

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MATIJA STERGAR
Izguba Trsta, kot jo vidimo danes

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2004

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MATIJA STERGAR
mentor: red. prof. dr. Janko Prunk

Izguba Trsta, kot jo vidimo danes

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2004

Najprej bi se rad zahvalil družini: mami, Neji in Rudiju. Vedno sem se trudil krmariti skozi življenje po svoje in tako kot se mi je zdelo, da je prav. Včasih je šlo kaj narobe in takrat ste bili tu vi – moja zadnja »obrambna linija«. Tega vam nikoli ne pozabim!

Najlepša hvala za vse, kar so mi dali, tudi mojim najbližjim prijateljem! Dragi FF-i, take ljudi si vsak želi imeti ob sebi in jaz sem presrečen, da vas imam.

Hvala Maruši, Andreju, Alešu in Boštjanu, da ste šli z mano skozi študentska leta, ki so bila moja najlepša do sedaj. Nervozni prvi pogledi, hitra reakcija med nami, neskončna smejanja in živčna učenja v parku mi ne bodo šla iz spomina.

Hvala vsem prijateljem in prijateljicam iz taborniških, košarkarskih in študentskih vrst! Vedno ste me postavljali pred nove izzive in delo z vami mi je razširilo obzorja, o katerih drugače niti sanjati ne bi mogel.

Najlepša hvala profesorju Prunku za pomoč pri izdelavi diplomskega dela! Hvala, da ste mi pomagali doumeti, kaj pomeni raziskovalno delo in da mi niste dovolili »prodajati buč.«

KAZALO

I. UVOD.....	1
II. METODOLOŠKI OKVIR NALOGE.....	4
2.1 Vsebinska opredelitev problema in predmeta preučevanja.....	4
2.2 Predstavitev ciljev preučevanja.....	4
2.3 Hipoteze.....	5
2.4 Metodologija preučevanja.....	5
III. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV.....	7
a) Trst.....	7
b) Tržaško vprašanje.....	8
c) Socializem.....	8
d) Iredenta in risorgimento.....	8
IV. ZGODOVINSKI OKVIR.....	10
4.1 Pred prvo svetovno vojno.....	10
4.2 Od prve do druge svetovne vojne.....	13
4.3 Druga svetovna vojna in povojno obdobje.....	21
4.3.2 Propad svobodnega tržaškega ozemlja.....	28
V. ANALIZA ČLANKOV DELA.....	34
5.1 Analiza člankov objavljenih pred 25. junijem leta 1991.....	35
5.2 Analiza člankov objavljenih po osamosvojitvi Slovenije.....	40
VI. ANALIZA ČLANKOV (NAŠIH) RAZGLEDov.....	55
6.1 Analiza člankov objavljenih pred letom 1991.....	56
6.2 Analiza člankov objavljenih po osamosvojitvi Slovenije.....	68
VII. ZAKLJUČEK IN SINTEZA STALIŠČ.....	70
7.1 Preverjanje hipotez.....	70
7.2 Kaj še preučevati na to temo.....	75
7.3 Namesto sklepa.....	76
VIII. VIRI IN LITERATURA.....	78

SEZNAM KRATIC

ASIZ/UAIS – Antifašistična slovansko-italijanska zveza/Unione antifascista italo-slava
CK – Centralni komite
ES – Evropska skupnost
EU – Evropska unija
FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
JA – jugoslovanska armada
JLA – Jugoslovanska ljudska armada
KPI – Komunistična partija Italije
KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
KPS – Komunistična partija Slovenije
LDS – Liberalna demokracija Slovenije
MOS – Mestni osvobodilni svet
MSI-DN – Movimento Sociale Italiano – Destra Nazionale (Italijansko socialno gibanje – nacionalna desnica)
NOB – Narodnoosvobodilni boj
OF – osvobodilna fronta
OSS – Office of Strategic Services (oddelek za strateške namene)
OZNA – oddelek za zaščito naroda
PNOO – Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor
SDZ – Slovenska demokratska zveza
SFRJ – Socialistična federativna republika Jugoslavija
SGKZ – Slovenska gospodarsko kulturna zveza
SKSZ – Slovenska krščansko-socialna zveza
SNS – Skupina neodvisnih Slovencev
SNVZ – Slovenski narodni varnostni zbor
SOE – special operation executive (enota za posebne operacije)
STO – Svobodno tržaško ozemlje
VUJA – Vojaška uprava Jugoslovanske armije
ZDA – Združene države Amerike
ZVU – Zavezniška vojaška uprava

I.

Uvod

Za analizo tematike tržaškega vprašanja sem se odločil iz več razlogov. Prvi je nedvomno moje osebno zanimanje: tematika se mi je zdela že zelo dolgo ena tistih slovenskih odprtih tem, ki ima še dandanes, kljub pravno-formalni zaključenosti, značaj spečega problema. Ozemlje ob morju, južno od kraške planote, pa ustje reke Soče in nasploh ozemlje, ki ga danes obravnavamo pod skupnim imenom Furlanija Julijska krajina, je že stoletja *de facto* poseljeno z več etničnimi skupinami, pretežno s slovensko in italijansko. Torej je naravno stanje ostalo nespremenjeno (upoštevaje posamezna nihanja), sobivanje narodnostno mešanega avtohtonega prebivalstva na omenjenem prostoru pa še do današnjega dne ni urejeno do te mere, da bi ga lahko imenovali sprava. Zakaj je tako, nameravam pokazati v svojem diplomskem delu, in sicer preko predstavitve zgodovinsko pomembnih dogodkov in obdobj, ki so odločilno zaznamovali obravnavani prostor in jih, če naj adekvatno predstavim problem, nikakor ne smem izpustiti; poleg tega bom napravil še podrobno analizo člankov na to temo. Osredotočil se bom na obdobje izključno po pravno-formalnem zaprtju tržaškega vprašanja, se pravi na obdobje po podpisu osimskih sporazumov. Tako bom dobil dober vpogled v stanje duha, ki je vladalo v slovenski družbi od omenjenega datuma naprej in s tem odslikavo današnjega stanja, ki predstavlja srž mojega diplomskega dela. Zagotovilo za to daje dejstvo, da bom analiziral članke osrednjega slovenskega dnevnika *Delo* in članke ene osrednjih slovenskih intelektualno-humanističnih revij 20. stoletja (*Naši Razgledi*).

Kot rečeno, obstajajo trdni znanstveni dokazi za to, da je širše tržaško ozemlje poseljeno tako s Slovenci kot z Italijani že stoletja, sprava med obema etnijama pa še danes ni dosežena. Razlogov za to ne gre iskati v silni različnosti med obema narodoma, ne po kulturi ne po navadah in načinu življenja – ta se je razvijal skozi stoletja, glede na naravne danosti in si ga obe skupnosti delita. Edina razlika je jezik - ta kulturna ločnica med posameznimi narodi - ki pa, kot tak, tudi ne deluje razdiralno. Razdiralne so politične ideologije, ki so v 20. stoletju v Evropi in po celem svetu pustile neizbrisen pečat. Ena izmed regij, kjer so se lomili težki udarci fašizma, nacizma in socializma na hrbtih njenih prebivalcev še posebej nasilno, pa je ravno tržaška; tudi temu vidiku bom namenil določeno pozornost.

Še ena stvar je, zaradi katere sem se odločil še enkrat podrezati v slabo zašito tržaško rano, in sicer skorajšnja priložnost, da se spori, seveda z dobršno mero pripravljenosti tamkaj živečega prebivalstva, končno zgladijo. Prav ko to pišem, minevajo namreč zadnji dnevi do datuma, ko se bo Slovenija pridružila Evropski uniji, s tem dogodkom bodo tržaški regiji dani vsi možni objektivni pogoji za to, da zaživi življenje vredno svojega imena, brez nestrpnosti, nepotrebnega rivalstva in drugih oteževalnih dejavnikov, ki na žalost še vedno mažejo vsakdan prebivalstva Furlanije Julijske krajine. S tem dogodkom bo padla meja, obveljal bo bolj ali manj enak pravni red, regija je tudi glede na svoje naravne danosti že zdaj ekonomsko izredno zanimiva, tako da naj ne bi bilo več ovir za vsesplošen razcvet, če bo seveda prisotna volja za to.

V trenutkih, ko se to dogaja, država Slovenija nima pripravljenega enotnega kulturnega programa za sodelovanje s svojo diasporo, kaj šele primernih gospodarskih ekspertiz, ki bi odprle pot čezmejnemu sodelovanju v tržaški regiji, niti ne finančnega fonda za podporo določenih dejavnosti, ki bi pomagale pospeševati zgoraj omenjene procese.

Tudi tega segmenta se bom dotaknil v svojem diplomskem delu, čeprav le bežno. Kaj pa se bo dejansko zgodilo, je seveda zaenkrat še skrito našim očem.

Diplomsko delo je razdeljeno na pet večjih vsebinskih sklopov.

Prvi del zajema metodološki okvir, v katerem natančno opišem delovni načrt, predstavim hipoteze in ki hkrati omogoča sistematičen in celovit pregled predmeta preučevanja.

Drugi del je namenjen zgodovinskemu okvirju, v katerem izpostavim in na kratko popišem vse dogodke, ki jih moramo šteti za relevantne v zvezi s tržaškim vprašanjem, vse tja do sprejetja osimskih sporazumov. Hkrati je drugi del zelo pomemben za dokazovanje prve hipoteze.

Tretji del je namenjen natančni vsebini člankov *Dela* na temo tržaškega vprašanja od Osima naprej. S tako analizo skušam pridobiti mnenje o tem, kakšna je bila klima glede tržaškega problema, od datuma pravno-formalne zaključenosti naprej, pa vse do danes.

Četrti del je, podobno kot tretji, namenjen analizi člankov, vendar tokrat vir za isto časovno obdobje predstavlja strokovna revija (*Naši*) *Razgledi*. Ta dodatna analiza mi bo služila v primerjalne namene in mi omogočila, da bom, glede na hipoteze, prišel do pravih zaključkov.

Peti, zaključni del, je namenjen analizi ključnih ugotovitev in njihovemu kratkemu povzetku. Na tej podlagi bo prišlo do (ne)potrjevanja zastavljenih hipotez, v zadnjem delu bo prostor tudi za zaključno razmišljanje in sklepne misli, s kanček bolj subjektivnim predznakom.

II.

Metodološki okvir naloge

2.1 Vsebinska opredelitev problema in predmeta preučevanja

Predmet preučevanja pričujočega diplomskega dela je sedanje stanje tržaškega problema, potem, ko je bil s podpisom osimskih sporazumov l. 1975, pravno-formalno zaprt. Obstaja mnenje, da je tržaško vprašanje še vedno živ, a le speč problem. Če pogledamo izključno s pravnega stališča, to seveda ne drži, ker je v tem smislu problem dejansko zaključen, če pa gledamo širše, z vidika stanja duha v družbah na obeh straneh meje, lahko hitro pridemo do drugačnega zaključka. Samo mnenje ni dovolj, da bi lahko govorili o znanstveno dokazanih dejstvih, zato bom v svojem diplomskem delu to poskušal pokazati s podrobno analizo člankov v dveh pomembnih slovenskih časopisih, ki naj mi služita za znanstveno naslombo pri dokazovanju spodaj predstavljenih hipotez.

Moje diplomsko delo naj služi kot oris dejanskega stanja in poskus kritičnega razmišljanja na temo ureditve življenjskih razmer v Furlaniji Julijski krajini za obe avtohtoni narodnostni skupnosti, za slovensko in italijansko, v času ko se Slovenija pridružuje Evropski uniji in bo padla državna meja.

2.2 Predstavitev ciljev preučevanja

Cilj tega diplomskega dela je, kar se da celovito predstaviti dejansko stanje tržaškega vprašanja danes, in sicer s čim manjšo mero subjektivnega razmišljanja, ki je pri vprašanjih

takega tipa še posebej nezaželeno. To bom skušal doseči z dovolj kvalitetnim orisom zgodovinskih podatkov, pomembnih za tržaško vprašanje in z že omenjeno sekundarno analizo člankov. Zelo pomembno bi bilo pri preučevanju tako pomembnega vprašanja opraviti intervjuje z zato kvalificiranimi ljudmi, vendar to zaradi narave diplomskega dela in obširnosti le-tega, ki bi se pojavila, v primeru, da bi dodal tudi metodo intervjujev, ne bo mogoče.

2.3 Hipoteze

Na podlagi opredelitve problema in predstavitve zastavljenih ciljev bom preučil, in nato potrdil ali zavrnil, naslednje tri hipoteze:

Hipoteza 1:

»Izguba Trsta je produkt interesov velesil in italijanske diplomatske premoči.«

Hipoteza 2:

»Tržaško vprašanje je za Slovenijo tako pomembno, da se ga da evidentno spremljati v časopisju tudi po tem, ko je pravno-formalno zaprto.«

Hipoteza 3:

»Tržaško vprašanje je, kljub pravno-formalni zaprtosti, še vedno živ, a le speč problem.«

2.4 Metodologija preučevanja

Pri izvedbi diplomskega dela in preučevanju izbranega problema bom uporabil naslednje metode:

- Zbiranje virov:

Pred začetkom pisanja sem zbral in preučil precej del iz obstoječe bibliografije, vezane na problem, ki ga preučujem v diplomskem delu; poleg tega sem si priskrbel vse članke *Dela* in (*Naših*) *Razgledov* na temo tržaškega vprašanja, od leta 1976 naprej.

- Analize in interpretacije primarnih virov/ analiza pravnih virov:

Sem spada preučevanje raznih zakonov, podzakonskih aktov, mednarodnih pogodb in drugih pravnih aktov. Zaradi narave ciljev, ki sem si jih zastavil, na tem področju ne bom preveč aktiven. Izjema so samo akti mednarodnega prava, sklenjeni med Slovenijo (oz. takrat še FLRJ in SFRJ) in Italijo, ki jih bom uporabil pri predstavitvi zgodovinskih okvirov tržaškega problema in mi bodo služili za konkreten prikaz sklenjenih sporazumov. Tu sem črpal predvsem iz *Bele knjige o diplomatskih odnosih med Slovenijo in Italijo*.

- Analiza sekundarnih virov:

Sestavni del analize predstavlja predvsem uporaba sekundarnih virov. V mojem primeru bo šlo za dva različna tipa analize. V prvem delu bom predstavil zgodovinski okvir dogodkov pomembnih za nadaljnji razvoj analize problema. Tu bom uporabil predvsem obstoječo znanstveno literaturo, drugače pa bo, ko bom, v drugem delu analize, sam analiziral članke. Torej bom s pomočjo analize sekundarnih virov skušal predstaviti ključne pojme, napraviti zgodovinsko analizo in ugotoviti današnje dejansko stanje.

III.

Opredelitev temeljnih pojmov

Vsak avtor mora paziti, da so temeljni koncepti in pojmi jasno opredeljeni oz. definirani. Velja jim nameniti začetno poglavje osrednjega besedila.

Vprašanje, ki se tu lahko pojavi je, kaj so »temeljni koncepti«. V osnovi gre za tiste koncepte (termine, pojme), ki so ključni oz. pomembni za konceptualizacijo naloge. Mednje običajno sodijo tisti, ki so navedeni v naslovu naloge, ali pa so z njimi tesno povezani (Bučar, Šabič, Brglez 2002: 66).

Na tem mestu bom skušal na kratko in kar se da a-tipsko definirati pojme, ki se pojavljajo skozi celotno diplomsko nalogo in so temeljni za njeno razumevanje. Vsakršno podrobnejše razčlenjevanje in razlaganje pojmov ter iskanje povezav med njimi sledi v samem jedru diplome.

- a) **TRST:** mesto in pristanišče v istoimenskem zalivu na severovzhodni obali Jadranskega morja, Italija; 273.390 prebivalcev (podatki veljajo za leto 1961 – od takrat število prebivalstva rahlo upada, op.p.). Leži pod visokim kraškim robom (400 m) na valovitem terenu, kjer se morske poti sestanejo s kopenskimi, ki vodijo v Vzhodne Alpe in Podonavje. S postopnim nasipanjem obale, z izgradnjo valobrana in pristaniških objektov, se je Trst, od 18. stoletja dalje, ko je pripadel Avstriji, postopoma razvil v veliko pristanišče s 5.480.074 tonami tovarnega prometa (1913). Velik upad prometa po II. svetovni vojni (1958 – 4.443.000 ton) so nadomestili s težko industrijo (ladjedelnici v Tržiču in Miljah, tovarne olja, rafinerije, strojne tovarne, tovarne svile, jute, alkoholnih pijač, ribjih konzerv). Ima univerzo, dramsko in operno gledališče, muzeje (Revoltella), univerzitetno in mestno knjižnico (1796) z državnim in diplomatskim arhivom, astronomski observatorij itn. Neposredna okolica Trsta je slovenska (občine Devin, Nabrežina, Dolina, Repentabor in Zgodnik), kot tudi

deli mestnega prebivalstva s slovenskimi šolami in raznimi kulturnimi institucijami (Hrvatski leksikon, 1975:506, 507).

- b) TRŽAŠKO VPRAŠANJE.** *Ožji pomen:* mednarodna diplomatska kriza po drugi svetovni vojni, ko je prišlo do mejnih sporov med Italijo in FLRJ glede poteka meje med državama na jugoslovanskem severozahodu oz. italijanskem severovzhodu. Spor se je reševal na mednarodni ravni v okviru povojne pariške mirovne konference, ki je trajala osem let (začasna rešitev je bila uvedba politične tvorbe STO – svobodnega tržaškega ozemlja, razdeljenega na cono A, ki so jo upravljali zavezniki in cono B, ki so jo upravljali Jugoslovani) in se zaključil z londonskim sporazumom leta 1954 in bil kasneje nadgrajen še z osimskimi sporazumi na bilateralni ravni. *Širši pomen:* širše lahko razumemo pod pojmom tržaško vprašanje dolgo trajajoče stanje nerešenih odnosov med obema avtohtonima narodnima skupnostma, ki se že več kot stoletje odraža v trenjih med posameznimi družbenimi skupinami tako na ravni neposredne interakcije, kot tudi na ravneh civilnodružbenih gibanj, občinskih, krajinskih in državnih oblasti ter na ravneh ideologij. To besedno zvezo lahko apliciramo tako na politične kot na sociološke in kulturne pojave, ki so v neskladju z veljavno zakonodajo, sporazumi in samo logiko sobivanja modernega evropskega človeka.
- c) SOCIALIZEM:** *m* (fr. *Socialisme*) **1.** stopnja v razvoju družbe in oblika družbene ureditve, ki sloni na družbeni lastnini proizvodnih sredstev, v zgodovinskem pomenu, prehodna doba od kapitalizma h komunizmu, **2.** (kot sestavina marksizma) nauk o zgraditvi socialistične družbe, ki sta ga utemeljila Marx in Engels, **3.** gibanje s tem programom, **4.** ime raznih nauk in sistemov za presnovo družbe, zlasti kapitalistične, primer: utopični socializem (*Slovar tujk*, Verbinc 1976:664); na tem mestu omenjen predvsem zato, ker je ravno dejstvo, da je Jugoslavija po drugi svetovni vojni, pripadala t.i. socialističnemu bloku, odločilno vplivalo na potek reševanja tržaškega vprašanja.
- d) IRENTA in RISORGIMENTO:** **iredenta** (ž) (iz italijanščine, *Italia irredenta*, neodrešena Italija, iz ital. *redimere* odrešiti, ir-, + *redento* odrešen) politično gibanje v Italiji okrog leta 1878, ki si je prizadevalo, da bi se Italiji pridružila nekatera sosednja ozemlja (*Italia irredenta*), poseljena pretežno z italijanskim prebivalstvom (le majhni deli teh ozemelj so bili naseljeni pretežno z italijanskim prebivalstvom, op.p.). Gibanje je kasneje spremenilo svojo naravo

in postalo orodje šovinističnih sil. **Risorgimento** (m) ital. »vstajenje«, v italijanski zgodovini: 1. gibanje – vstaje in vojne – za zedinjenje in neodvisnost Italije, 2. doba tega gibanja v letih 1820 – 1870 (*Slovar tujk*, Verbinc 1976:311, 623); omenjeni ideologiji sta omenjeni zato, ker sta predstavljali ideološko podstat za oblikovanje italijanske državne in diplomatske politike tudi v 20. stoletju (čeprav naj bi se zaključili že z zedinjenjem Italije).

IV.

Zgodovinski okvir

V tem poglavju bom predstavil dogodke, ki se mi zdijo najpomembnejši za razumevanje tržaškega vprašanja. To poglavje sicer ne predstavlja jedra mojega diplomskega dela, je pa za razumevanje teme, kasnejših analiz in zaključkov, do katerih bom prišel, neobhodno potrebno. Tema je namreč zelo obširna in kompleksna, njena zgodovina pa nadvse intenzivna, burna, predvsem pa dolga že več kot sto let. Tako se je v njenem toku nabralo mnogo dogodkov, ki so pustili močan pečat, a bom primoran, zavrlo obsega pričujočega dela, marsikaterega izmed njih izpustiti, vseeno pa mislim, da sem pripravil primeren izbor dogodkov in njihovih razlag, ki omogoča bralcu zgodovinsko razumevanje tržaškega vprašanja.

Poglavje je razdeljeno na posamezna podpoglavja glede na zgodovinska obdobja.

4.1 Pred prvo svetovno vojno

Republika sv. Marka, ki je do svojega propada leta 1797 vladala tudi nad goratim področjem ob Nadiži in Teru, je zaradi etnične pripadnosti in njegovega prebivalstva uveljavila ime Schiavonia Veneta: od tod izvira poimenovanje Beneška Slovenija ali Benečija. Leta 1866, ko je habsburška monarhija izgubila vojno s Prusijo in Italijo, si je slednja z mirom, podpisanim 10. avgusta, zagotovila celotno območje tako imenovanega Beneškega kraljestva, vključno z Benečijo in Rezijsko dolino (dolino v osrčju Julijskih Alp jugozahodno od Kanina). Čeprav je bila s tem usoda tega območja določena, so bili predstavniki njegovih prebivalcev (okrog 35000) po običaju, ki se je uveljavil ob

združevanju Italije, povabljeni, naj se na plebiscitu izrečejo za novo savojsko kraljevino; 21. in 22. oktobra 1866 so (z eno izjemo) vsi upravičenci glasovali pritrtilno. K temu je prispeval predvsem spomin na Beneško republiko, v kateri so Beneški Slovenci uživali upravno avtonomijo in bili oproščeni davkov v zameno za varovanje meje. Pomembno vlogo pri odločitvi za Italijo pa sta imeli tudi gospodarska odvisnost od furlanskega prostora ter šibka narodnostna zavest v času, ko se je ta v drugih slovenskih deželah šele oblikovala. Italija, ki je bila v zaključnem obdobju risorgimenta, pa je bila povsem drugačna država od Republike sv. Marka, ki so se je Beneški Slovenci tako živo spominjali, da so med revolucijo leta 1848 navdušeno pozdravili njen ponovni, četudi kratkotrajni vzpon. Italijanska vladajoča elita je težila k oblikovanju moderne nacionalne, po francoskem vzorcu centralistično urejene države, v kateri ni bilo prostora za jezikovne in etnične partikularizme. V tem smislu je že 22. novembra 1866 pisal // *Giornale di Udine*: »Slovane je treba eliminirati, s podporami, z napredkom in civilizacijo...« (SKGZ, 1985:13) V naslednjih desetletjih se je izkazalo, da so skušale nove oblasti ta program dosledno izpeljati, pri čemer pa so pozabile na omenjena civilizacijska sredstva, s katerimi naj bi ga po pisanju videmskega lista udeležile. Tako so kmalu razpusile še redke krajevne ustanove (z izjemo davčnih), ki so v Špetru Slovenov pričale o nekdanji avtonomiji območja, in jih prenesle v Čedad, obenem pa začele načrtno asimilacijo: že leta 1867 so San Pietro de' Schiavoni (Špeter Slovenov) preimenovali v San Pietro al Natisone (Špeter ob Nadiži). V upravo in na sodišče so uvedli italijanščino, obenem pa poskrbeli tudi za arhive, ki so jih delno prodali trgovcem s prekajenim mesom iz Vidma in Gorice, delno pa prenesli na podstrešje čedajske palače degli Uffizi, kjer so jih prepustili propadu. Poglavitno sredstvo raznarodovalnega procesa je bila seveda šola. Da bi vzgojili zveste državljane, so po vaseh načrtno razpredli mrežo osnovnih šol, v katerih za domači jezik ni bilo prostora, v Špetru pa so leta 1878 organizirali učiteljišče, ki naj bi pripravljalo »slovanska dekleta« za pouk italijanskega jezika in kulture. Motila je tudi slovenska beseda v cerkvi, iz katere so jo oblasti z močnimi pritiski na lokalno duhovščino in s podporo videmske škofije skušale čimprej izriniti. Temu se je uprla večina domačih duhovnikov, ki so iz skrbi za svoje dušno pastirsko poslanstvo, kljubovali takšni politiki ter še naprej pridigali in poučevali katekizem v ljudem razumljivem jeziku. Najbolj neprijetna poteza asimilacijskega procesa pa je bil omalovažujoči odnos italijanskih uradnikov do slovenskega prebivalstva, saj so z njim ravnali kot z manjvrednim obenem pa državi potencialno nevarnim kolonialnim ljudstvom. Kraljevi komisar za Videmsko pokrajino je v okrožnici zapisal: »Če boste zvedeli, da si kakšen učitelj drzne uporabljati ta (slovenski) jezik, mi

sporočite, da bomo takšno osebo takoj odstranili«. (*prav tam*) Ko je čedajski odvetnik Carlo Podrecca leta 1884 izdal knjigo *Slavia Italiana*, v kateri je negativno ocenil vladno politiko do manjšine in zanjo zahteval vsaj osnovne pravice, je dregnil v sršenje gnezdo. Čeprav je bil Podrecca garibaldinec, ga je tisk napadal s sovražnostjo, ki ji niso bili tuji rasistični akcenti. Tako je pisala *Fanfulla* 26. julija 1884: »Gre za štiri ali pet tisoč kmetov, ki so raztreseni po Gornji Furlaniji in ki govore slovansko tako, kot bi jaz govoril hotentotsko, namreč v barbarskem dialektu barbarskega jezika«. (Podrecca, 1977:13-14) Kljub sovražnemu odnosu do vsakega stika z rojaki onstran avstrijske meje, so Beneške Slovence proti koncu stoletja vendar dosegli vsaj odmevi kulturnega vzpona, ki je v tem času zajel slovenski narod. Iz Gorice, Ljubljane, predvsem pa iz Celovca so začele prihajati knjige, predvsem nabožno čtivo in izdaje Mohorjeve družbe, kar je izredno vznemirilo oblasti in odjeknilo tudi v časopisju. Florentinski list *La nazione* in videmski *Friuli* sta leta 1898 začela pravo gonjo proti širjenju slovenske tiskane besede v Beneški Sloveniji s članki, ki so pozivali vlado in posameznike, »naj dajo Slovanom zdravilo«, češ da gre za sovražno agitacijo. (Čermelj 1946:18) Kljub takemu vzdušju domače besede ni bilo mogoče zatreti in tudi ne pre-prečiti, da bi se med Beneškimi Slovenci ne širila zavest o pripadnosti širšemu slovenskemu občestvu. O tem priča tudi naraščajoče število naročnikov na knjige Mohorjeve družbe, ki je v obdobju 1867-1880 nihalo med 15-20 člani in se leta 1910 povzpelo na 337. (SKGZ, 1985:14) Za uveljavitev slovenske kulture v beneški Sloveniji je v tem času največ storil duhovnik, pesnik in pisatelj Ivan Trinko-Zamejski, ki se je zavestno odločil, da bo svoj literarni talent izražal v slovenskem knjižnem jeziku, in je že proti koncu 19. stoletja opozoril nase s svojimi prvenci. Trinko je izhajal iz lojalnega odnosa do italijanske države, obenem pa zahteval, da mora tudi ona spremeniti svojo politiko do Beneške Slovenije in ji priznati njeno specifično samobitnost. Pri tem ni bil osamljen, kakor priča poročilo, ki ga je leta 1912 poslal občinski svet iz Grmekka (Gri-macco) videmskemu prefektu. V njem so ostro ocenjene »neopravičljive napake« in »zablode« italijanske oblasti v zadnjih petdesetih letih: »Število analfabetov je zastrašujoče visoko... Da se o tem prepričaš, se je dovolj udeležiti zasedanja občinskega sveta v kaki gorski vasi ali prisostvovati na okrajnem sodišču v Čedadu procesu, v katerega je vpleten kak Slovan in pri katerem - kot vsakdo ve - so še danes potrebni tolmači. Z druge strani pa čuti slovensko ljudstvo potrebo po prebujanju in razvijanju svoje duhovne zmožnosti, in ker mu doma to ni dano, si pomaga s slovenskim tiskom z one strani meje« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:17-19).

4.2 Od prve do druge svetovne vojne

S prvo svetovno vojno je postal program italijanskega iredentizma o odrešitvi zadnjih Italijanov izpod Avstro-Ogrske sestavni del programa italijanske državne politike, ne glede na to, da je obstajalo mišljenje o ohranitvi habsburške monarhije. Še pred vstopom Italije v vojno je italijanski diplomat Carlo Galli obiskal Trst in se po naročilu italijanske vlade pogovarjal s predstavniki slovenskega prebivalstva, da bi izvedel njihova stališča glede pripadnosti Trsta Italiji.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je Italija 3. avgusta 1914 razglasila nevtralnost, čeprav je leta 1882 sklenila Trojno zvezo z Avstro-Ogrsko in Nemčijo. Toda v naslednjih mesecih se je pogajala na obeh straneh, da bi iztržila čimveč za sodelovanje v vojni. Od Avstrije je zahtevala Tridentinsko, spodnje Poadižje z Bocnom, Gorico, Gradiško in korčulanske otoke, za Trst z okolico pa neodvisno državo. Dunaj je zahteve zavrnil, zato se je Italija 26. aprila 1915 pogodila z antantnimi silami - Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo - da so z njo podpisale pakt znan kot londonski pakt. Z njim je antanta obljubila Italiji avstro-ogrsko ozemlje Tridentina, južnega Tirola (imenovanega Alto Adige), na jadranski strani pa deželo Goriško-Gradiščansko, Trst, Istro, osrednji del Dalmacije z otoki. S podpisom londonskega pakta je Italija prevzela maksimalni program iredentizma, ki je poleg narodnostnega načela upošteval v korist Italije še geostrateške razloge, na katere so Angleži, Rusi in Francozi le s težavo pristali. O tem priča zasebni zapis britanskega premiera sira Herberta H. Asquitha, prijateljici Venetii Stanley: »Kabinet /.../ se je moral posvetiti razpravi kako kupiti po najnižji ceni takojšnjo intervencijo tiste požrešne, jeguljaste in perfidne sile, ki se imenuje Italija. Na veliko odpira usta, mi pa ji ne smemo dovoliti, da bi Srbom blokirala izhod na morje.« (Asquith 1985:501) Dne 23. maja 1915 je Italija napovedala Avstro-Ogrski vojno, s čimer je odprla 600 kilometrov dolgo fronto od prelaza Stelvio do severnega Jadrana.

Prvo zasedeno ozemlje gornjega Posočja so Italijani imeli za odrešeno ozemlje - terre redente in italijanska država je na njem vzpostavila vojaško in civilno oblast, ki se je do prebivalstva obnašala kot suveren (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:21,23).

Po porazu pri Kobaridu oktobra 1917 in po vstopu Združenih držav Amerike v vojno se je odnos Italije do Slovencev, oziroma do južno-slovanskih narodov v Avstro-Ogrski, spremenil. Ko je predsednik W. Wilson 8. januarja 1918 v znanih štirinajstih točkah med drugim zahteval ureditev italijanskih meja po narodnostnem načelu, je italijanska vlada v memorandumu poudarjala, da so njene zahteve v skladu s temi načeli. Predstavniki jugoslovanskih narodov, ki so v emigraciji pri antantnih silah ustanovili Jugoslovanski odbor, ki se je zavzemal za združitev teh narodov s Srbijo v enotno jugoslovansko državo in je deloval zoper italijanske pretenzije na Jadranu, so spomladi 1918 stopili v stik z italijanskim odborom za sporazum med podjarmljenimi narodi Avstro-Ogrske.

Na kongresu zatiranih narodov Avstro-Ogrske v Rimu, 8.-10. aprila 1918, sta Ante Trumbič za jugoslovanski odbor in Andrea Torre za italijanski odbor podpisala sporazum, ki je določal, da sta »enotnost in neodvisnost jugoslovanskega ljudstva življenjski interes Italije, kakor je izpolnitev italijanske narodne združitve interes jugoslovanskega ljudstva«. Obe strani sta se obvezali delovati za ta cilj. Podpisniki so se obvezali, »da bodo v interesu prisrčnih in iskrenih odnosov med obema narodoma rešili razna ozemeljska nesoglasja sporazumno in prijateljsko na temelju narodnostnega načela in narodne samoodločbe, tako da ne bodo prizadeti življenjski interesi ne enega ne drugega naroda, ki bodo določeni tedaj, ko se bo sklepal mir. Manjšim skupinam enega ali drugega naroda, ki bi ostale v mejah drugega naroda, bosta zagotovljeni pravica do varovanja jezika in kulture ter možnost, da razvijajo svoje gospodarske koristi.« Toda sporazum ni imel značaja meddržavne pogodbe, dasi ga je potrdil predsednik italijanske vlade Oriando. Italija se z njim ni odpovedala ozemeljskim zahtevam, saj je bilo vprašanje razmejitve obravnavano samo načelno. S sporazumom se podpisniki niso izrekli za pozitivne medsebojne obveznosti temveč le za protiavstrijsko akcijo. Ob razpletu vojne in po njej je prišlo popolnoma do izraza nasprotje med slovensko ali jugoslovansko tezo o etnični meji, ki je koreninila v naziranju, da mesta pripadajo zaledju, ter italijansko tezo, ki si je prizadevala za strateško mejo (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:24,25).

Po vojni je prišlo do razpada Habsburške monarhije, kar je dalo Italijanom, kot pripadnikom zmagovalcev, popolnoma drugačno pogajalsko pozicijo.

Premirje med Avstro-Ogrsko in antanto je bilo sklenjeno 3. nov. 1918 v Villa Franca v Furlaniji, z njim so zmagovite antantne države pooblastile Italijo, da zasede avstro-ogrsko ozemlje, do črte določene z londonskim paktom, ki ga je italijanski jezikoslovec iz Gorice Graziadio Ascoli že v prejšnjem stoletju poimenoval Venezia Giulia - Julijska krajina (tudi Julijska Benečija). Italijanska vojska je 6. novembra zasedla Gorico, do srede meseca pa ozemlje preko črte razvodja določene z londonskim paktom leta 1915, tudi del logaškega okraja v deželi Notranjski; pohod do Vrhnike in Ljubljane jim je preprečil oddelek srbske vojske pod poveljstvom Stevana Švabiča. Z zasedbo in poznejšo aneksijo tega ozemlja, (z izjemo logaškega okraja), je prišlo pod Italijo 908 834 ha ozemlja z 901364 prebivalci. Po štetju iz leta 1910 je bilo 421000 z italijanskim pogovornim jezikom in 480000, ali 52,2% s slovenskim ali hrvaškim! jezikom. Po ocenah, ki jih je po drugi vojni opravil italijanski tržaški zgodovinar Cario Schiffrer, je bilo leta 1921 na tem ozemlju 52 odstotkov Italijanov (493 000) in 43 odstotkov Slovanov (428 000). Na novo je bilo priključenih Italiji med 290000 in 327000 Slovencev, ki so skupaj s 34000 Beneškimi Slovenci v videmski provinci (po štetju leta 1921) tvorili dobro četrtno celotnega slovenskega naroda, medtem ko je z njimi naseljeno ozemlje predstavljalo tretjino vsega slovenskega etničnega ozemlja.

Nova civilna uprava zasedenega ozemlja pa je vzporedno z demokratizacijo življenja podpirala nastajajoče fašistično gibanje in izrabljala njegovo teroristično napadalnost proti slovanskim in delavskim ustanovam na liniji nacionalnega in razrednega boja.

Med prve nasilne nacionalistične akcije v Trstu spada vdor v škofijskopalačo 29. decembra 1918, z zahtevo po odstranitvi škofa Andreja Kar-fina, ker je bil slovenskega rodu. Decembra 1919 je bil prisiljen odstopit kot škof tržaško-koprske škofije in oditi čez mejo. Prva fašistična akcija, ki je simbolizirala dotedanje in bodoče odnose italijanske države doslovanske manjšine pa je bila požig osrednjega sedeža slovenskih društev Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920 in drugih ustanov. Organiziral jo je voditelj tržaškega fašizma kot odgovor na incident v Splitu, ko sta bila v spopadu med domačim hrvaškim prebivalstvom in italijansko mornarico ubita dva mornarja. Po sodbi zgodovinarja Carla Schiffrerja je s tem požigom, ki ga vojaške in civilne oblasti niso ovirale, tržaški fašizem poskušal sabotirati pogajanja med Beogradom in Rimom, ki so se prav tedaj začela na pobudo italijanske Giolittijeve vlade, da bi dosegli kompromisno rešitev mejnega vprašanja.

Podoben je bil namen pesnika Gabriela D'Annunzija, ki je konec leta 1919 s prostovoljci legionarji zasedel Reko, ker je londonski pakt ni prisodil Italiji. Teroristično klimo, ki je zavladala v času italijanske vojaške zasedbene uprave v »novih provincah« in se nadaljevala po aneksiji, zgovorno opisuje pismo, ki ga je goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej poslal Svetemu sedežu julija 1921: »Fašistična dejanja so preseгла dejanja, ki so jih v teh pokrajinah izvrševali Vandali, Huni in Turki, slovensko kot italijansko prebivalstvo je zato zelo ogorčeno in nima nikakršnega zaupanja v oblasti, ki vse to dopuščajo in ne znajo zagotoviti varnosti svojim državljanom« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:29).

Na mirovni konferenci v Parizu (1919 - januar 1920) zmagovite antantne sile, Velika Britanija, Francija, ZDA in Italija, niso našle rešitve za razmejitev med Italijo in novonastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Med državama so obstajala huda nasprotja zaradi zatiranja italijanske okupacijske uprave jugoslovanske manjšine v Julijski krajini, zaradi namernega nepriznavanja nove jugoslovanske države s strani Italije in zaradi italijanskih načrtov za njeno notranje razbitje s podporo separatističnim tendencam med Albanci, Črnogorci, Makedonci Hrvati, ki so nasprotovale njeni ustanovitvi.

Stališče jugoslovanske diplomacije glede avstro-ogrskega ozemlja na Jadranu, ki ga je Italija zahtevala zase, je bilo: Italija naj dobi Furlanijo do črte Krmin-Gradiška-Tržič, Trst in zahodno obalo Istre je treba prepustiti v arbitražo ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu, ozemlje vzhodno od te črte ter vso jadransko obalo z otoki pa prepustiti Jugoslaviji. Italija, z zunanjim ministrom Giorgiom Sidneyem Sonninom, pa je vztrajala na maksimalni zahtevi, ne samo z mejo po črti londonskega pakta, pač pa je hotela tudi Reko, ki jo je od 12. septembra 1919 nelegitimno upravljal Gabriele D'Annunzio. Dne 14. aprila 1919 je Wilson, ki je zastopal načelo razmejitve po čimbolj razpoznavnih etničnih mejah, predložil svojo linijo, ki je na severu od meje z Avstrijo do Nanosa tekla po razvodju (ali londonski črti), nato mimo Senožeč na Učko, do izliva reke Raše v morje. Za Reko je pozneje predlagal samostojno državo, Italiji pa je prisodil še labinski okraj, lošinjske otoke, Vis in Palagružo. Ta kompromisni predlog sta sprejela predsednika britanske in francoske vlade Lloyd George in Georges Clemenceau, zato so ga delegati vseh treh držav v obliki memoranduma, 9. decembra 1919, predložili Italiji. Predsednik italijanske vlade Francesco Saverio Nitti je predlog zavrnil in zahteval neposredne dogovore, zavrnila ga je tudi

jugoslovanska delegacija, z zunanjim ministrom Antejem Trumbićem. Na ultimat Velike Britanije in Francije, 20. februarja 1920, da bo uveljavljen londonski pakt, jugoslovanska delegacija ni odgovorila (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:32,33).

Od te točke naprej je bilo reševanje mejnega spora preneseno na bilateralno raven in Jugoslavija je bila zaradi šibkosti, ki jo je povzročil Wilsonov odhod in močnih pritiskov Francije in Velike Britanije, ki sta morali izpolniti londonski pakt, primorana, 12. novembra 1920, skleniti z Italijo Rapalsko pogodbo, ki je začrtala sledečo mejo: na severu po razvodju med Črnim in Jadranskim morjem, na Postojnskem je segala čez prelaz do planine Rakeka in prečkala na vzhod reko Pivko. Poleg Goriško-Gradiščanske dežele, Trsta in Istre, je torej pod Italijo prišel tudi širok pas Notranjske iz dežele Kranjske, vključno z mesti Idrija, Vipava, Senožeče, Postojna, Št. Peter na Krasu in Ilirska Bistrica, na severu pa Kanalska dolina s Trbižem od dežele Koroške, ki jo je Italiji 10. novembra 1919 prisodila senžermenska mirovna pogodba. Reka je postala samostojna država. Sprejeta je bila še antihabsburška konvencija.

Rapalska pogodba je odstopala od meje, kakršno je določal londonski pakt, tako da je prepustila Jugoslaviji Dalmacijo v korist Hrvatom (razen Zadra in otokov Lastovo in Palagruž), na severu pa s prekoračitvijo črte razvodja, v škodo Slovencev (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:35).

Sledilo je mračno obdobje fašizma, trajajoče vse do konca druge svetovne vojne. Da bi se izognil kakršnikoli subjektivni oceni tega obdobja, sem za njegov opis zbral nekaj dejstev iz gospodarske in socialne strukture, kasneje pa bo govora samo o dokumentiranih dejstvih o fašističnih organizacijah.

Hud udarec so Slovenci doživeli z izgubo lastnih denarnih zavodov, obstoječih od konca devetnajstega stoletja naprej. Hitro po vojni so bile likvidirane podružnice Ljubljanske kreditne banke v Trstu in Gorici ter podružnica praške Živnostenske banke v Trstu. Izgube zaradi vojnih dajatev in vojnih posojil so leta 1924 povzročile polom Jadranske banke, ki je prešla v italijanske roke, vlagatelji so izgubili nad 30 milijonov lir. Dlje so zdržale posojilnice in hranilnice ter gospodarske zadruge, povezane v narodnoliberalni Tržaški združni zvezi, ter krščanskosocialni Goriški združni zvezi. Prva je leta 1924 vključevala 133 zadrug z okrog 50 000 člani, od tega 66 hranilnic in posojilnic ter 48

produktivnih in konzumnih zadrug; izdajala je Gospodarski vestnik. V Goriški zadružni zvezi je bilo leta 1926, 170 zadrug s 75 000 člani, med njimi 70 hranilnic in posojilnic, 22 konzumnih in 51 kmetijskih; izdajala je Gospodarski list. Zunaj zvez so delovale še Kmetijska družba, Kmetijsko društvo, Čebelarska zadruga, Trgovsko-obrtna zadruga in Tržaška hranilnica in posojilnica, ki je sicer z italijanskim naslovom edina preživela do leta 1940. Do konca leta 1929 so krovni zadružni zvezi prevzeli italijanski upravitelji, v naslednjih letih je šla v likvidacijo velika večina posameznih zadrug ali pa so jih vključile italijanske ustanove. Posojilnice so izgubljale kapital tudi z reševanjem kmetijskega gospodarstva, ki ga je načrtno prizadela raznarodovalna politika s posebnimi davki, zadolževanjem in temu sledečimi dražbami. Socialistične in komunistične delavske zadruge so le v majhni meri segale na slovensko podeželje, pomagale so predvsem delavstvu v mestih, sicer pa so bile ukinjene ali fašizirane že leta 1926 (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:43).

Po ocenah raziskovalcev se je v obdobju med vojnama izselilo skoraj 20% slovenskega in hrvaškega prebivalstva, 70 000 ljudi v Jugoslavijo, 30 000 v Južno Ameriko, od tega 20 000 v Argentino, okrog 5000 pa v ostale evropske države. Po najnovejših raziskavah je bilo okrog 53 000 izseljencev slovenske narodnosti. Kako je izseljevanje ogrožalo obstanek slovenstva v Trstu, pove dokument fašističnih oblasti iz leta 1929: »Slovensko gibanje v Trstu je še vedno omejeno, kar je zasluga policije /.../ pa tudi posledica pomanjkanja kadrov /.../. Dejansko je z eksodusom mladih slovensko nacionalistično gibanje utrpelo enega najhujših udarcev« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:44,45).

Od slovenske socialne strukture je fašizem skoraj v celoti preživel le duhovniški stan, od gosposke pa mali podjetniki in obrtniki (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:44,45).

V tridesetih letih je slovensko ozemlje prepregla gosta mreža fašističnih organizacij, v katere so bili ljudje večinoma prisiljeni vstopiti, šolska mladina celo obvezno. Nevarnejša kot prisila je bila mehka asimilacija, penetracija v vse pore narodnega tkiva manjšine prek organizmov, ki so bili hkrati tudi instrument kontrole nad ljudmi. To so bile zlasti socialne, zdravstvene, dobrodelne, izobraževalne, rekreacijske in kulturne ustanove kot »dopolavoro«, s katerimi je režim prepregel tudi slovensko podeželje, da bi ga pridobil zase.

Ni mogoče ugotoviti, koliko Slovencev je bilo vključenih v fašistično stranko in njene množične organizacije. Iz nekaterih statistik je mogoče razbrati le to, da so bili med krajevnimi sekretarji stranke, da ne govorimo o višjih funkcijah, prav redki s slovenskim priimkom, prav tako jih ni bilo med župani-podestati. Če izvzamemo Slovence, ki so se poitalijanili zlasti v narodnostno mešanih mestih, režim Slovencem očitno ni zaupal. Ustvaril pa je tudi široko mrežo konfidentov, med njimi so mnoge k temu prisilili v zaporih.

Fašistični režim je z vsemi sredstvi razdiral ekonomsko, kulturno in socialno tkivo slovenske manjšine, s kulturnim genocidom je hotel za večno ohraniti italijansko hegemonijo nad tem prebivalstvom. Italijanizacija ozemlja ob vzhodni meji je bila pogojena s tremi vrhovnimi interesi italijanske države: nacionalna enotnost, centralizirana močna država, ekspanzija na Balkan in v Podonavje. V pričakovanju svetovnega vojaškega spopada je oblast hotela preveriti učinke ali spodrseljaje svoje sedemnajstletne politike do manjšine. Ob splošnem ljudskem štetju leta 1936 je ugotavljala število »drugorodcev« s tajnim štetjem, ki so ga opravili občinski funkcionarji, in ki je pokazalo skoraj 20 000 Slovencev manj kot leta 1921. Velik je bil osip slovenskega prebivalstva v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini, ki so spadale k videmski provinci, in jih sploh niso več šteli med »drugorodce«. Značilni pa so rezultati štetja, ki so ga dve leti poprej opravili slovenski duhovniki po župnijah. V štirih škofijah Julijske krajine (goriška, tržaško-koprska, poreška, reška) so našeli 343 684 Slovencev in 201893 Hrvatov. Obe štetji sredi tridesetih let, kakor tudi vedno novi raznarodovalni načrti pričajo o skromnem uspehu asimilacije, uspevala je sicer v narodnostno mešanih mestih, tudi zaradi mešanih porok, ne pa tudi na slovenskem podeželju; manjše število slovensko govorečih pa gre pripisati predvsem izseljevanju med obema vojnama. Že leta 1931 je tržaški fašistični sekretar Perusino ugotavljal: »Asimilacijska dejavnost je na vseh področjih pokazala skromno, če že ne negativno bilanco; narodnostno vprašanje v Julijski krajini se ponovno v celoti pojavlja ter kaže na potrebo po globoki reviziji dosedanje politike/.../ Napačno je prikazovati prebivalstvo tega območja kot mirno in patriotično /.../, s preveliko lahkoto se zatrjuje, da bo vse drugače, ko bodo zrasle mlade generacije/.../ (zakaj) mladi bodo zrasli v šoli staršev, ki jim bodo vcepili sovraštvo do Italije« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:64).

Tržaški zgodovinar Raoul Pupo je fašistično ravnanje z manjšino označil takole: politično zatiranje, nacionalno preganjanje in uničevanje upov v socialni napredek so povzročili nacionalni in socialni upor. Načrtovalci raznarodovanja niso opazili, da ideja naroda, kadar dozori, ni samo spremenljiv kulturni ali jezikovni pojav, marveč je struktura eksistence, jaza, ki je temeljni dejavnik osebne identitete in se mu zato ni mogoče odpovedati, ugotavlja Elio Apih v svojih raziskavah (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:63-66).

Omenjena gospoda sta imela popolnoma prav – Slovenci pod Italijo so se upirali na razne načine in prav je, da tudi temu uporu oz. eni izmed njegovih oblik namenimo nekaj vrstic.

Iz narodno liberalne struje je izšla ilegalna organizacija TIGR. Ustanovila jo je radikalno usmerjena mladina, jeseni 1927, potem ko je bilo legalno društveno delovanje zatrto, in sicer iz pripadnikov Zveze prosvetnih društev in Dijaškega društva Adrija na Goriškem ter Zveze mladinskih društev na Tržaškem. Glavni pobudniki so bili Zorko Jelinčič, Albert Rejec, Jože Dekleva, Dorče Sardoč in Jože Vadnjal. Ime TIGR je dobila iz začetnic mest Trst-Istra-Gorica-Reka, kar je pomenilo boj za osvoboditev teh krajev; tržaška veja se je imenovala Borba. Organizacija je bila odločena na nasilje odgovoriti z nasiljem, z revolucionarnim bojem, po zgledu osvobodilnega gibanja Irske.

Program dejavnosti za ohranitev narodne individualnosti je vseboval preprečevanje fašizacije prebivalstva, preganjanje kolaborantstva in varovanje ljudi pred mehko asimilacijo, organiziranje bojkota fašističnih ustanov, širjenje prepovedane slovenske knjige in antifašistične literature med ljudmi, organiziranje pouka maternega jezika na domovih in podobno. Organizacija je tajno izdajala ciklostilirane propagandne časopise *Borba*, *Svoboda*, *Ljudska fronta*, *Straža ob Soči* in letake. Z demonstrativnimi terorističnimi akcijami, kot so požigi šol, vrtcev, rekreacijskih centrov, ki so indoktrinirali in poitalijančevali mladino, je opozarjala svetovno javnost na brezupen položaj same sebi prepuščene narodne skupnosti. Prek tajnih kanalov čez mejo je vzdrževala zveze z Jugoslavijo, reševala bežeče, tudi italijanske, antifašiste, v Italijo pa je prinašala antifašistično literaturo ter orožje in razstrelivo. Z oboroževanjem, z atentati na konfidente slovenske narodnosti, s špionažo in sabotажami se je pripravljala na gverilo, če bi Italija napadla Jugoslavijo, kakor je konec dvajsetih let grozila. »Mi smo predstraža slovanske ideje; samo prek naših trupel bo Italija prodrla na Balkan, zato nas ubijajo« (*Knjižnica Svobode*, zv. 1). Policijska preiskava je dognala, da je bilo med

letoma 1926 do 1930 izvršenih devetindevetdeset nasilnih akcij, od tega trinajst napadov na fašistične patrolje in vojašnice, trinajst atentatov na slovenske konfidente in miličnike, osemnajst demonstrativnih požigov šol in otroških vrtcev. V poročilu Ivana Regenta direkciji italijanske komunistične stranke v Pariz, ki je ugotavljala v novem gibanju najmočnejšo komponento antifašizma v Julijski krajini, beremo: »Kdor trdi, da gre za skupino plačancev v službi jugoslovanske vlade, gotovo ne verjame v fašistično zatiranje, ki naravno rojeva bojevniške organizacije /.../ Zato požigi šol, kakor požigi gozdov in atentati niso dejanja kakšne teroristične sekte, temveč so izraz splošnega sovraštva in ljudske jeze. Vse prebivalstvo je solidarno z atentatorji in jih ščiti, čeprav tvega veliko nevarnost« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:71).

4.3 Druga svetovna vojna in povojno obdobje

Nadrobnemu popisovanju zgodovine druge svetovne vojne se bom izognil, zaradi tega, ker bi le-to pomenilo zastranitev in oddaljevanje od teme, zato bom pozornost namenil izključno nekaterim dogodkom, ki so povezani z delovanjem primorskih Slovencev med vojno in so, kot taki, zelo pomembni. Malo več pozornosti pa bo deležno povojno reševanje tržaškega vprašanja, ki predstavlja srž tega problema, v širšem smislu.

Po izbruhu druge svetovne vojne je vodstvo Tigra ustanovilo v Sloveniji center za pripravo in vodenje propagandnih in sabotažnih akcij proti silam osi in se zato povezalo z emisarji SOE (Special Operation Executive), ki jih je ustanovil Winston Churchill za subverzivne dejavnosti na zasedenih ozemljih. Tako so pomladi 1940 razstreljevali italijanske smodnišnice ter železniško progo na Primorskem in Koroškem, da bi ovirali prevoz vojaškega materiala in premoga med Nemčijo in Italijo. Med nemškimi in italijanskimi vojaki so širili protivojno propagando, za zahodne sile v vojni so opravljali vojaško in politično informativno službo. Poleg Primorcev so organizirali še skupino med koroškimi Slovenci, zlasti komunisti. Znani britanski zgodovinar Taylor je zapisal: »Še preden je vojna segla v Jugoslavijo, so bili /Slovenci/ zavezniki Velike Britanije, tedaj ko jih je ta imela prav malo. Bili so osrednji plamen odpora v jugovzhodni Evropi« (J.P. Taylor 1946:44).

Z dejavnostjo Tigra, krščansko socialne in narodno liberalne organizacije v Julijski krajini je bila neposredno povezana dejavnost emigrantskih organizacij v Jugoslaviji, od leta 1932 združenih v Zvezi jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, ki ji je predsedoval Tržačan Ivan Marija Čok. Leta 1930 je bil v Ljubljani ustanovljen Manjšinski inštitut, ki je

zbiral gradivo o zatiranju manjšine v Italiji ter o tem seznanjal svetovno javnost. Vodil ga je Tržačan dr. Lavo Čermelj.

Podobno dejavnost je pri Kongresu evropskih narodnosti vodil Engelbert Besednjak, izdajal je spomenice in brošure z informacijami o ravnanju fašistične Italije z nacionalnimi manjšinami. Do leta 1934 se je Zveza zavzemala za avtonomijo Julijske krajine, nato je na mariborskem kongresu, septembra 1934, zahtevala revizijo državne meje po etnični črti med slovanskim in latinskim svetom, »da se vrne Jugoslaviji vsa ona jugoslovanska zemlja, ki ji je bila z rapalsko pogodbo odvzeta« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:75).

Dne 6. aprila 1941 so Nemčija, Italija, Bolgarija in Madžarska brez vojne napovedi napadle Jugoslavijo. Jugoslovanska vojska je razpadla in kapitulirala 17. aprila, kralj in vlada sta emigrirala v Veliko Britanijo. Hitler je izdal smernice za razdelitev Jugoslavije; Slovenija je bila razkosana na tri okupacijske cone, ki so bile med seboj ločene z »državnimi« mejami. Nemška je obsegala Gorenjsko na severu ter Štajersko in del Dolenjske na severovzhodu; madžarska Prekmurje, italijanska okupacijska cona pa jugozahodno ozemlje z Notranjsko in Dolenjsko ter glavno mesto Ljubljana. Ozemlje pod Italijo imenovano Provincia di Lubiana je obsegalo 4550,66 km² s 339751 prebivalci, katerim se je pridružilo okrog 17000 Slovencev, ki so pribežali iz nemške okupacijske cone.

Dne 3. maja 1941 je bila ljubljanska provinca s kraljevim dekretom, pozneje z zakonom, v nasprotju z mednarodnim pravom priključena Kraljevini Italiji. Državna meja, določena v Rapallu, je de iure prenehala obstajati, dejansko pa jo je okupacijska oblast ohranila kot policijsko in carinsko mejo. Tako je bilo 29 mesecev pod Italijo vsega okrog 700 000 Slovencev, kar je bila skoraj polovica slovenskega naroda, vendar so Slovenci v Julijski krajini, v vseh ozirih še naprej ostali ločeni od Slovencev v Ljubljanski pokrajini.

Sledila so leta okupacije, ki jih, kot že omenjeno, ne bomo podrobno analizirali, pomemben pa je tudi sledeč politični aspekt afirmiranja primorskih Slovencev.

V političnem pogledu je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja Slovenije 11. septembra 1943 ustanovilo Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil do januarja 1944 najvišji organ oblasti na Primorskem. Predsednik sveta je bil Joža Vilfan, sin osrednjega predvojnega primorskega politika Josipa Vilfana, za njim pisatelj France Bevk, člana sta bila tudi predstavnika italijanskega prebivalstva - narodne

manjšine - Ferdinando Marega in Vincenzo Marcon. Na ozemlju, ki so ga nadzorovale partizanske enote, je bila po šestnajstih letih prisilnega molka obnovljena slovenska kulturna, prosvetna, gospodarsko-socialna in splošna družbena dejavnost. Primorski Slovenci so z množično vključitvijo v narodnoosvobodilno gibanje izrazili svojo odločitev za združitev z drugimi Slovenci v Jugoslaviji. Vrhovni plenum OF v Sloveniji je 16. septembra 1943 izdal odlok o pridružitvi Primorske k združeni Sloveniji, kar je potrdil kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda, ne da bi bile določene tudi meje nove združene Slovenije; hkrati je bil v Pazinu sprejet enak odlok o pridružitvi Istre k Hrvaški. Odloka je potrdil antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije – Avnoj, na svojem drugem zasedanju v Jajcu (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:100).

V začetku maja 1945 so enote IX. korpusa in IV. armade JA s sodelovanjem enot komande mesta Trst in bataljonov Delavske enotnosti po hudih bojih zasedle Trst, Gorico, Čedad in Trbiž. Na Tržaškem in Goriškem, kjer je bila narodna zavest tradicionalno močna, jih je večina slovenskega prebivalstva pozdravila z navdušenjem, čeprav ni manjkalo takih, ki so gledali na partizane z nezaupanjem ali celo s strahom; med njimi so bili predvsem redki domobranci (SNVZ) in četniške enote, ki so v mesecih pred koncem vojne dobile zatočišče na Primorskem. V Benečiji, kjer je bila zavezanost slovenstvu zaradi neugodnih zgodovinskih razmer manj izrazita, pa je imela protijugoslovanska propaganda, ki so jo širili italijanski krogi, med ljudstvom precej uspeha. Josip Broz-Tito je z naglim prodorom svojih čet proti zahodu Julijske krajine skušal ustvariti položaj, ki naj bi na prihodnjih mirovnih pogajanjih omogočil Jugoslaviji uveljavitev njenih zahtev v zvezi s spremembo meje. Po kapitulaciji zadnjih nemških postojank 2. maja 1945 je oblast v Trstu in Gorici prevzelo zaledno vojaško poveljstvo ter mesti vključilo v Slovensko primorje. Šlo je za drzno gesto, saj so imeli zahodni zavezniki kot podpisniki italijanske kapitulacije (8. septembra 1943) formalno pravico, da zasedejo celotno ozemlje Julijske krajine, in to toliko bolj, ker so pogovori o demarkacijski črti v tem prostoru, ki so tekli od julija 1944 med njimi in Titom, ostali nedorečeni. Britanci in Američani so že dolgo računali s spremembo meje v korist Jugoslavije, iz ideoloških a tudi strateško-političnih razlogov pa niso bili pripravljeni dovoliti JA, da se polasti ključnih točk, predvsem Trsta in Gorice. Bili so namreč prepričani, da bi to slabo vplivalo na prozahodne sile v Italiji. Zato so tudi sami prodrli do severnega Jadrana, kar je ustvarilo napetost na področju, kjer so se njihove čete srečale s partizani. Feldmaršal H. Alexander je že 5. maja 1945 zahteval od maršala Tita, naj umakne svoje

enote, in s tem povzročil dramatičen diplomatski spor, ki se je zavlekel do konca meseca. (Biber 1981:527,528) Za zahodne zaveznike je tržaško vprašanje postalo zgled, ki naj dokaže, bolj Stalinu kot Titu, da so trdno namenjeni preprečiti samovoljno širitev komunističnega vpliva na svoje območje. »Problem ni toliko italijansko-jugoslovanski spor,« je 9. maja 1945 pisal Charles W. Thayer, sodelavec ameriške tajne službe OSS v spomenici predsedniku Trumanu, »kolikor jasen spopad med ZDA in Sovjeti, ki zadeva vprašanje, do kod se bodo lahko razširile v zahodno Evropo področja pod sovjetskim vplivom.« Čeprav v vodstvu KPJ niso bili trdno prepričani, da bodo ostali na spornem ozemlju, so tudi v mestih skušali organizirati ljudsko oblast, ki je zamenjala prejšnjo vojaško upravo. PNOO za Slovensko primorje je v začetku maja prenesel svoj sedež v Trst, kjer je začel delovati tudi Mestni osvobodilni svet (MOS), ki je 13. maja prevzel od komande mesta upravne posle. Po prvih kaotičnih dneh so s tem delno zajezili preganjanje političnih in vojaških nasprotnikov, večinoma Italijanov, pa tudi Slovencev, ki so ga jugoslovanske oblasti takoj po prihodu v Trst in Gorico začele v skladu z direktivo Edvarda Kardelja: »Tako čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma.« Po angleških računih je v Trstu, Gorici in Pulju akcija zajela okrog 3500 oseb, med katerimi so bili številni financarji, karabinjerji in drugi vojaški kolaboracionisti, a tudi proitalijansko usmerjeni antifašisti in posamezniki brez politične opredeljenosti. Glavnina aretiranih je bila kmalu izpuščena, druge pa so odpeljali v notranjost Slovenije. Nekaj sto ljudi je OZNA v sodelovanju z JA takoj pobila in vrgla v kraška brezna, za katera se je kasneje uveljavil izraz fojbe (najbolj zloglasna je zapuščen rudniški jašek pri Bazovici). Ta represija zaradi vzgibov, lastnih totalitaristični miselnosti, ni bila drugačna od pokolov, za katere se je v trenutku zmage odločil vrh KPJ v notranjosti države, po svojih maščevalnih potezah pa se ni razločevala od tega, kar se je dogajalo drugod v severni Italiji. Bila je kvečjemu manj stihijska, kakor priča naslednji zapis očividca, tržaškega zgodovinarja Maria Pacorja: »Revolucionarnim delavcem ni bilo dovoljeno, da bi izvršili tiste likvidacije fašistov in odgovornih za preganjanja ter nasilje, tista dejanja ‚sumarne pravice‘, ki jih je bilo v dneh osvoboditve in še več dni pozneje na tisoče v Milanu, Turinu, v Emiliji in v vsej severni Italiji. ‚Ne dovoljujejo nam,‘ so mi pravili nekateri delavci, ‚zahtevajo da po pravilih aretiramo in ovadimo te fašiste, in pogosto, ko smo jih aretirali in ovadili, jih osvobodijo, ne da bi sprožili postopek proti njim. Kaj to pomeni? Bili so ogorčeni.«

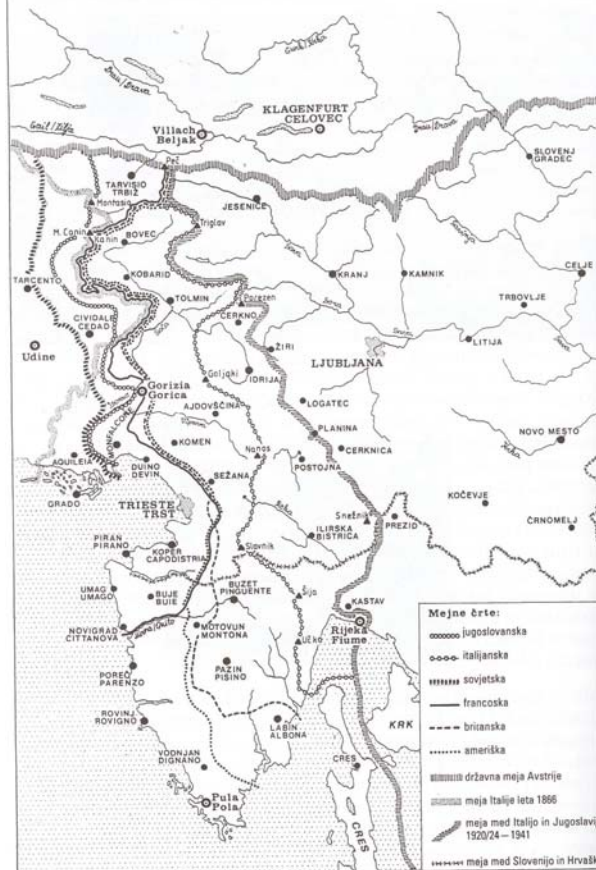
Primorski Slovenci, pa tudi levičarski Italijani, so zaradi svojega sovražnega odnosa do fašizma represijo večinoma sprejeli kot pravično, včasih celo premilo kazen. Italijansko usmerjeni krogi pa so v njej videli izraz slovanskega barbarstva in protiitalijanstva, češ da je nasilje »doseglo mejo, ki je dotlej ni poznala zgodovina človeških nesreč« (Troha

1997:8). Ker je bilo mogoče predvsem v Veliki Britaniji, izrabiti v propagandnem boju, je rimska vlada že maja 1945 sprožila polemiko, ki je v trenutkih politične napetosti med sosednjima narodoma oz. državama še vedno uporabna. Zato je razumljivo, da je v raznih italijanskih dokumentacijah z leti število pobitih naraslo na 20 in več tisoč. Tragedija »fojb« je tako popolnoma zasenčila politiko italijansko-slovanskega bratstva, ki so jo skušale uveljaviti nove oblasti z ustanovitvijo Antifašistične slovansko-italijanske zveze/Unione antifascista italo-slava (ASIZ/UAIS) na etnično mešanem območju Istre in Primorja v prepričanju, da bo mogoče oblikovati v imenu mednarodnih in proletarskih idealov novo, vsakršnega nacionalističnega sovraštva osvobojeno družbo. Šlo je brez dvoma za razsvetljeno, čeprav v svoji revolucionarni zagnanosti nekoliko naivno odločitev, ki pa ni mogla prikriti dejstva, da se je maja 1945 razmerje med Italijani in Slovenci v zahodnem delu Julijske krajine bistveno spremenilo v korist slednjih.

Takšne razmere pa niso trajale dolgo. Ker Stalin zaradi tržaškega vprašanja ni bil pripravljen poslabšati svojih odnosov z Angleži in Američani, je proti koncu maja 1945 nehal podpirati Tita in ga s tem prisilil, da se je sporazumel z zavezniki; 9. junija 1945 je general William D. Morgan, poveljnik zavezniškega generalnega štaba, podpisal v Beogradu dokument, ki je razdelil sporno ozemlje od Trbiža do Pulja na cono A in cono B Julijske krajine (Morganova črta). Do dokončne razmejitve med Italijo in Jugoslavijo naj bi prvo upravljali zahodni zavezniki - ob sodelovanju že obstoječih struktur - če bi le-te »delale na zadovoljiv način«, drugo pa Jugoslovani. V skladu s tem dogovorom je feldmaršal Alexander v manifestu, objavljenem le v angleščini in italijanščini, 12. junija razglasil, da prevzema oblast v coni A, v katero sta spadala tudi Trst in Gorica. Tako so bili primorski Slovenci komaj mesec dni po koncu vojne na novo razdeljeni, saj so prišli tisti, ki so živeli med Morganovo črto in rapalsko mejo, pod vojaško upravo JA (VUJA), medtem ko so se drugi morali sprijazniti z novo, zaradi porajajoče se hladne vojne nenaklonjeno zavezniško vojaško upravo (ZVU). Beneška Slovenija in Kanalska dolina, od koder se je jugoslovanska vojska umaknila 12. maja, sta bili hkrati vključeni v cono C s sedežem v Vidmu, ki pa jo je ZVU konec leta v glavnem prepustila italijanski upravi (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:109-112).

Zaradi začenjajoče se hladne vojne med velikimi silami je dobilo vprašanje razmejitve med Italijo in Jugoslavijo ideološke razsežnosti, saj sta obe državi postali nekakšni predstraži nasprotnih blokov. V pripravljanih pogovorih za mirovno konferenco na to temo je prišlo ob predlogih za mejo do živahnega razprave med Zahodom in Sovjetsko zvezo.

PREDLOGI RAZMEJITVE MED ITALIJO IN JUGOSLAVIJO PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Jugoslovanska delegacija, ki jo je vodil podpredsednik vlade Edvard Kardelj, je sicer izhajala iz prepričanja, da mora ozemlje vzhodno od Soče pripasti FLRJ, v kateri naj bi Trst postal sedma republika, v resnici pa je bila pripravljena tudi na popuščanja in je upala, da bo dovolj, če bo priznala internacionalizacijo tržaškega pristanišča in mesta. V svojih zahtevah je lahko pričakovala podporo Sovjetske zveze, vendar je ta v okviru mirovnih pogovorov skušala varovati predvsem svoje globalne koristi, včasih ne povsem enake jugoslovanskim. Stalin je menil, da je treba bivše Hitlerjeve zaveznice, to je, Avstrijo, Madžarsko, Romunijo in Italijo, za vselej odtegniti od Nemčije, in sicer tako, da bodo pogoji, ki jim jih bodo naložile velike sile

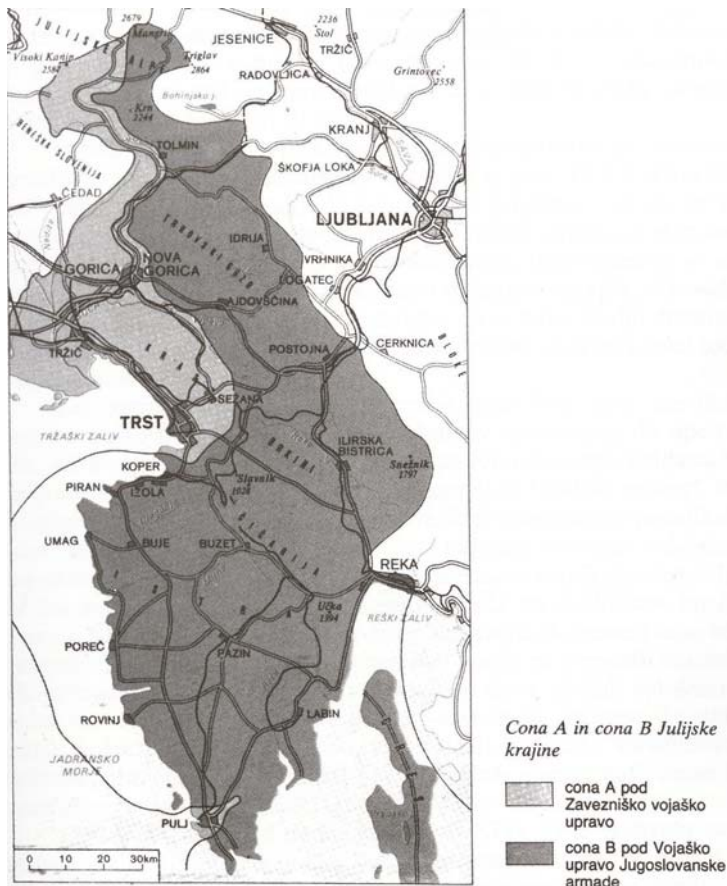
za sklenitev mirovne pogodbe, bistveno lažji od onih, ki jih bo morala izpolniti slednja. Zaradi tega so sovjetski diplomati pod vodstvom V. M. Molotova sprejeli v Parizu poleti 1946 predlog francoskega zunanjega ministra G. Bidaulta o meji, ki naj bi bila izraz »etničnega ravnovesja« (na obeh straneh naj bi ostali približno enaki manjšini), in o oblikovanju vmesne države tam, kjer so etnične razmere posebej zapletene. Dne 3. julija 1946 je svet zunanjih ministrov štirih velikih sil sklenil ustanoviti Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki naj bi segalo od Devina do Novigrada in prišlo pod zaščito Združenih narodov. S tako rešitvijo so bili zadovoljni samo independentisti, ki so se pojavili v političnem dogajanju poleti 1945 in v imenu starih avtonomističnih tradicij zahtevali neodvisnost tržaškega ozemlja od Jugoslavije in Italije, z njimi pa tudi tisti tržaški Slovenci, ki se niso mogli sprijazniti s Titovim režimom. Jugoslavija je sprejela ustanovitev STO kot poraz, saj se je zdelo, da je s tem Slovenija za vselej izgubila dostop do morja. Poleg tega zaradi

popustljivosti V. M. Molotova ni dobila niti Gorice, čeprav so ji jo bili v nasprotnem taboru pripravljene prepustiti vsaj Britanci in z njimi tudi Francozi. Kljub odločnim protestom se je jugoslovanska vlada morala podrediti mednarodnemu pritisku in 10. februarja 1947 podpisati v Parizu mirovno pogodbo z Italijo. Še bolj odklonilen odnos do pogodbe je

imela rimska vlada, ki je morala sprejeti ozemeljsko preureditev na svoji vzhodni meji, za katero so se dogovorile štiri velike sile. Vsekakor je to storila z zadržanostjo, kot da se ji dogaja velika krivica, brez resne pripravljenosti, da bi obračunala z lastno imperialistično in fašistično preteklostjo. Mirovna pogodba je določala, da bo zahodna slovenska meja tekla od Peči do Brd po stari avstrijsko italijanski meji, nato prešla Sočo in se spustila k morju pri Štivanu vzhodno od Tržiča. S tem se je med primorske Slovence zarezala nova ločnica: kanalski Slovenci (2000), Rezijani in Slovenci v Benečiji (24 763) ter na Goriškem (18 000) so prišli ponovno pod suverenost Italije, tržaški in istrski Slovenci (ok. 77 000) pa so bili vključeni v STO, ki je ostalo s cono A (občine Trst, Milje, Dolina, Repentabor, Zgonik, Devin-Nabrežina) in cono B (istrska obalna mesteca od Kopra do Novigrada ter Buje z okolico) pod začasno anglo-ameriško oziroma jugoslovansko vojaško upravo v pričakovanju, da bo začel veljati Stalni statut (Permanent Statute) STO. Mirovna pogodba je vsekakor vsaj delno popravila krivico, ki je bila narejena slovenskemu narodu z rapalsko mejo leta 1920, saj je priključila k njegovi glavnini velik del Posočja, Vipavsko dolino, Kras, Pivko in Brkine ter s tem povečala obseg republike Slovenije vsaj za tretjino (več kot 170 000 ljudi). Bolj kot Beneške Slovence, katerih vezi z matico niso bile nikoli močne, je nova meja prizadela Goričane, ker je dramatično posegla v prostor, ki je bil stoletja politično, kulturno in gospodarsko enoten. Iz ideoloških, gospodarskih ali narodnostnih razlogov se z novo, v Parizu določeno mejo marsikdo ni mogel sprijazniti. To velja za številne Slovence iz tistega dela dotedanje cone A Julijske krajine, ki je prišel pod Jugoslavijo, še bolj pa za istrske Italijane, ki so v strahu pred »slavocomunisti« in pred ostrino Titovega režima množično zapuščali domove ter se zatekali v Italijo ali v Trst pod zaščito ZVU. Njihovo optiranje za Zahod je poleg hudih socialnih problemov sprožilo tudi močno zamero in sovraštvo, ki sta v italijanskem okolju še stopnjevala tradicionalno protislovansko miselnost in s tem dodatno otežila sožitje narodov ob meji. Še štirideset let pozneje so predstavniki istrskih beguncev v pojasnilo svojemu množičnemu odhodu pisali v komemorativni brošuri: »Lahko bi morda rešili življenje, toda tako, da bi se odpovedali svoji duši in postali sužnji tistih, ki so bili stoletja sužnji po imenu, oznaki in delu; toda potrebno bi bilo zanikati vse naše bistvo in dušo stotih generacij« (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:121-123).

4.3.2 Propad svobodnega tržaškega ozemlja

V noči med 15. in 16. septembrom 1947 naj bi po določenih mirovne pogodbe nastalo tudi STO, katerega Stalni statut je določal popolno enakopravnost slovenskega, hrvaškega in italijanskega naroda. Toda se iste noči je prišlo do dogodka, ki je zadal novi državni enoti hud udarec. Po določbah mirovne pogodbe bi morale v conah A in B ostati angleške, ameriške in jugoslovanske enote ter ju upravljati v

skladu z določili Začasnega statuta, dokler ne bi Varnostni svet ZN imenoval tržaškega guvernerja. Jugoslovani so ta odlok razlagali precej ohlapno in skušali - tako so bili vsaj prepričani zavezniški vojaški krogi - vkorakati v Trst z 2000 vojaki, češ da imajo pravico biti prisotni v glavnem mestu nove države. General Terence Airey, poveljnik zavezniških sil v coni A, jih je z vso odločnostjo ustavil, zagrozil z oboroženim spopadom ter jih prisilil, da so se umaknili za Morganovo črto. Ta neuspeli poskus pa je okrepil nezaupanje zahodnih zaveznikov do Jugoslavije in njihovo prepričanje, da se namerava Tito polastiti celotnega STO. Velike protizahodne manifestacije v Ljubljani in v drugih slovenskih krajih, krepitev neofašističnih sil v Trstu, katerim so se bojevito postavljali po robu levičarsko usmerjeni Slovenci in Italijani, vse to je zaveznike prepričalo, da je treba preprečiti nastanek STO, kajti po njihovem bi se policijski in upravni ustroj, ki je že deloval v jugoslovanski coni, raztegnil na celo ozemlje in si zagotovil ključne položaje, brž ko guverner ne bi imel več na voljo anglo-ameriških sil. Odločili so se torej, da bodo bojkotirali njegovo imenovanje, ki naj sproži ves zakonodajni, upravni in sodni ustroj nove države, s preprostim manevrom: ko je tako proti koncu leta 1947 Varnostni svet OZN začel razpravljati o imenovanju tržaškega guvernerja, ni bilo težko doseči, da se to ni zgodilo: nobeno od imen, ki jih je predlagala Sovjetska zveza, ni bilo všeč Britancem in

Američanom, in nasprotno. Italijanski zunanji minister Carlo Sforza je pozneje govoril o svojem strahu, da bi Jugoslovani sprejeli kakega kandidata le zato, da bi uresničili STO in ga začeli slavizirati. Po njegovem mnenju je beograjska diplomacija naredila nepopravljivo napako s trdovratnim zavračanjem kompromisne rešitve. Vprašanje je seveda, ali ni tudi Jugoslavija težila k ohranitvi obstoječega stanja v pričakovanju ugodnejšega razpleta tržaškega spora.

Poleti 1947 se je vsekakor zdelo, da se je jugoslovanska oblast sprijaznila z nastankom vmesne države, saj je (prepozno) odločila, da bo SIAU-UAIS ponudila svoje sodelovanje ZVU in da se bo KP Julijske krajine preimenovala v KP STO. Na ustanovnem kongresu od 31. avgusta do 3. septembra 1947 je postal sekretar njenega CK Branko Babič, kar je za ZVU pomenilo, da so tržaški komunisti še vedno pod vplivom KPJ in KPS. V napeto mednarodno ozračje, nabito z medsebojnim sumničenjem in zaostreno zaradi nasprotujoče si propagande, se je v začetku 1948 vključilo še vprašanje italijanskih parlamentarnih volitev. Bilo je pričakovati, da se bo Ljudska fronta, v kateri so bili socialisti in komunisti, močno uveljavila, to pa bi zelo oslabilo italijanske prozahodne stranke s Krščansko demokracijo na čelu. V prepričanju, da jim je treba pomagati, se je v Londonu in Washingtonu razvila razprava o tem, kako vplivati na italijanske volilce, da bodo »pravilno« glasovali. Rezultat teh razmišljanj je bila »tristranska nota«, s katero so 20. marca 1948 Francija, Velika Britanija in ZDA predlagale Sovjetski zvezi, naj bi vrnili celotno STO Italiji, češ da je razprava v Varnostnem svetu o imenovanju guvernerja dokazala, da te državne enote ni mogoče vzpostaviti. Proti tristranski noti je takoj nastopila jugoslovanska vlada, zavrnila pa jo je tudi Sovjetska zveza, saj ni želela revizije mirovne pogodbe z Italijo, ker bi bil to nevaren precedens. V Trstu je tristranska nota povzročila odločne proteste slovenskih in italijanskih levičarjev, pravo zmagoslavje pa v italijanskih meščanskih strankah. »Omejeni tržaški politični voditelji,« je zapisano v poročilu britanskega političnega svetovalca za leto 1948, »so se s svojim šovinističnim pogledom na stvari vedli, kot da bi bila cona A že priključena Italiji, in pritiskali na ZVU, naj sprejme na nekaterih področjih ukrepe, ki bi jih sovražni kritiki lahko predstavili kot kršenje določil mirovne pogodbe.« Njihove zahteve so bile usmerjene proti vsakemu ukrepu ZVU, ki bi bil kakorkoli ugoden za Slovence. »Italijani so bili dolgo vajeni,« piše v drugem angleškem dokumentu, »gledati na Slovence skoraj kot na podljudi. Njihov odnos je mogoče primerjati s tistim, ki ga imajo južnjaki v Ameriki do črncev...«

Čeprav so zavezniki pravilno razlagali odnose med narodoma, pa se niso trudili, da bi imeli do slovenske manjšine - ta je po njihovi oceni maja 1948 štela 50 000 ljudi v Trstu in 13 000 v okoliških občinah - prijaznejšo politiko. Niso ugodili njenim zahtevam po dvorani v središču mesta, po knjižnicah in društvenih prostorih, prav tako niso vpeljali v javno upravo dvojezičnosti, ki jo je predpisoval Stalni statut STO, ali v njej odmerili Slovcem primerno mesto. General Airey je bil prepričan, da bo Trst vrnjen Italiji, zato se mu ni zdelo potrebno krepiti slovenske narodnostne skupnosti, tudi tistega njenega dela ne, ki so ga predstavljali »beli, spodobni« Slovinci, tisti namreč, ki so se po goriškem zgledu 21. decembra 1947 v imenu svojih prozahnid in narodnostnih idej organizirali v Slovensko demokratsko zvezo kot idealno naslednico predvojne Edinosti Josip Agneletto, Ferdinand Kalin, Franc Vesel, Peter Udovič, Josip Terčon, Josip Abram, Ivan Rudolf, Boris Sancin, Mihael Flajban). Zaradi te tradicije je SDZ organizirala več stranskih organizacij, ki naj bi zajele vso slovensko skupnost v coni A: Slovensko dobrodelno društvo, Slovenska prosvetna matica, Slovensko gospodarsko udruženje, mladinska skupina Zarja na Jadranu, akademski krožek Jadran in Organizacija narodne demokratske mladine. Stranka pa ni bila koalicijska kot v Gorici, saj se je v polemiki z njo izoblikovala okrog duhovnika Petra Šorlija in s podporo številnih političnih emigrantov 1. avgusta 1948 Slovenska krščansko socialna zveza (SKSZ), naslednica 20. julija 1947 v istem krogu ustanovljenega Udruženja slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev. Svojo ideologijo je črpala iz socialnega nauka Cerkve pa tudi iz dekreta Svetega sedeža (1. julija 1949), ki je z grožnjo izobčenja prepovedoval kakršno koli sodelovanje z marksistično-leninističnimi strankami. Opirala se je na vrsto organizacij, med drugim na Prosvetni oddelek SKSZ, sedanje Slovenske prosvete, Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, Slovensko duhovsko zvezo, Društvo slovenskih katoliških visokošolk, Slovensko karitativno društvo, Vincencijevo konferenco, Društvo slovenskih katoliških učiteljev, med katerimi je bila Marijina družba, ustanovljena že pred I. svetovno vojno. V protititovski tabor se je vključevala tudi Skupina neodvisnih Slovencev (SNS), katerih voditelja odvetnika Frane Tončič in Josip Ferfolja sta se proti koncu leta 1949 oddaljila od SIAU-UAIS v polemiki z njeno politiko, češ da jo zaznamuje nezadržna sla po totalitarni oblasti. Eden od dogodkov, ki je odločilno vplival na razkol v levičarskih vrstah, je bil napad na Jakoba Ukmarja, ki bi moral 24. avgusta 1947 namesto škofa Santina birmati v istrski vasi Lanišče; organiziran incident, v katerem je bil eden od duhovnikov ubit, je vzbudil splošno ogorčenje zaradi velikega moralnega ugleda msgr. Ukmarja in njegovega pogumnega boja za narodnostne pravice Slovencev pod fašizmom. Čeprav je SNS ostala le mnenjsko gibanje in ni nikoli prerasla v

stranko, je s svojimi člani Josip Ferfolja, Frane Tončič, Dušan Rybaf, Jože Škerk) precej vplivala na politično življenje tržaških Slovencev (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:128-131).

Po vojni je bilo še veliko takih ali podobnih manjših in večjih incidentov in ostalih političnih dogodkov, ki so zelo pomembno vplivali na življenje posameznikov in tudi na stanje v zamejski Sloveniji na splošno. Nekateri izmed njih so imeli še posebno težo pri urejanju tržaškega vprašanja; tak je bil, na primer, izobčenje KPJ iz informbiroja in s tem tudi Jugoslavije iz socialističnega bloka, junija 1948. Ta dogodek je močno načel črno-beli pogled na reševanje krize, kjer je bila Jugoslavija izenačena s silami teme. Zdaj so imele zahodne sile imenitno priložnost, da premaknejo socialistično mejo za 200 km na vzhod po značilni črti, zato so se odločile bolj milo postopati z Jugoslavijo, kar bi bila zanjo lahko zelo zgledna diplomatska priložnost, ki pa je ni izkoristila, ker je med njo samo prišlo do razkola med stalinisti in titovci. Takih političnih preobratov je bilo še kar nekaj, a vseh ne kaže omenjati. Zdaj bom le še opisal nekaj stvari v zvezi z iskanjem diplomatske rešitve in nekaj podrobnosti iz t.i. obdobja Odjuge.

Američani, Angleži, Jugoslovani in Italijani so se dogovorili, da bodo 2. februarja 1954 začeli v Londonu tajne pogovore, s katerimi naj bi rešili tržaško vprašanje. Po dolgih pogajanjih, ki so tekla v dveh krogih (najprej so se sestali predstavniki držav, upraviteljic ozemlja, potem pa zahodni zavezniki in predstavniki Italije), so diplomati izoblikovali besedilo, ki je bilo po svoji dvoličnosti prava mojstrovina. Na eni strani londonski sporazum, podpisan 5. oktobra 1954, formalno ni odpravljal STO, temveč le določal, da bo v coni A anglo-ameriško upravo zamenjala italijanska, medtem ko bo v coni B ostala jugoslovanska uprava. Toda to je bil samo diplomatski maneuver, s katerim so se pogajalci skušali izogniti reviziji mirovne pogodbe. Na drugi strani je namreč več dodatnih točk na novo urejalo stanje: v obeh conah je bila namesto vojaške predvidena civilna uprava, meja med njima je bila nekoliko popravljena v korist cone B, za zaščito manjšin pa je bil memorandumu priložen Posebni statut, ki je natančno našteval pravice Slovencev na Tržaškem ter Italijanov na Koprskem in na območju Buj v kulturnem življenju in šolstvu, ter zagotavljal pravično zastopstvo v javni upravi in rabo maternega jezika v stiku z oblastmi. Veliki sili, ki sta spodbudili nastanek memoranduma, sta v posebnem pismu jugoslovanski in italijanski vladi sporočili, da poslej ne bosta podprli nobene njune ozemeljske zahteve; s tem sta posredno poudarili, da je zanj razdelitev STO dokončna. Tudi Francija in Sovjetska zveza sta priznali londonski sporazum in ga tako na mednarodni ravni še podkrepili.

Račun za dvoumje, ki je poglobljena značilnost tega dokumenta, pa so plačali predvsem tržaški Slovenci in istrski Italijani. Rimska vlada ga je namreč v naslednjih dveh desetletjih krepko izrabljala, češ da memorandum ni mednarodna pogodba, ki bi jo obvezovala, namigovala je, da vprašanje meje še ni rešeno, in iz volilnih razlogov podpihovala takšna upanja v italijanskem javnem mnenju, predvsem pa med istrskimi begunci (samo v Trstu jih je bilo po popisu leta 1961 več kot 70 000). Italijane, ki so ostali v Istri, pa je skoraj kot izdajalce prepustila njihovi usodi. Da bi se zavarovala »z vsemi političnimi in diplomatskimi previdnostmi, ki so bile tedaj na voljo«, memorandum ni predložila v ratifikacijo parlamentu, kar je za mnoge pomenilo, da je obveznosti, ki jih je sprejela do slovenske manjšine, ne zavezujejo. Dokument, ki je bil skupaj z dogovorom De Gasperi-Gruber o Južni Tirolski iz leta 1947 eno najbolj inovativnih besedil v zvezi z manjšinsko zaščito v zgodovini mednarodnega prava, je ostal »samo kos papirja« (kot je nekaj let pozneje izjavil tržaški sodnik na obravnavi proti uredniku *Primorskega dnevnika* Stanetu Renku). Ker na italijanski strani ni bilo politične volje, da bi Posebni statut v celoti zaživel, je ostal neučinkovit in brez pravega vpliva na razvoj dogodkov tudi italijansko-jugoslovanski mešani odbor, ki naj bi nadzoroval njegovo izvajanje (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:139,140).

Proti koncu šestdesetih let se je tudi zdelo, da je prišel čas za rešitev še edinega pomembnega odprtega vprašanja med Italijo in Jugoslavijo: za mednarodno potrditev meje med nekdanjima conama A in B. Zato je bil načrtovan decembra 1970 državni obisk predsednika Tita v Rimu, ki pa je bil v zadnjem trenutku odpovedan zaradi dvoumnih besed, s katerimi je zunanji minister Aldo Moro odgovoril v parlamentu na interpelacijo dveh neofašističnih poslancev o coni B. Tito je marca 1971 le prišel v Rim, ni pa mogel bistveno izboljšati skaljenih odnosov med državama.

Dogajanja je pogojevala politika Washingtona, kjer so v bistvu gledali na Italijo kot na svojo mejno marko in z njo tako tudi ravnali v notranji in zunanji politiki. To je bilo potrjeno tudi leta 1975, ko so se rimska vlada in vojaški krogi pod pritiskom ameriške diplomacije le odločili za sprejem dokončne meje med cono A in B in s tem za rešitev enega od kriznih vprašanj, ki bi se lahko pojavilo v Jugoslaviji ob Titovi smrti.

Uvod v sporazum je bila odločitev papeža Pavla VI., da 28 junija 1975 sprejme odstop A. Santina, ki je kot tržaško-koprski škof še vedno vsaj simbolično združeval celotno ozemlje

(z apostolsko konstitucijo *Prioribus saeculi - Preteklega stoletja* je Pavel VI. 17. oktobra 1977 določil tudi novo mejo med tržaško in koprsko škofijo). Po vrsti tajnih pogovorov je bil 10. novembra 1975 v Osimu, nedaleč od Ancone, podpisan sporazum, ki je obsegal tri bistvena vprašanja. Z njim sta državi predvsem potrdili, da je meja med nekdanjo cono A in cono B STO dokončna (na meji, začrtani leta 1947, so bili narejeni manjši popravki). Obenem sta želeli izboljšati dobro sosedstvo z novo kakovostjo gospodarskega in kulturnega sodelovanja. Na zahtevo italijanske strani sta sklenili, da bosta ustanovili na Krasu med Bazovico, Opčinami in Sežano prosto industrijsko cono, ki naj bi Jugoslaviji omogočala vključitev na zahodni trg, Italiji pa na vzhodni kot tudi na tržišča tretjega sveta. Še najbolj skop in nedorečen je bil zaradi nezainteresiranosti italijanske strani sporazum o manjšinah v obeh državah: londonski memorandum s svojimi določbami o njihovih pravicah je bil odpravljen, zamenjala pa ga je obljuba obeh vlad, da bosta ohranili že sprejete ukrepe in v okviru svojega notranjega prava »raven zaščite pripadnikov manjšin, ki je predvidena z določbami Posebnega statuta«. Jasno je, da je šlo za kompromis in da se je jugoslovanska vlada zadovoljila s formulacijo, ki je po vsebini neoporečna, pa vendar toliko ohlapna, da je obema stranema dajala veliko možnosti za reševanje manjšinskih vprašanj v skladu z njunimi notranjimi interesi (Pirjevec, Kacin Wohinc 2000:156).

V.

Analiza člankov Dela

V tem poglavju bom analiziral vse članke iz časnika Delo, ki sem jih uspel pridobiti na temo tržaškega vprašanja, in sicer za obdobje od začetka leta 1976 naprej.

Analize bodo potekale na način, tako da bom za vsak članek posebej najprej opredelil datum, ko je bil objavljen, njegov naslov in njegovega avtorja. Sledil bo kratek sinopsis vsebine in pa komentar k njemu. S komentarji bom skušal predvsem sproti opozarjati na stvari, ki so pomembne za preverjanje hipotez.

Poudariti je treba še, da zasledimo v Delu dve vrsti člankov na temo tržaškega vprašanja; prvi so historične narave, se pravi, da služijo kot nekakšni referati, s katerimi posamezni avtorji skušajo bralce spomniti na kakšen pomemben dogodek iz preteklosti in jih poučiti o njem. Druga vrsta so aktualni članki, ki se odzovejo na posamezen dogodek na temo, ki se je zgodil v nedavni preteklosti. Seveda sta obe vrsti člankov pogosto prepleteni.

Iz operativnih razlogov bo peto poglavje razdeljeno na dve podpoglavji: na tisto pred in tisto po slovenski osamosvojitvi.

5.1 Analiza člankov objavljenih pred 25. junijem leta 1991

Takoj po sprejemu Osimskih sporazumov je kar nekaj časa sledil medijski molk, kar se tiče tržaškega vprašanja, ker se je štelo za zaprto za vse večne čase. Eden od razlogov za to je bilo gotovo tudi dejstvo, da so bile rane, ki jih je povzročilo stanje zamejskih Slovencev, še sveže, reševanje tržaškega vprašanja pa mukotrpno in dolgo. Zato ne čudi dejstvo, da je bil prvi članek objavljen šele 28. julija 1984 pod naslovom *Odgrnjena zavesa z dveh poveljnih let*; avtor je Igo Tratnik, sam članek pa je namenjen pozdravu ob izidu knjige Julija Beltrama »Tukaj je Jugoslavija«.

Gre za intervju z avtorjem, v katerem izpove svoja občutja v prvih dveh poveljnih letih, katerim je, v bistvu, namenjena cela knjiga. Avtor se spominja (in daje poudarek) dogodkov z Goriškega konca, vsebino celotnega članka pa bi najbolje povzeli kar s citatom gospoda Beltrama: »Nikoli ne bom pozabil navdušenja v Gorici, ko smo vkorakali z zastavami svobode. Ne, ne gre samo za Slovence. V Gorici je od nekdaj živelo veliko Furlanov (Italijane so v večjem številu umetno naselili kasneje), vendar smo z njimi vedno živeli v slogi... dobro se spominjam, kako so se čez dan ali dva pojavili Angleži. Saj ni pomembno, kaj so bili. Zdi se mi celo, da so bili Novozelandci... pravzaprav pozabljamo na bistvo dogajanja v tistem času. Slovenci smo se borili kot narod zase, za svoj obstoj. Nato so prišli zavezniki na že osvobojeno ozemlje, vendar so se na tem ozemlju skušali vesti kot osvoboditelji« (*Delo*, 28. 7. 1984). Bolj kot zaradi konkretne povezave s tržaškim vprašanjem, je ta članek pomembnejši za razumevanje stanja duha v širšem smislu. Iz njega lahko jasno razberemo nerealno in nenaravno vlogo zaveznikov v coni A, iz osebnih izkušenj avtorja predstavljene knjige.

Naslednji članek je napisal Jože Šircelj in je bil objavljen 14. februarja 1987, pod naslovom »Naporna pot od STO do Osima.« Ta članek je izrazito historične narave, kar pove že samo dejstvo, da je bil objavljen pod rubriko »ogledalo časa«. Posvečen je 40-letnici podpisa pariške mirovne pogodbe. Z je njim avtor želel kar se da strnjeno poučiti bralca o zgodovini tržaškega vprašanja, kot enega najpomembnejših slovenskih poveljnih vprašanj. Članek je razdeljen na štiri vsebinske dele, ki jasno pokažejo splet dogodkov, in sicer: 1. Kardelj ni imel utvar, 2. Neravna, napeta pot, 3. Jalta in začetek blokov ter 4. Vročja jesen 1953. Te točke jasno kažejo, katere zgodovinske dogodke predstavljajo, zato jih ne bom še enkrat popisoval, je pa z vidika vsebine diplomskega dela zanimiv tale Kardeljev citat s pariške

mirovne konference: »Vsa preteklost nam je govorila, da so bili interesi malih narodov na Balkanu in v Srednji Evropi vedno zgolj drobiž za poravnavanje medsebojnih obračunov med evropskimi velesilami. V preteklosti so že bile našim narodom vsiljene številne krivične mirovne pogodbe in se zato nismo vdajali iluziji, da bo zdaj kaj bistveno drugače« (Delo, 14. 2. 1987).

Nadalje je bil 4. marca 1987 objavljen članek Mira Poča, pod naslovom »Nore skomine po Jugoslaviji.« Le-ta je ogorčen odziv na preimenovanje MSI-DN (italijansko socialno gibanje – nacionalna desnica) v federacijo MSI-DN za Trst, Istro, Reko in Dalmacijo, ko so neofašisti na svoji skupščini (najlegitimnejši demokratični organ za stranke), leta 1987, odkrito pokazali svoj interes po ozemlju sosednje države in brez dlake na jeziku uporabljali sporne besedne zveze kot so »naravne in nacionalne meje Italije« ali nepriznavanje »diktata« pariške mirovne pogodbe – vse to deset let po Osimu in helsinški konferenci (Delo, 4.3.1987).

Naslednji članek je replika Maria Glogovića, iz Opatije, na članek J. Širclja »Naporna pot od STO do Osima.« V njem gospod Glogović želi predvsem opozoriti na napako, ki naj bi bila zapisana v kritiziranem članku, da namreč Reka ni bila priključena Italiji s pogodbo v Rapallu, temveč je še tri leta zdržala kot samostojna država in bila nato šele januarja 1924, z rimsko pogodbo priključena Italiji. Za vsebino diplomskega dela manj pomemben članek (Delo, 7. 3. 1987).

Sledi članek Lojzeta Kanteta »Neofašisti ne mirujejo,« objavljen 23. aprila 1987. Avtor se odziva na že zgoraj omenjen dogodek proglasitve razširitve interesnega območja neofašistične stranke na Istro, Reko in Dalmacijo in na zgovorno diplomatsko afero s patroljnim čolnom milice, ki je zasačil italijanski ribiški čoln v jugoslovanskih teritorialnih vodah. Zanimivo je predvsem dejstvo, da je avtor primoran ugotoviti, da je bil takoj za mejo še enkrat več sprožen val protislovenskega fanatizma, podprt z mazaškimi akcijami na partizanska zgodovinska obeležja (Delo, 23. 4. 1987).

Še bolj zanimivo pa je, da je naslov naslednjega članka, ki sem ga zasledil, zelo podoben prejšnjemu, in sicer Neofašisti spet hočejo našo zemljo, le da je članek štiri leta starejši – objavljen je bil 2. marca 1991, napisal pa ga je neznan novinar Tanjuga. V njem gre za odziv na še eno nezaslišano potezo članov MSI-DN, senatorja Cristoforo Filetti in Giorgio Pisano sta namreč v rimskem parlamentu jasno izrazila apetite po Istri in Dalmaciji in zahtevala revizijo pariške mirovne pogodbe, njun strankarski kolega Gianfranco Fini pa je že pred tem zahteval revizijo osimskih sporazumov (*Delo*, 2. 3. 1991).

Zgodba o italijanskem pohlepu po našem ozemlju pa se s tem še ni končala, še več, razširila se je tudi na italijansko liberalno stranko. Dokaz za to najdemo v članku Lojzeta Kanteta, z dne 13. maja 1991 in z naslovom »Pohlep po našem ozemlju.« Tu nam je predstavljen dogodek, ki se po vsej logiki naj ne bi zgodil, a se vendarle je: italijanska liberalna stranka je z veliko večino glasov potrdila resolucijo, v kateri so zahtevali spremembo osimskih sporazumov, češ da se dogajajo novi zgodovinski dogodki in so prisotna nova dejstva. Jasno so mislili na začetek konca Jugoslavije in zaznali priložnost, da od majhnih Slovenije in Hrvaške odvezmeta nekaj ozemlja. Delegata iz Furlanije Julijske krajine sta bila v času glasovanja odsotna iz dvorane (*Delo*, 13. 5. 1991).

Naslednji članek je, prav tako, odziv na isti dogodek. Objavljen je bil 15. maja 1991, izpod peresa E. Jurinčiča in pod naslovom »Problematična resolucija.« Izraža ogorčenje nad dejstvom, da je legitimna parlamentarna stranka sploh lahko sprejela kaj takega in zahteva, »da se republiška (SR Slovenije op.p.) vlada nemudoma opredeli do te resolucije in to opredelitev prenese na vlado Republike Italije ter jo afirmira tudi v širšem mednarodnem prostoru« (*Delo*, 15. 5. 1991).

Na sporno resolucijo se je odzval tudi Mišo Renko v svojem članku »Nesprejemljive zahteve,« prav tako objavljenem 15. maja 1991. V njem malo bolj obširno povzame odziv italijanske in jugoslovanske javnosti, ki je bil v večini primerov negativen. Italijanski politiki so menili, da gre za nizkotno izkoriščanje krize v Jugoslaviji in pa za nekakšno »volilno fantaziranje« liberalcev. Slovenska in hrvaška stran pa sta se prav tako odločno odzvali in opomnili na nesprejemljivost omenjenih dogodkov (*Delo*, 15. 5. 1991).

Naslednji članek pa je napisan v povsem drugačnem tonu. Mojca Drčar Murko je poročala o kesanju predsednika italijanske liberalne stranke v članku »Konec dober, vse dobro?«, 17. maja 1991. Renato Altissimo je resolucijo označil kot incident, ki naj mu ne pripisujemo možnosti, da spremenil tradicionalno liberalno politiko internacionalizma in evropeizma, meje pa da se lahko spremenijo le v okviru evropske integracije. Da pa bi pod preprogo pomedel še tisto malo prahu, ki se je dvignil v Italiji zaradi sporne resolucije, je na tiskovni konferenci tudi italijanski zunanji minister De Michelis poudaril, da Italija nima nikakršnih pretenzij do jugoslovanskega ozemlja (*Delo*, 17. 5. 1991).

Naslednji članek je replika na članek pod naslovom »Pohlep po našem ozemlju«, objavljena je bila 18. maja 1991, avtor pa je iz civilne družbe, in sicer Janez J. Švajncer iz Ljubljane. V njej najprej poda dejstvo, da so poleg italijanskih liberalcev tudi italijanski učitelji priložnostno odkrito računali s tem, da bodo nazaj pod oblast dobili soško in vipavsko pokrajino, ter celo v uradnih dokumentih na novo poitalijančevali imena slovenskih krajev. Nadalje se g. Švajncer dobesedno razhudi in predlaga naj (če že vsi italijanski krogi po vrsti mečejo osimske sporazume v koš) se slovenska stran nič ne ustraši, temveč naj le počaka, da bo prvi italijanski vojak prečkal slovensko mejo, potem pa jim že pokaže hudiča. Med vrsticami tega članka lahko, preko slikovitih opisov dogodkov iz preteklosti, razberemo pravo malo vojno napoved Italiji... na tem mestu je treba poudariti dejstvo, da je bil nek zainteresiran državljan, tako vržen s tira ob prebiranju novic iz italijanske liberalne stranke, da je bil pripravljen zastaviti svoje dobre ime in je napisal protesten članek v osrednji slovenski časnik, in to v zelo agresivnem slogu (*Delo*, 18. 5. 1991).

Naslednji članek je bil objavljen istega dne, se pravi 18. maja 1991. Podan je v obliki izjave (tudi pod takim naslovom), ki so jo neznani avtorji poslali na uredništvo v imenu regionalnega odbora Slovenskih krščanskih demokratov za Obalo in Kras. Izjava je strnjena v tri točke; pod prvo je grajan omalovaževalni odnos slovenske javnosti do resnosti pretenzij italijanskih liberalcev do slovenske zemlje, ki naj bi se po vsej logiki (npr. Helsinška listina op.p.) ne dogajale leta 1991; pod drugo točko so razloženi razlogi oz. mnenja avtorjev, zakaj naj bi do takih idej z italijanske strani sploh prihajalo – krivo naj bi bilo stanje slovenskega duha, ki naj bi bilo na zelo nizkem nivoju, ker smo bili Slovenci pol stoletja izpostavljeni sistematičnemu razgrajevanju nacionalne zavesti; pod tretjo točko pa je še enkrat poudarjena neprimernost večkrat omenjene resolucije, ki ji morata sosednji

deželi, Furlanija Julijska krajina in Slovenska Istra, skupaj reči ne (*Delo*, 18. 5. 1991).

Naslednji članek je zgolj vestička, objavljena 21. maja 1991, v kateri Danijel Malenšek za Liberalno demokracije Slovenije, izrazi njeno globoko začudenost in nestrinjanje LDS z resolucijo sprejeto s strani istoimenske stranke v Italiji (*Delo*, 21. 5. 1991).

Nadaljujemo čez dva dni, se pravi 23. maja 1991, ko je bil objavljen članek Lojzeta Kanteta pod naslovom »Virusna resolucija liberalcev«. V njem se avtor (retorično) sprašuje po smiselnosti zamahovanja z roko v zvezi z že večkrat omenjeno kongresno resolucijo italijanske liberalne stranke, češ da je le-ta majhna, pa še znotraj nje je zadevo izglasovala manjšina. Opozarja na dejstvo, da so si optanti v Italiji ustvarili določen življenjski prostor in da so zelo močni pri vplivanju na javno mnenje. Razloži tudi dejstvo, da del interesne skupine optantov sestavlja poseben komite, ki se že ves čas ukvarja neposredno s problematiko osimskih sporazumov in same meje. Od tod tudi Lista za Trst – stranka vodena s strani optantov, ki je imela skozi leta močan vpliv v tržaškem občinskem parlamentu, na zadnjih volitvah pa ga je precej izgubila in zato zdaj skuša najti različne načine, da ga dobi nazaj. Liberalna resolucija je eden izmed njih. Na koncu se Kante vpraša tudi po uspešnosti jugoslovanske politike glede uresničevanja osimskih sporazumov in koliko je ta vplivala na stanje v Italiji (*Delo*, 23. 5. 1991).

Naslednji članek je objavljen 24. maja 1991 pod naslovom »Protest« in pod avtorstvom takratnega predsednika skupščine občine Koper, sicer pa tudi dandanes znanega politika, Aurelija Jurija. Gre za uradno sprejet protest skupščine občine Koper zoper stopnjevanje iredentistične kampanje v Italiji. V njem je skupščina izrazila že večkrat omenjene proteste, in sicer popolno neustreznost zahteve po revidiranju meje, neskladnost z načeli Helsinške in Pariške konference, poudarja dokončnost osimskih določb in ignoranco demokratičnega razvoja v Sloveniji in na Hrvaškem s strani Italije (*Delo*, 24. 5. 1991).

Isti dan, 24. maja 1991, je bil v Delu objavljen še en članek na temo, in sicer Nove skomine po »Italiji na vzhodu« Miša Renka. Članek je odziv na srečanje stranke MSI-DN (Movimento sociale italiano – destra nazionale), italijanske neofašistične stranke, v tržaškem hotelu Savoy. Renko opozarja na dejstvo, da ni vsak, ki podpira Slovenijo v njenih

osamosvojitvenih prizadevanjih, nujno njen prijatelj. V to skupino namreč sodijo tudi pripadniki omenjene stranke, ki pa imajo v svoji podpori en sam cilj oz. namen. Menijo, da se bo z majhno samostojno državico veliko lažje pogajati (jo izsiljevati) o novih mejah, ki naj bi spet prinesle »Italijo na vzhodu«. Seveda na srečanju ni šlo brez šovinističnih nastopov takratnega tajnika Pina Rautija, o zgodovinskih sovražnikih, množičnih pobojih ipd. za katere je požel bučne aplavze (*Delo*, 24. 5. 1991). Najpomembneje je poudariti dejstvo, da sta kar dve stranki v maju 1991 povsem odkrito, brez dlake na jeziku, javno in z medijsko pokritostjo, v svoj program vključili ozemeljske težnje napram Sloveniji.

Na naslednji članek ni bilo potrebno predolgo čakati – objavljen je bil že 25. maja 1991, pod avtorstvom Ljubljanačana Toneta Poljšaka. Članek je replika na članek z dne 13. maja pod naslovom Pohlep po našem ozemlju, ki smo ga že obravnavali. Članek je z vidika tematike tržaškega vprašanja manj pomemben, saj v njem avtor izraža predvsem svoje nestrinjanje z načinom repliciranja Janeza J. Švajncerja (tudi že obravnavano, op.p.), ki naj bi se zadeve lotil preveč militantno in jasno prikazujoč svoje neznanje zgodovine in mednarodnega prava. Gospod Poljšak namenil domala cel članek karanju gospoda Švajncerja, ki naj bi se, kot svetovalec sekretariata za ljudsko obrambo, v javnosti bolj primerno obnašal (*Delo*, 25. 5. 1991). Za našo stvar je bolj pomembno dejstvo, da je tržaško vprašanje še enkrat neposredno izzvalo tako močan odziv civilne družbe, da se je pokazal kot širša, več tednov trajajoča polemika v osrednjem časopisu.

5.2 Analiza člankov objavljenih po osamosvojitvi Slovenije

Po dveh aferah z italijansko liberalno stranko in italijansko desničarsko stranko, ki sta dvignili precej prahu, je sledilo krajše obdobje zatišja.

Naslednji članek na temo je bil objavljen 7. avgusta 1991, pod naslovom »Srbija bi dala Istro Italijanom.« Napisal ga je Mišo Renko in je po svoji naravi manj pomemben, saj je zgolj odziv na srečanje tajnika MSI-DN Gianfranca Finija s predstavniki srbske vlade in skupščine, oziroma na njegovo poročanje o tem srečanju, italijanskemu predsedniku

Cosiggi. Podano ni nobeno sporno dejstvo, avtor le opozarja, da je sporno že to, da je italijanski predsednik sprejel Finija takoj po vrnitvi iz Beograda (*Delo*, 7.8.1991).

Kot smo lahko sklepali, tudi zgoraj omenjeni dogodek še ne bo dobil epiloga. Dokaz za to je nov članek, ki je bil objavljen že dva dni kasneje, 9. avgusta 1991. Naslov je bil »Neprijetna vprašanja Bakočeviću,« avtorica pa Biljana Todorović. Gre za odmeve z novinarske konference, ki jo je imel predsednik srbske skupščine Aleksandar Bakočević po srečanju z italijanskimi neofašisti v Beogradu. Konferenca je bila sicer redne, notranjepolitične narave, ampak se gospod predsednik, jasno, ni mogel izogniti vprašanjem o dokaj spornem srečanju. Vprašan je bil kako razlaga povabilo skrajne desničarske stranke in pogovore o vrnitvi Istre in Dalmacije »matični državi«. Vprašali so ga tudi, zakaj so to delegacijo sprejeli samo predstavniki vlade in predsednik Srbske narodne obnove (SSO), skrajne desničarske opozicijske stranke. Bakočević se je spretno izmuznil odgovoru in ga prevalil na zunanjega ministra (*Delo*, 9.8.1991). Za boljšo sliko o dogodkih podajam še citat Mirka Jovića, predsednika SSO: »Italija se mora, če hoče imeti Istro in Dalmacijo, takoj vključiti v premagovanje jugoslovanskega problema /.../ Srbija se za ti dve območji ne bo borila – Italija naj ju zahteva sama« (*Delo*, 9.8.1991).

Že naslednji dan je sledil še en članek – se pravi 10. avgusta 1991. Ta je, predvsem z vidika preučevanja mojega diplomskega dela, precej pomemben. Je namreč odziv predstavnika civilne družbe, ki pa je vendarle akademik in zato njegovo mnenje šteje za zelo pomembno, če upoštevamo dejstvo, da se akademiki ponavadi vzdržijo komentarja stvari, ki so že zaključene (še posebej, če se jih ne tičejo neposredno) in se jih, po tej logiki, le še pogreva brez potrebe. To je prof. Aleksander Mostar iz Ljubljane, ki je napisal članek pod naslovom Neofašisti v Beogradu. V njem zelo čustveno, a vendar argumentirano, komentira zadnje dogodke v Beogradu, ki smo jih opisali že zgoraj. Po njegovih informacijah, ki naj bi prišle iz zanesljivih virov, so Miloševićevi odposlanci na pogajanjih v Rimu že skoraj celo leto. Govori o pobratenu italijanskih okorelih fašistov z vragom, ki ga obsoja cel svet in o dejstvu, da je Srbiji prav malo mar za to, če se Istra in Dalmacija odcepita in gresta pod Italijo (*Delo*, 10.8.1991). Take in drugačne močne besede je namenil avtor slikovitemu prikazu svojega ogorčenja nad političnim dogajanjem tistega časa.

Naslednji članek je objavljen pod imenom Slovenske tiskovne agencije, 13. avgusta 1991; z naslovom, »Absurdne zahteve neofašistov,« predstavlja odziv uradne Slovenije na srečanje neofašistov s srbsko delegacijo v Beogradu in na dogajanje, ki je sledilo po tem. Jedro članka tvori povzetek 2. člena slovenske Ustave, v katerem je jasno izpričano, da so državne meje Republike Slovenije mednarodno priznane državne meje dosedanje SFRJ z Republiko Avstrijo, Republiko Italijo in Republiko Madžarsko, v delu, kjer te države mejijo na Republiko Slovenijo. Hkrati so predstavniki zunanjega ministrstva izrazili svoje ogorčenje nad politično absurdnostjo omenjenih dogodkov (*Delo*, 13.8.1991).

Naslednji prispevek k naši temi je replika starega znanca, Janeza J. Švajncerja, na že obravnavan članek Srbija bi dala Istro Italijanom, ki se tokrat ne predstavi kot Ljubljčan, ampak kot major teritorialne obrambe. Datiran je na 17. avgust 1991. Po dvomesečnem odmoru avtor spet komentira dogajanje med Italijo in Jugoslavijo – tokrat konkretno že večkrat omenjeni obisk neofašistov v Beogradu. Najprej v analitičnem slogu razloži, da lahko v trenutku, ko bo v Srbiji zavel veter demokracije, pričakujemo, da bo odpihnilo tiste politikante, ki zdaj poskušajo trgovati z zemljo, ki ni njihova, v drugem delu svojega prispevka pa ne more iz svoje kože in, v podobno militantnem slogu, kot pred dvema mesecema, zagrozi Italijanom, da jim trda prede, če prestopijo mejo kot napadalci (*Delo*, 17.8.1991).

Še en civilnodružbeni prispevek je bil oddan istega dne, 17. avgusta 1991, in sicer s strani Celjana Iva Jakupa, kot replika na članek »Neofašisti na obisku v Beogradu,« objavljen v *Delu* 10. avgusta. V njem opozori na to, da fašisti niso sami v prizadevanjih po pridobitvi slovenskega ozemlja, ampak zopet spomni na italijanske liberalce in njihovo, že večkrat omenjeno Tezo 32/a, hkrati pa omeni, da le-ti prijateljujejo z Francom Jurijem in Jožefom Školčem (*Delo*, 17.8.1991).

Seveda nemudoma, že 31. avgusta 1991 sledi replika »napadenih«, še dandanes aktivnih, politikov. V tej svoji repliki na repliko Franco Juri in Jožef Školč presenetljivo mirno odgovorita na obtožbe in pojasnita, da je LDS takoj po sprejetju sporne resolucije poslala pismo začudenja v Italijo, na katero se je nemudoma odzval takratni sekretar Altissimo in se distanciral od dotičnega sklepa, prav tako sta avtorja, na obisku v Rimu, dobila zagotovila,

da si bo Italija, po vsej sili, prizadevala za čimprejšnjo vzpostavitev starih finančnih tokov (*Delo*, 31.8.1991).

Ozemeljskih zahtev pa še kar ni hotelo biti konec. Sledil je članek takratne rimske dopisnice, Mojce Drčar-Murko, 7. septembra 1991, z naslovom »Bili bi pravi kreteni...«, v katerem se avtorica odzove na še en provokativen dogodek, in sicer še eno od razlag vzrokov, zakaj naj bi Italija v primeru razpada Jugoslavije spodbijala veljavo mednarodnih pogodb o mejah. Zanj je poskrbel senator Lucio Toth, član krščanskodemokratske stranke v senatni komisiji za zunanje zadeve. Senator je povedal, da je treba spoštovati meje, »če bodo vsi upoštevali pravice manjšin, tako kot jih upoštevamo mi«. Potem pa je šel v središče zadeve: »Sicer pa je jasno, da bodo postavljeni pod vprašaj ne le osimski sporazumi, ampak tudi mirovna pogodba iz leta 1947. Bili bi edini kreteni, ki plačujejo kazen za izgubljene vojne, če ne bi ravnali tako« (*Delo*, 7.9.1991). V nadaljevanju članka avtorica pojasni še nekaj zgodovinskih dogodkov, pomembnih za razumevanje situacije, zaradi katere je omenjeni senator tako govoril, ki pa smo jim v tem delu že namenili dovolj pozornosti.

27. septembra istega leta je bil objavljen zelo pronicljiv in širok opis italijansko-slovenskih odnosov izpod peresa Lojzeta Kanteta, pod naslovom »Dediči ob krsti, čakajoč na pokojnika.« Avtor najprej izrazi svoje prepričanje, da bo moral naposled, po vseh provokacijah in pripetljajih, naposled tudi italijanski predsednik Cossiga spregovoriti o političnih stališčih svoje države do meje s Slovenijo. Nadalje opozori, da moramo zaradi raznih iluzij situacijo z mejo in manjšinami jemati skrajno resno (npr. v Rimu so takrat že snubili prostovoljce, ki bi prišli pomagat rojakom, v primeru, da bi se jugoslovanski spopadi začeli širiti na zahod). Še nadalje je opisan status manjšin v Italiji in Sloveniji, podkrepljen s primeri Madžarov v Sloveniji in Slovencev na Madžarskem. To pa zato, ker se je takratni zunanji minister Italije De Michelis odločil trdno stati za svojo manjšino in jo predstavljati na bližajoči se konferenci v Haagu, pri čemer je pozabil na ostali dve avtohtoni narodnosti s področja Istre, Dalmacije in Furlanije Julijske krajine. Avtor Kante opozarja na nesmiselnost takega početja in predlaga skupen nastop vseh manjšin v Haagu (*Delo*, 27.9.1991).

Naslednji članek je uradni komentar STA na vest, ki je bila objavljena v tržaškem časopisu Trieste oggi. Objavljen je bil 30. septembra 1991. V omenjenem tržaškem časopisu (ki je povzemal vest sarajevskega tednika As, op.p.) je bilo zapisano, da so Hrvaška, Slovenija in Italija podpisale tajni protokol, ki naj bi določal, da bi Istra ob koncu leta prešla pod italijansko jurisdikcijo, prav tako pa je bil istočasno že tudi objavljen osnutek statuta nove dežele, ki naj bi se formirala. Zunanji ministrstvi Slovenije in Hrvaške sta obstoj takega protokola odločno zanikali, češ da gre za neresnice, ki so v prid italijanskim desničarskim krogom, ki si želijo revizijo meje (*Delo*, 30.9.1991).

Naslednji članek je z vidika tematike tega diplomskega dela pretežno nezanimiv, saj v njem avtor Goran Moravček (objavljen je bil 5. oktobra 1991) najprej ugotavlja žalostno stanje v Republiki Hrvaški, kjer je takrat divjala vojna vihra in tudi nadalje analizira predvsem politično stanje v tej republiki in njeni agresorki. V članku z naslovom »Srbsko podarjanje Istre,« je za nas zanimivo predvsem dejstvo, kakšno vojaško-politično orodje je uporabila Srbija v vojni; vojna je divjala po vseh hrvaških regijah razen v Istri, ker tam pretežno srbizirana JA ni imela domala nikakršne podpore, tako do so jo Srbi sklenili prihraniti za konec, ko naj bi že osvojili ostale dele Hrvaške, medtem pa je bilo potrebno v istrski regiji vzdrževati nemir – za to pa so uporabili nam že zelo znano metodo, vzbujanje iredentističnih čustev pri Italijanih, živečih v Istri in s podtalnimi pogajanjmi z za to dovezetnimi političnimi skupinami v Italiji. To so počeli zelo odkrito, na primer Vojislav Šešelj v srbskem parlamentu: »Reka je naša, Istro bodo dobili Italijani« (*Delo*, 5.10.1991).

Že uvodni citat: »Italije se ne sme dotikati! Južna Tirolska je italijanska in treba je zahtevati Istro in Dalmacijo«, kot ogorčen klic na letakih italijanske neofašistične stranke, zgovorno napove temo naslednjega članka Mojce Drčar-Murko, objavljenega 5. oktobra 1991. Naslov članka je »Nostalgija za izgubljenimi ozemlji,« v njem avtorica, v svojem tipičnem slogu še enkrat predstavi zgodovino »vzhodno-italijanskega« vprašanja. Poudari, da tak politični aktivizem, kot ga označuje zgoraj citirani letak, napoveduje, da je čas za kombinatoriko, v kateri so bili Italijani vedno odlični in so že po dveh svetovnih vojnah, kot agresorji, največ potegnili iz miru. Poudari tudi, da omenjeni aktivizem sicer nima trenutne politične teže, vendar simbolizira speč vulkan, katerega dogajanje v notranjosti ostaja uganka (*Delo*, 5.10.1991).

Naslednji članek je bil objavljen 9. oktobra 1991 pod naslovom »Ne ponavljati napak staršev,« izpod peresa Lojzeta Kanteta, in je, kot ulit, s stališča preverjanja hipotez. To dokazuje že uvodni nagovor, ki se glasi: »Do ponovnega množičnega izbruha tržaškega sovraštva čez vzhodno mejo je pravzaprav moralo priti. Predsednik Cossiga je s svojo neprevidno izjavo samo prilil malo olja na tleče poleno, ki ga je potem takoj za njim prišel popihat v nedeljo vsedrjavni šef neofašistov Gianfranco Fini. Ploščice za mozaik, ki ga lahko poimenujemo iredenta, pa so pridno nosili skupaj že dlje časa iz različnih političnih kuhinj.« Nadalje avtor v članku spomni na celo vrsto nedemokratičnih in skrajno iredentističnih akcij, ki so se zgodile zadnje čase v Italiji (resolucija liberalcev, de Michelisov obisk v Beogradu in hujskanje na vse strani, javni napad na Sama Pahorja, grožnje, da bodo zažgali slovensko šolo Prvega maja...), ki so močno spominjale na vzdušje iz leta 1920. Ugotavlja tudi, da demokratični Trst zoper taka dejanja ne naredi kaj dosti, marveč le objokuje povojne žrtve, ki jih pustila za seboj JA v štiridesetih dneh po osvoboditvi mesta. Zaključí z mislijo profesorja Diega de Castra (tudi močnega akterja v reševanju tržaške krize op.p.), češ da naj sinovi ne ponavljajo napak svojih staršev (*Delo*, 9.10.1991).

Naslednji članek je še eden mnogih civilno-družbenih prispevkov k naši stvari, ki vedno znova in znova potrjuje mogočnost problema italijanske nestrpnosti in s tem odprtost tržaškega vprašanja v širšem smislu. Napisal ga je gospod Alojz Zidar iz Kopra, pod naslovom Trgovina z Istro. Gre za njegovo videnje italijanskih političnih manevrov zadnjega časa, ki smo jim namenili že precej pozornosti. V drugi polovici članka pa optimistično ugotavlja, da so se Italijani iz svoje zgodovine zadosti naučili in da tako ni čudno, da ima stranka kot je MSI slabe 4% podpore – se pravi nikakršne politične teže (*Delo*, 10.10.1991).

Naslednji prispevek je napisan v malo drugačnem tonu, objavljen pa je bil že naslednji dan, 11. oktobra 1991. Napisal ga je Bogo Samsa pod naslovom »Nezaupanje je nevarna bolezen.« V njem se zgraža nad kolegi z *Dela*, ki skušajo resno in preverjeno, na vse kriplje očrniti Italijo, ki pa je vendarle ena od držav, ki je Sloveniji najbolj odločilno pomagala pri osamosvajanju. To dokazuje na primeru priznavanja slovenskih potnih listov kot veljavnega osebnega dokumenta, kar je Italija storila ob boku Nemčiji in Avstriji, na prvem mestu in še

nekaterih drugih primerih. Bistvo njegovega sporočila pa je, da osamosvajanje Slovenije ni »v čustvenem iskanju sovražnikov, temveč v okviru lastne države ocenjevati skupne interese in državniško modro reševati probleme« (*Delo*, 11.10.1991).

Zelo pomemben pa je naslednji prispevek, ki spet prihaja iz civilne družbe, in sicer izpod peresa Vita Fabjana iz Portoroža, pod naslovom »Sumljiva italijanska ljubezen«. V njem ugotavlja, da se »že kot slaba nadaljevanka vrstijo v *Delu* in drugem časopisju članki, ki opozarjajo na italijanske apetite v zvezi z Istro in Slovenskim primorjem in ki vnašajo samo še dodaten nemir in negotovost med slovensko prebivalstvo.« Nadalje naproša novinarje, naj nehajo ustvarjati psihozo (pa čeprav samo z dobrimi nameni), če so te težnje res samo z naslova nepomembnih političnih akterjev, ki nimajo nobene teže. Če jo pa imajo, pa naj gre naše zunanje ministrstvo nemudoma v diplomatsko protiofenzivo in si dobi zaveznike v Avstriji (in posledično Nemčiji), ki imata prav tako lahko na Južnem Tirolskem nepravne račune (*Delo*, 12. 10. 1991).

Naslednji članek je še en odziv na eno izmed mnogih spornih stvari, ki so se tiste dni dogajale onstran naše zahodne meje. Objavil ga je že večkrat omenjeni avtor Lojze Kante, pod pomenljivim naslovom »Pripadniki italijanske desnice hočejo kupiti Istro«, 15. oktobra 1991. Najprej nas spomni na dejstvo, da zadnje čase na tržaškem skoraj ne mine dan, da ne bi javno ali preko medijev, ena ali druga politična skupina zahtevala revizije osimskih sporazumov. Jedro članka predstavlja novica, da je poslanec Liste za Trst, Giulio Camber, povedal na skupščini, da je pripravil zakonski osnutek, po katerem naj bi država odkupila zapuščena begunska ozemlja v Istri, ki jih je prevzela Jugoslavija po letu 1945. Kupnino naj bi poravnala z jugoslovanskimi dolgovi Italiji. Tudi komisija za ustavna vprašanja je baje na tem mestu že dala zeleno luč za nadaljnje obravnave (*Delo*, 15.10.1991).

Naslednji članek je, z vidika naše analize, precej nepomemben, saj je, bolj kot ne, zgodovinski referat na temo tržaškega vprašanja v širšem smislu, napisan kot odziv na pestro dogajanje na drugi strani meje in kot pojasnilo, da so razne zahteve italijanskih politikov iluzija. Objavljen je bil 8. novembra 1991, pod naslovom »Prilika dela tatu«, priložnosti za poceni razprodajo bo na pretek, napisala pa ga je Ana Kalc Hafner. V njem je nanizala pomembne zgodovinske dogodke v XX. stoletju na temo in se zadnjem delu članka navezala na aktualne dogodke ter jih povzela skozi ekonomsko prizmo – trgovci naj bi

»skušali pridobiti z novci, kar so si v drugačnih časih pridobivali z močjo in skrivno diplomacijo«, na slovenskih politikih pa je, da nas tega obvarujejo. Avtorica tudi ugotavlja, da imamo veliko upanja, da bodo zahteve po reviziji ostale samo zahteve skrajnežev (*Delo*, 8.11.1991).

Tudi naslednjemu članku, objavljenem na obravnavano temo, ne gre pripisovati pretirane teže. Gre za še en civilno-družbeni prispevek, izpod peresa dr. Jurija Zalokarja iz Radovljice, objavljen 21. decembra 1991. Avtor v vojaško-analitičnem stilu razlaga obrambni vakuum, ki je nastal z odhodom JLA iz Slovenije, preko katerega naj bi naši politiki naravnost poklicali iredentiste naj pridejo na dan s težnjami po Istri. Avtor je jasno pokazal, da je izrazit jugonostalgik in zato njegov prispevek skozi prizmo tržaškega vprašanja gledano širše in skozi prizmo hipotez, ne moremo gledati kot pomemben (*Delo*, 21.12.1991).

Po tem članku sledi zatišje po množici člankov, ki so bili objavljeni v Delu leta 1991, kar pomeni, da se je turbulentno obdobje ob osamosvajanju, ko je bila Slovenija šibka, od mednarodne skupnosti odvisna država, končalo. Sledilo je dve leti in pol dolgo obdobje zatišja, nato pa je bil 16. aprila 1994 objavljen članek pod naslovom »Novi pogledi na tržaško vprašanje,« nam že zelo dobro znanega avtorja Lojzeta Kanteta. Kot ponavadi, se je tudi tokrat moral odzvati na provokacijo z druge strani meje. Le-ta pa je bila tokrat bolj gospodarske narave, mesto Trst se namreč že dalj časa nahaja v krizi, za katero je potrebno najti krivca. Tako so (opogumljeni od ohladitve odnosov med Slovenijo in Italijo, op.p.) tržaški desničarski krogi spet izrazili svoje apetite po Istri, tržaški časnik *Il piccolo* pa je, ravno v tem času, začel objavljati doslej neznane sovjetske dokumente iz časov reševanja tržaške krize, pod skrbnim komentarjem Diega de Castra in Gianpaola Valdevita (*Delo*, 16.4.1991).

Majhna aferica iz leta 1994 se je hitro polehla in spet je sledilo zatišje, ki pa je, zanimivo, spet trajalo okrog dve leti. Tako je Lojze Kante, 26. marca 1996, objavil članek z naslovom »50 let od manifestacij za Gorico«. V njem je avtor obeležil pomemben datum, katerega vsebino lahko razberemo že iz naslova. Bralca je spomnil na dejstvo, da so bila razmerja med narodnostma v mestu ob koncu prve svetovne vojne izenačena, nato pa je sledilo obdobje fašizma, ki je tako kruto poseglo v ravnovesje. Spomnil je tudi na druge zgodovinske dogodke, na koncu članka pa še omenil, da je bila ob tem pomembnem

jubileju podpisana listina o odprtju skupnega urada obeh Goric za reševanje nujnih problemov, ki pa se je župan italijanske Gorice ni želel udeležiti (*Delo*, 26.3.1996).

Spet preskočimo leto dni in pridemo do članka Mojce Drčar-Murko, »Lepilo nenaravnega zavezništva,« objavljenega 6. februarja 1997. V njem se odzove na ponovno italijansko odpiranje že zaprtih vprašanj – namestnik italijanskega zunanjega ministra Piero Fassin je namreč v dveh intervjujih zapored (za *Piccolo* in milanski *Giornale*) jasno izrazil dvome o veljavnosti Pariške mirovne pogodbe. Vendar pa avtorica tako protislovensko politiko pojasnjuje na način, da le-ta služi notranji politiki, in sicer kot »olja, s katerim oljijo stroj nacionalne enotnosti«, ki je zaradi več let trajajoče krize v italijanski zunanji politiki že precej načet in »vzpostavljajo zavezništva med sicer nespravljaljivimi političnimi blokii« (*Delo*, 6.2.1997).

Naši zahodni sosedi pa so v tistem času prilili še več olja na »tržaško žerjavico«, saj se je že čez štiri dni, 10. februarja 1997, Lojze Kante oglasil z novim člankom, »Stopnjevanje napetosti,« v katerem je bralcem oznanil, da se nekateri Italijani še kar ne morejo sprijazniti s dokončnostjo meje in Pariške mirovne pogodbe in v ta namen vzdolž meje, predvsem v Gorici in Trstu, pripravljajo različne manifestacije. Še več, pogodbo imenujejo diktat in zahtevajo njeno revizijo, napetosti ob meji pa, spričo bližnje 50-letnice njenega podpisa, vedno znova naraščajo. Tudi predstavniki istrskih optantov se na vse pretege trudijo prepričati sodstvo, da obudi številne procese povezane s poveljnimi poboji (*Delo*, 10.2.1997).

Naslednji članek je bil objavljen le dan kasneje, 11. februarja 1997 (pod naslovom »Obletnica določitve meje z Italijo«), in je namenjen izključno spominu na 50-letnico podpisa Pariške mirovne pogodbe. Napisan je zelo na kratko in povzema zgolj bistvene datume, povezane z njenim podpisom (*Delo*, 11.2.1997).

Isti dan je svoja razmišljanja podala tudi Mojca Drčar-Murko, in sicer pod naslovom »Pogodbe veljajo«. Njen članek je pretežno historične narave in zato za našo analizo manj primeren, vseeno pa ne kaže spregledati njenih opozoril, da je italijanski revanšistični nacionalizem močno zasidran v optantskih krogih, ki so, če drugega ne, zelo močan lobi in

si, tudi preko institucionalnih oblik, prizadevajo proti vstopu Slovenije v EU (z današnjega stališča precej nepomembno, op.p., *Delo*, 11.2.1997).

Kot se za jubilej kot je 50-letnica podpisa Pariške mirovne pogodbe tudi spodobi, je bilo na dan, 11. februarja 1997, v časopisu *Delo* še kar nekaj prostora namenjenega tej temi. Prvi članek je napisal Lojze Kante pod naslovom »V Italiji še vedno molk o preteklosti.« V njem še enkrat pove bralcu, da skušajo onstran meje prikazati ljudem, da se je zgodovina začela leta 1943, da so Italijani žrtvena jagnjeta druge svetovne vojne, kakor tudi, da poveljni poboji izhajajo izključno iz slepega sovraštva Slovanov do Italijanov. Fašizma pa kot da ni bilo (*Delo*, 11.2.1997).

Drugi tak članek je prišel izpod peresa neznanega avtorja, pod naslovom »Najpomembnejša določila pariške mirovne pogodbe.« Njegova vsebina je logična že iz samega naslova – v članku so dobesedno navajani nekateri členi pariške pogodbe, še posebej pomembni s stališča Slovencev (*Delo*, 11.2.1997).

Naslednji članek posvečen jubileju je prav tako delo neznanega avtorja in je izšel pod naslovom »Barantanje velikih sil.« V njem so podani nekateri zanimivi citati Edvarda Kardelja, v vlogi glavnega jugoslovanskega pogajalca po drugi Svetovni vojni. Za našo stvar je še posebej zanimiv citat iz francoskega časopisa *Le Monde* z dne, 18. septembra 1945, kjer v članku pod naslovom Borba za Sredozemlje, piše: Pogajanja o Italiji postajajo vse bolj barantanje dveh ali treh velikih sil. Neposredno zainteresirane države igrajo samo stransko vlogo. V bistvu gre zgolj za to, kakšno vlogo bo v Sredozemlju dobila Sovjetska zveza; njeni zahodni zavezniki upajo, da čim manjšo (*Delo*, 11.2.1997).

Še en članek je bil objavljen istega dne, ponovno ne poznamo avtorja – tokrat pod naslovom »Vse o sporazumu.« V njem so razloženi vsi temeljni pojmi, pomembni za bolj poglobljeno razumevanje okoliščin, ki so privedle do podpisa Pariške mirovne pogodbe, se pravi: ozemlja priključena Italiji, londonski pakt, rapalska pogodba in STO (*Delo*, 11.2.1997).

Lahko rečemo, da je bilo *Delo* 11. februarja 1997 kar zasičeno s članki na temo tržaškega vprašanja oz. Pariške mirovne pogodbe, saj lahko zasledimo še en članek na to temo. Avtor je tudi tokrat neznan, naslov članka pa, »Dan, ko se je Primorska priključila k matični državi«. Gre za rahlo čustveno obarvan historiat dogodkov, povezanih z reševanjem mejnega problema med Italijo in Jugoslavijo od leta 1918 naprej. Te dogodke sem že podrobno predstavil, zato jim tukaj ne bom namenil pozornosti. Lahko pa podam zaključek neznanega avtorja, da je »teza, da je šlo pri mirovni pogodbi za »diktat«, vendarle ostala v obtoku« (*Delo*, 11.2.1997).

Na naslednji članek ni bilo potrebno čakati dlje kot en dan, objavljen je bil že 12. februarja 1997, izpod peresa Toneta Hočevarja in pod naslovom »Desnica zmerja, Oljka pa govori o novi Evropi.« Gre za odziv avtorja (takratnega dopisnika iz Rima op.p.) na sejo italijanskega parlamenta, na katerem je bila ena izmed točk dnevnega reda tudi razprava ob 50-letnici Pariške mirovne pogodbe. V njej so predstavniki vladajoče koalicije Oljka nastopali v dokaj umirjenem tonu in pozivali k razumu v drugačnih časih ustvarjanja Evrope brez starih meja, medtem ko so poslanci desnice po stari navadi bentili čez vse po vrsti: čez pariško pogodbo kot tako, čez nesposobnost italijanskih politikov v petdesetih, čez zgodovinske krivice storjene nad ezuli itn. Še vedno pa je veljalo trdno prepričanje, da je Italija doživela s pariško mirovno pogodbo hud udarec (*Delo*, 12.2.1997).

Gospod Tone Hočevar se je naslednji dan, 13. februarja 1997, še enkrat oglasil iz Rima s člankom, »Čistega vina pa od nikoder.« V njem je bolj analitično in v bolj sproščenem, niti najmanj dopisniškem slogu, še enkrat povzel utrinke z razprave v italijanskem parlamentu na temo pariške mirovne konference. Poleg že omenjenega, je izpostavil tudi dejstvo, da Italija preživlja težke čase kot država, ki skuša pod preprogo pomesti svojo polpreteklo zgodovino in ne ve, kako to storiti, ne da bi izgubila stik s svojimi koreninami. Italija je, čeprav poraženka, po drugi svetovni vojni postala omembe vredna sila, ki pa vedno bolj izgublja na pomenu, njeni politiki pa ne vedo kaj jim je storiti, da bi obrnili ta negativni trend. Namesto, da bi si nalili čistega vina in se soočili s svojo zgodovino, se Italijani, tudi po petdesetih letih, ne spomnijo dlje kot do leta 1943 in krešejo svoja politična kopja na nepomembnih in nerazumljenih ezulih in na »krivičnem« statusu poraženke. Ne spominjajo se fašizma in dejstva, da so v obeh svetovnih vojnah nastopali kot agresorji. Zanimivo pa je tudi dejstvo, da omenjena razprava ni dobila medijskega časa na nobenem radiu ali televiziji

– le na radiu, ki že po definiciji spremlja parlamentarne razprave in je bolj malo poslušan (*Delo*, 13.2.1997).

Isti dan, 13. februarja 1997, se je s svojim prispevkom oglasil tudi Lojze Kante, poročevalec iz Trsta, ter ga naslovil z »Obletnica podpisa pogodbe oživila užaljenost.« V njem je zgodba podobna kot v zadnjih dveh člankih, le da gre tukaj za tržaški pokrajinski svet. Tudi tu so svetniki podvrženi vsesplošni užaljenosti, ki je zadela italijansko državo ob jubileju podpisa pogodbe, ki jih spomni na to, da so izgubili ozemlja v Afriki, Albaniji, Grčiji in Črni gori, kar pa je najbolj boleče, izgubili so severnojadransko zaledje. Za namen »prebolevanja« so v tržaškem svetu izglasovali resolucijo, v kateri so deklarirali da se bo tržaška občina pojavila kot civilno oškodovana stranka, če pride do procesov proti Sloveniji in Hrvaški z naslova vojnih in povojnih pobojev. Dodaten komentar nemara ni potreben (*Delo*, 13. 2. 1997).

13. februarja je prišla iz Rima še ena mala vest Toneta Hočevarja, naslovljena z »Zgovoren molk o obletnici pariške pogodbe.« V njej je avtor še enkrat opozoril na medijski molk v Italiji, na temo Pariške mirovne konference (*Delo*, 13.2.1997).

Obletnica Pariške mirovne pogodbe pa kar ni izgubila svojega odmeva. Tako se je moral Lojze Kante že 18. februarja 1997 še enkrat oglasiti izza meje in poročati o dogodkih. Svoj članek je naslovil »Protislovno o preteklosti.« V njem je povzel dogodke preteklega tedna, ki so ga zaznamovale predvsem protislovne manifestacije. Na eni strani so predstavniki optantov in italijanske desnice objokovali izgubo Istre in Dalmacije in povzdigovali svoje žrtve, na drugi so se predstavniki nasprotnih struj (med njimi večina Slovencev) spomnili fašističnega nasilja, še posebej smrti vzornega Slovenca, Lojzeta Bratuža, katerega ikona je domala legendarna (*Delo*, 18. 2. 1997).

Naslednji prispevek Lojzeta Kanteta datira z 21. februarja 1997. Po svoji naravi je za našo temo manj pomemben, vendar pa je že njegov naslov, »Poziv k strpnosti in sožitju,« dovolj zgovoren, da ga omenimo. Dejstvo, da so predstavniki organizacije nekdanjih borcev proti

fašizmu in udeležencev odporniškega gibanja v letih 1943-45, na svoji proslavi, (ki je bila sicer odkrit odgovor na fašistično zborovanje izpred nekaj dni op.p.) v slovenskem Kulturnem domu, pozvali k strpnosti med ljudmi različnih narodnosti in političnih prepričanj, dovolj zgovorno priča o nazorih zamejskih Slovencev (*Delo*, 21.2.1997).

Naslednji članek je bil objavljen 5. marca 1997 pod naslovom »Bliža se obletnica podpisa mirovne pogodbe z Italijo«. Napisal ga je novinar Marko Jakopec in je po vsebini novica. Gre za pobudo članov Zveze združenj borcev in udeležencev NOB, da bi 50. obletnico podpisa uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo in priključitve Primorske k Sloveniji zaznamovali s posebno proslavo, 14. septembra v Novi Gorici – kot taka je za našo obravnavo manj primerna (*Delo*, 5.3.1997).

Sledilo je nekajmesečno obdobje zatišja, nato pa je bil 22. avgusta 1997 objavljen članek »Meja ne določajo borci, določa jih visoka politika.« Članek je delo neznanega avtorja, ki se skriva pod inicialkama Z.R. Tudi ta članek je, glede na temo, manj pomemben. Gre za vest o filmu Porzus, ki pa govori izrazito o odnosih med proslovenskimi in proitalijanskimi italijanskimi organizacijami med drugo svetovno vojno in o tem, kako se niso razumeli, pa čeprav so bili oboji Italijani (*Delo*, 22. 8. 1997).

Naslednji članek je bil objavljen 17. septembra pod naslovom »Mednarodna konferenca o pariški mirovni pogodbi« in izpod peresa Borisa Šuligoja. Gre za napoved večdnevne znanstvene konference z mednarodno udeležbo, ki naj bi pomembno prispevala k strokovni razjasnitvi nekaterih še nerešenih tem. Šlo naj bi predvsem za poskus primerjave dognanj, na to zanimivo temo, z italijanskimi kolegi. Pri tem bi pomagala še pestra paleta znanstvenikov iz drugih držav, ki bi tudi prispevali svoj delež (*Delo*, 17.9.1997).

Kot smo lahko predvidevali, je naslednji članek odziv z ravnokar napovedane konference. Napisal ga je isti avtor, objavil 26. septembra 1997 in ga naslovil »Zgodovina se danes piše z računalniki, ne z meči.« Ker se je konferenca šele pričela, v članku ni moglo biti drugih informacij, kot tistih, ki so povzemale protokolaren začetek te, sicer z znanstvenega stališča, zelo pomembne konference (*Delo*, 26. 9. 1997).

Po enem mesecu zatišja, je izpod peresa Slavice Crnice nastal članek z naslovom »Hočejo brezhiben prevod pariške mirovne pogodbe,« ki je bil objavljen 23. oktobra 1997. Že iz naslova izvemo skoraj vse, kar je potrebno vedeti o tem članku, gre namreč za poročanje avtorice o dogodku, ki kar zgovorno priča o dejanski dokončnosti tržaškega vprašanja v širšem smislu. Nestrankarska organizacija Forum za Goriško je sklenila, s pismom takratnemu zunanjemu ministru dr. Borisu Frlecu, zahtevati nov prevod pariške mirovne pogodbe v slovenščino, ker jih je zdajšnji razočaral. Glavni razlog razočaranja je bil uporaba drugih lastnih imen pred slovenskimi imeni krajev, ki so sicer slovenski (*Delo*, 23. 10. 1997).

V nadaljevanju sledi široka polemika, ki jo je sprožila iniciativa Foruma za Goriško. Gre za množico člankov, objavljenih v Sobotni prilogi Dela, objavljenih med 22. novembrom 1997 in 7. februarjem 1998. Zaradi njihove vsebine (avtorji polemizirajo o slovničnih pravilih prevoda pariške mirovne konference, op.p.) o njih ne bom podrobneje poročal. Omenim naj le, da gre repliciranje najprej iz rok v roke dr. Mirjam Škrk (strokovna skupina za redakcijo prevodov mednarodnih aktov) in Branka Gradišnika (urednik grajane izdaje pariške mirovne pogodbe), nato pa se ji priključi še aktivna civilnodružbena akterka iz Sežane, Jolka Milič. Na tem mestu naj, s stališča teme diplomskega dela, poudarim dejstvo, da je nestrankarska organizacija Forum za Goriško, kot organizacija, katere delo gravitira na poskusih izboljševanja stanja duha na Goriškem - kar ima že samo po sebi močno zgodovinsko konotacijo – lansirala protestno pismo na prevod zelo pomembnega zgodovinskega dokumenta, ki je potem izzvalo močno polemiko (pa čeprav se je skrčila na slovnično pravilnost pregibanja krajevnih imen), ki je trajala kar tri mesece in se je vršila v intelektualni prilogi osrednjega slovenskega časnika.

Po kar enem letu zatišja je bil objavljen še en članek pod naslovom »Zbornik o pariški mirovni pogodbi.« Objavljen je bil 16. februarja 1999, izpod peresa avtorja, ki se skriva pod začetnicama D.G. Gre za poročanje o zelo pomembnem dogodku, in sicer o objavi šestega zbornika Acta Histrae, posvečenega referatom zgodovinarjev, arhivistov sociologov, politikov, pravnikov in tudi pisatelja iz trinajstih držav. Vsebino njihovega dela pa najbolje povzamemo s citatom recenzenta tega zbornika, dr. Borisa M. Gombača: »Veliki interesi ali interesi velikih so povsem zasenčili lokalno stvarnost in boj za pravičnost in nacionalno

zaokroženost nekega naroda; to je glavna misel domala vseh predavateljev, ki so sodelovali na naši mednarodni konferenci o pariški mirovni pogodbi, novi jugoslovansko italijanski meji ter priključitvi Primorske k Sloveniji« (*Delo*, 16. 2. 1999).

Na tem mestu bom zaključil z analizo člankov Dela, čeprav je, tudi od zadnjega datuma naprej, na voljo še kar precej člankov na to temo. Razlog tiči predvsem v metodologiji; revija (Naši) Razgledi, katere članke analiziram vzporedno, je namreč nehala izhajati po koncu sezone 1998-99, kar pomeni, da ni člankov iz te revije za obdobja naprej. Torej je metodološko primerno, da analiziram članke obeh medijev za enako časovno obdobje.

VI.

Analiza člankov (Naših) Razgledov

Razlog zakaj v tem diplomskem delu že ves čas navajam besedo »naši« v oklepaju je preprosto v tem, da se je ta znanstveni časopis nekaj časa imenoval *Naši razgledi*, nato pa so mu v uredništvu, leta 1992, v sklopu uvajanja novosti, odvzeli besedo »naši« iz imena in ga preimenovali v preprosto – *Razgledi*. Gre, seveda, za isti časopis, sam pa bom od tu naprej, izključno iz operativnih razlogov, uporabljal poimenovanje *Razgledi*.

Razgledi so bili časopis za umetnost, družbo in humanistiko, ki je dolga leta izhajal vsake dva tedna in pustil na področjih znanstvenega razmišljanja o aktualnostih in spremljanja vseh vrst slovenskih umetnosti neizbrisen pečat. Povedati je treba, da je šlo za časopis bulevarske narave, ki so ga sestavljali sklopi preciznih akademskih razmišljanj na razne aktualne teme iz slovenske družbe, katerih sporočila lahko štejemo za kvalitetno ogledalo družbenih razmer časa, ki so ga opisovala – že samo dejstvo, da je bilo drugo ime Razgledov v devetdesetih, ko je nastopila agresivnejša doba oglaševanja, `tako rekoč intelektualni tabloid,` pove vse.

Tudi v primeru *Razgledov* bom analiziral članke, ki se v svoji vsebini dotikajo tržaškega vprašanja, gledano širše, za obdobje od osimskih sporazumov naprej, vse do prenehanja izhajanja *Razgledov*, po sezoni 1998-99. Tako kot v primeru *Dela*, bom tudi tu, iz operativnih razlogov razdelil analiziranje na obdobje pred in na obdobje po osamosvojitvi Republike Slovenije.

6.1 Analiza člankov objavljenih pred letom 1991

Na prvi objavljen članek na našo temo, je bilo treba počakati do 11. februarja 1977, ko sta dva avtorja, Vladimir Klemenčič in Karel Šiškovič, napisala recenzijo na uvodni referat iz simpozija v Trstu z naslovom Vrednotenje socio-gospodarskih in prostorskih problemov Slovencev v Italiji. Na tem simpoziju je bila razkrita široka in neprecenljiva vrednost slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu, ki kot vodilna znanstvena ustanova Slovencev na tržaškem orje ledino raziskovalnega dela. Tako je mnogo avtorjev na tem simpoziju predstavilo konkretne možnosti razvoja slovenske manjšine v večinski Italiji. Gre za predvsem sociološka in agrarno-prostorska gledišča, ki jim – zavoljo zastranitve – ne bom namenjal prostora (Razgledi, 11.2.1977).

Naslednji članek avtorja Vita Svetine, objavljen 25. februarja 1977, pod naslovom Kaj se obeta, kaj preti, je razmišljanje na temo takratnega klimaksa jugoslovansko-italijanskih diplomatskih odnosov – proste industrijske cone na tržaškem Krasu. Avtor ta dosežek pohvali in ga označi kot logično posledico dobrih čezmejnih odnosov, ki se kažejo v močno olajšanem prehodu oseb in blaga. Ne more pa mimo dejstva, da ravno ozemlje, predvideno za prosto cono, intenzivno posega v ozemlje poseljeno pretežno s slovenskim prebivalstvom in ga tako spreminja iz agrarnega v industrijskega, kar pa ni dobro, gledano z eksistenčnega vidika slovenskega človeka, ki je tako razpet med primarno agrarno in sekundarno industrijsko dejavnost, terciarna in kvartarna pa sta zelo oteženi (Razgledi, 25.2.1977).

Naslednji prispevek je bil objavljen 11. marca 1977 pod naslovom Obrnjena in nova stran zgodovine in izvira izpod peresa Karla Šiškoviča. Gre za prvo pravo razmišljanje o osimskih sporazumih v tem mediju. Na splošno so avtorji v Razgledih zelo pragmatični in se ne lotevajo preučevanja stvari, ki še niso implementirane oziroma še ni povsem gotovo, da se bodo zgodile. Tako je bilo treba tudi na razmišljanje o tako pomembni zadevi za takratno družbo, kot je bil podpis osimskih sporazumov, čakati kar leto in pol, preden so si zaslužili mesto v Razgledih. Avtor je v svojem prispevku skušal razložiti bralcu, kaj vse pomenijo osimski sporazumi; da so nova stran v zgodovini jugoslovansko-italijanskih odnosov, da so pravno zaprtje mejnega vprašanja in še nekatere stvari, ki smo jih že obravnavali v tem delu. Še več, avtor se ni mogel izogniti primerjavi med dejanskim izvajanjem z manjšinama povezanih določil v osimskih sporazumih in ugotovitvi, da je jugoslovanska stran zelo normativno kompleksno uredila vprašanje narodnosti in

manjšinskih pravic, italijanska stran pa bolj na načelni ravni, v realnem življenju pa niti ne (Razgledi, 11.3.1977).

Naslednji prispevek je delo istega avtorja, Karla Šiškoviča, objavljen 9. junija 1978, pod naslovom Naposled spoznanja, poslej dejanja! Gre za poročilo z dolgo pričakovane konference o jezikih, ki se je takrat zgodila v Vidmu. To je bil zelo resen poskus društev iz beneškega dela Furlanije Julijske krajine (ki so delovala zelo zrelo in enotno, op.p.), da na podlagi italijanske ustave in določil iz osimskih sporazumov, ki so jih povzeli z »listini za pravice«, pripravljeno prav v ta namen, da poenotijo vrednotenje njihovega statusa s statusom njihovih rojakov v Trstu in Gorici. Tudi to konferenco je na pot pospremila marsikatera oteževalna situacija - npr. nasprotovanje nekaterih italijanskih političnih struj potrebnosti te konference, češ da v Benečiji sploh ni Slovencev – ki pa niso mogle vplivati na pozitivno klimo, ki je vela okrog konference, tako da so jo izpeljali v celoti, tako slovenski kot furlanski del (Razgledi, 9.6.1978).

Naslednji članek je prava hvalnica Primorskemu dnevniku, skozi prizmo slovenske manjšine, ob njegovi desettisoči številki. Napisal jo je Boris Race pod naslovom Primorski dnevnik in slovenska skupnost v Italiji. Objavljen je bil 12. maja 1978. Avtor našteva na katerih področjih gre zahvala Primorskemu dnevniku za pomoč pri afirmaciji naše narodne skupnosti v Italiji. Omenja osnovno zavedanje o narodnostni pripadnosti, pa šole, šport, kulturo in znanost. Vsaki od teh stvari nameni odstavek in navede pomembnost in zaslužnost Primorskega dnevnika za njihovo kvalitetno izvajanje, zaključí pa z besedami »za vse to mu bodi hvala« (Razgledi, 12.5.1978).

Naslednji članek zelo blagodejno vpliva na našo stvar, saj je prispevek iz tujega tiska in potemtakem tudi nudi drugačen pogled na vso stvar. Članek je nastal izpod peresa Giancarla Pertegata in je bil prvotno objavljen v italijanskem časopisu Corriere della sera, v Razgledih pa je bil objavljen 23. marca 1979 pod naslovom Slovenska Furlanija hoče svoj jezik. V prvem delu italijanski avtor ugotavlja, da so Slovenci prisotni v Furlaniji že dolgo časa in da imajo ves čas tudi svoj jezik in kulturo. Pove, da so Slovenci s tem, ko so leta 1866 izglasovali priključitev k Italiji (samo en glas je bil proti, op.p.), za vedno izgubili svojo samostojnost misleč, da bodo imeli enake pravice kot mejna marka v Beneški republiki. Pove, da takrat Slovenci še niso imeli šol, njihov jezik pa je bil zanemarjen v

javnem življenju, tako da je njihovo jezikovno kulturo v največji meri ohranila duhovščina. Ivana Trinka označi za očeta furlanskih Slovencev, v nadaljevanju članka pa objavi intervju z monsinjorjem Qualizzom (Razgledi, 23.3.1979).

Na naslednji članek je bilo potrebno počakati točno tri mesece, saj je Karel Šiškovič, 22. junija 1979, pod naslovom Faza preureditve sil, objavil svoje poglede in komentarje na izid pokrajinskih volitev v Furlaniji Julijski krajini. Gre za primerjavo zdajšnjega stanja s stanjem pred volitvami in za večno italijansko notranjepolitično vprašanje: reševati krizo ko pride ali se soočiti z vzroki krize in jo enkrat za vselej rešiti (druga opcija do sedaj še nikdar ni bila izvršena, op.p.). Največji poraz na teh volitvah je doživela Komunistična partija Italije, vendar ne na škodo moči levega bloka; kar pa v tem primeru niti ni bilo važno, ker je bil taisti italijanski blok razdeljen in nesposoben najti skupen jezik, kar je po mnenju avtorja, prva tragika italijanske situacije, druga tragika pa je, da konservativne sile, zaradi neugodnih števil, ne zmorejo vladanja. V nadaljevanju avtor predstavi še situacijo značilno za Trst po Osimu, ko je Lista za Trst (nam že poznana protiosimska radikalna struja), na račun krščanskih demokratov in komunistov, dobila velik del glasov. Komentar najbrž ni potreben (Razgledi, 22.6.1979).

Naslednji članek je prispevek Valentina Z. Simonittija, člana tehniškega sveta za vprašanja slovenske Furlanije, v katerem je izrazil nekaj predlogov, mnenj in opažanj na temo dokončne ureditve beneške Slovenije. Članek je bil objavljen 28. septembra 1979 pod naslovom Načrt za dokončno ureditev Beneške Slovenije. V začetku avtor na dolgo in široko opisuje geopolitični status Beneške Slovenije in njeno zgodovino, v nadaljevanju pa se osredotoči na dolgo obdobje italijanskega ekspanzionizma, ki je tako odločilno vplivalo na to območje. Poudarimo dejstvo, da avtor ugotavlja, da zgodovina na tem področju še vedno ni pravilno razumljena. Sledi široka razprava, s poudarkom na razlaganju zgodovine, v kateri avtor vedno znova ugotavlja območno, pa tudi normativno pogojenost razvoja Beneške Slovenije z italijansko politiko, ki pa je bila običajno gluha za razvoj in aktivna v svojih asimilacijskih težnjah. Na koncu poudari, kako pomembna je dobronamernost ureditve teh težav in pohvali poskuse pripravljanja načrtov za družbeno-ekonomsko ureditev obmejnih območij obeh držav (Razgledi, 28.9.1979).

Naslednji članek je zelo pomemben, saj je intervju ob 25-letnici Slovenske gospodarsko kulturne zveze (SGKZ), najpomembnejše slovenske civilno-družbene zveze na tržaškem, in sicer z njenim predsednikom Borisom Racetom. V Razgledih je bil objavljen 28. decembra 1979, pod naslovom Boj za naše narodnostne pravice, drugače pa je to gostujoči članek Primorskega dnevnika. Gospod Race pravi, da je situacija glede implementacije osimskih sporazumov sicer uradno ugodna, vendar pa ni udejanjena v praksi do te mere, kot bi si vsi želeli. Nadalje opozarja na vlogo SGKZ kot mobilizatorja Slovencev v vseh treh zamejskih pokrajinah. SGKZ je nestrankarska organizacija in kot taka mora poskrbeti za enotnost nastopanja vseh Slovencev za uveljavitev vseh njihovih nacionalnih pravic. V nadaljevanju želi vsem Slovencem, da bi se vključili v kulturni boj na vsakem koraku, še posebej pa na videmskem in v mestih. Že takrat se poslovi z željo, da bi zakonski predlogi za globalno zaščito manjšine, oddani na italijansko vlado, hitro prešli v svojo končno obliko in bili sprejeti, vendar vemo, da je bilo potrebno za dejansko sprejetje globalnega zakona počakati še dobrih dvajset let (Razgledi, 28.12.1979).

Tudi naslednji članek je zelo pomemben, saj je intervju z enim najvidnejših znanstvenikov iz Trsta in zelo dobrim poznavalcem tržaške tematike (je tudi soavtor knjige, ki je bila za to diplomsko delo najpomembnejša zgodovinska referenca), z dr. Jožetom Pirjevcem. Objavljen je bil 21. marca 1980, pod naslovom Stiska kot pri črncih na jugu ZDA. Ker je en vzporednih ciljev tega diplomskega dela tudi spremljati stanje duha posameznih akterjev analize glede tržaškega vprašanja v širšem smislu, naj povem dejstvo, da je gospod Pirjevec v napovedniku tega intervjuja navajal kot »jezni mladi mož«. Najprej v začetku intervjuja pojasni to svojo jezo; ne more namreč v polni meri sodelovati pri »jugoslovanskem eksperimentu« (poimenovanje Dennisona Rusinowa, op.p.) samoupravljanja in neuvrščenosti, pač pa mora v Trstu še vedno stati na nacionalnih okopih. Nadalje razdeli svoje dotedanje znanstveno delo na dve etapi. Prva je preučevanje odnosov med Italijani, Hrvati in Srbi v času risorgimenta, ki je rezultiralo v knjigi Nicolo Tomaseo med Italijo in Slavijo. Druga etapa je etapa sedanosti, kjer dr. Pirjevec kot zgodovinar in kot javni delavec posveča svojo pozornost ukvarjanju z aktualnimi zadevami. Njegova takratna študija se je nanašala na spor med Jugoslavijo in Informbirojem, zato je veliko časa preživel v Veliki Britaniji, pregledujoč arhive iz let 1948 in 1949. Najbolj primerno pa bi bilo analizo tega članka zaključiti z odgovorom dr. Pirjevca na novinarjevo vprašanje po vidikih dr. Pirjevca na tamkajšnje razmere. »Trst je nevrotično mesto. Slovenci se še nsimo otresli

občutka manjvrednosti, Italijani pa strahu pred nami in pred vsem slovanskim svetom, katerega predstraža se jim zdim« (Razgledi, 21.3.1980).

Naslednji članek je poklon žalostnemu spominu požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu, napisan ob 60-letnici tega dogodka in v Razgledih izdan 25. julija 1980. Napisal ga je Boris Race, urednik Primorskega dnevnika, pod naslovom Dim se še ni polegel. Najprej pove, da je požig Narodnega doma mejnik in hkrati krona protislovenske liberalno nacionalistične politike in ognjeni krst fašizma. To misel o protislovenski politiki nadaljuje skozi ves članek in jo vpne v tok zgodovine ter zaključi z mislijo, da situacija glede protislovenske politike šestdeset let po požigu Narodnega doma in petintrideset let po padcu fašizma še vedno ni urejena – da se dim še ni polegel (Razgledi, 25.7.1980).

Že naslednji prispevek k naši stvari je izpod rok istega avtorja, napisan za isti dnevnik. Boris Race se je moral po slabih dveh mesecih, 12. septembra 1980, pokloniti še enemu tragičnemu dogodku, pobojem v Bazovici. Članek je naslovljen preprosto, 50 let po Bazovici. V njem gre avtor v svojem slogu skozi zgodovino in s pomočjo sentimentalnih pripomb izpostavi in opiše tri obdobja, ko smo Slovenci plačali različne »račune« zaradi svoje narodnosti; konec prve svetovne vojne, obdobje fašističnega nasilja in obdobje druge svetovne vojne. Avtor opiše svoje videnje odzivanja Slovencev na ta obdobja skozi prizmo usmrtilcev štirih pogumnih fantov, Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča, ki so omenjene račune za svoj narod poplačali s krvjo, vendar pa, po ugotovitvah avtorja, še ne v celoti, saj so – vsem mednarodnim sporazumom navkljub – nekateri ostali odprti (Razgledi, 12.9.1980).

Naslednji članek je za nas zanimiv le deloma, je namreč premišljanje že večkrat navajanega avtorja dr. Karla Šiškoviča ob madridskih srečanjih, ki so se odvila na temo helsinške mednarodne konference. Le deloma pravim zato, ker je dovršen del tega članka (objavljen 26. septembra 1980 pod naslovom V duhu Helsinkov in Osimskega sporazuma) namenjen politološki analizi sklepnega dela helsinške listine in osimskih sporazumov, kar pa ni predmet našega preučevanja. Na tem mestu je potrebno izpostaviti predvsem to, da je članek na temo manjšin in mednarodnih sporazumov povezanih z njimi (še bolj konkretno pa slovenske manjšine v Italiji), še enkrat dobil tri cele strani prostora v tako pomembnem znanstvenem časopisu kot so bili Razgledi in da njegov avtor zopet ni mogel mimo

ugotovitve, da morajo biti sporazumi izvršeni tudi v resničnem življenju, ne pa zgolj napisani na papirju (Razgledi, 26.9.1980).

Naslednji članek predstavlja nadaljevanje že prej začete teme osimskih sporazumov. Gre za še en pogovor s predsednikom SKGZ Borisom Racetom, tokrat ob 5-letnici sprejema osimskih sporazumov, objavljen 21. novembra 1980, pod naslovom Obračun in perspektiva. Gospod Race označi osimske sporazume kot zelo pomemben dosežek, ki je močno vplival na dveh področjih: najprej je, z ureditvijo meje, vzel italijanskim desničarskim krogom glavni legitimacijski adut, po drugi strani pa je posegel tudi v urejanje številnih drugih področij, od gospodarskega sodelovanja, do pomorstva, urejanja skupne industrijske cone itn. Nadalje razlaga, da vlada pesimističen duh okrog gospodarskega dela osimskih sporazumov predvsem zaradi tega, ker ni bila uresničena največja ideja tega dela – prosta industrijska cona. Ni pa, po njegovem, razlogov za obupavanje, saj je velik del sporazuma vendarle uresničen, kar se, nenazadnje, kaže tudi v delu 15-ih mešanih komisij. Pogovor se nadaljuje na temo globalnega zakona o zaščiti Slovencev, ki je bil takrat že v pripravi, in načina njegove implementacije. Race meni, da je za to pomembna predvsem enotnost vseh Slovencev, kar posledično pomeni tudi enotnost do italijanskih demokratičnih sil. V zaključni misli še izrazi upanje, da bo zakon sprejet že v letu 1981, njegova določila pa čimprej uveljavljena. Na žalost lahko z današnjega vidika to upanje označim samo kot pretirano optimistično (Razgledi, 21.11.1980).

Prišlo je novo leto in z njim malo novega. To lahko jasno razberemo iz naslednjega članka Karla Šiškoviča, objavljenega 26. junija 1981, pod zgovornim naslovom Normativna ureditev vprašanj Slovencev v Italiji na mrtvi točki. Avtor (tudi član komisije za urejanje manjšinskega vprašanja, op.p.) najprej opozori, da bi moralo biti vprašanje zakona o globalni zaščiti rešeno v zakonskem roku 18-ih mesecev od ratifikacije osimskega sporazuma, se pravi do konca leta 1978. To se, seveda, ni zgodilo; še več, delo komisije je v letu 1981 še vedno na mrtvi točki, saj se njeni člani ne morejo sporazumeti niti glede poročila o delu, kaj šele o vseh odprtih točkah (Razgledi, 26.6.1981).

Naslednji članek je prispevek dr. Jožeta Pirjevca, ob občinskih in pokrajinskih volitvah v Furlaniji Julijski krajini, objavljen 25. junija 1982, pod naslovom Je hudo, a ni najhuje. Že iz naslova lahko precej dobro sklepamo o vsebini tega članka; avtor v njem razčleni, kaj je

po njegovem mnenju po občinskih volitvah hudega, kaj pa malo manj hudega oziroma kar ni najhujše. Hudo je predvsem to, da so pripadniki Liste za Trst ohranili relativno večino. Avtor nadaljuje prispevek z obsežnim opisom zgodovine mesta Trst, nato pa se, že proti koncu, zopet priključi rdeči niti, občinskim volitvam. Dobra stran volitev je nacionalna zrelost Slovencev, ki so se kot eno homogeno volilno telo udeležili volitev in z oddajo svojih (preferenčnih) glasov jasno pokazali svojo voljo in usmeritev. Še druga plat, kaj torej ni najhujše: Lista za Trst ni dobila absolutne večine, ki jo je imela za cilj; napram prejšnjim volitvam je celo nazadovala (Razgledi, 25.6.1982).

Naslednji članek je nadaljevanje prispevkov istega avtorja. Tokrat želi bralca podučiti, kdo vse daje v Trstu potuho neofašistom. Članek je bil objavljen 27. maja 1983, pod naslovom Poveličevanje fašista, »človeka izjemnih vrlin«. V njem opozarja na dogodek, ki niti slučajno ne spominja na spravo med narodom živečima v Trstu, prej nasprotno. Neofašistična stranka MSI-DN je poskrbela za še en škandal, s tem ko je pripravila »kulturni« dogodek v najiminenitnejšem tržaškem hotelu, kjer so se poklonili Francescu Giuntu (enemu glavnih protagonistov požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu leta 1920, op.p.) in ga označili kot vrlega Italijana, katerega dejanja bi morala biti vsem za vzor in se mu zahvalili za vse storjeno pri italijanizaciji mesta Trst – vse to, seveda, javno, brez dlake na jeziku. V nadaljevanju sledi še »klasičen« sprehod avtorja po zgodovini, ki ga bomo tudi tokrat izpustili (Razgledi, 27.5.1983).

To pa še ni pomenilo konca novih neofašističnih akcij. Že 8. julija 1983 je sledil nov članek kot reakcija na tako akcijo. Napisal ga je Miro Kocjan, pod naslovom Neofašistične sence v zamejstvu. V njem avtor opozori na isti dogodek kot prejšnji, namreč na hvalospev fašistu Giuntiju, pa na izid sporne knjige Fašizem od leta 1918 do leta 1925 in na kasnejše oskrunitve spomenikov bazoviškim žrtvam. Nadalje pojasni, da so nekateri motivi neofašistov za taka dejanja stari, drugi pa novi. Med stare sodi namen da bi skalili odnose med večinskim in manjšinskim narodom, med nove pa npr. krhanje ugleda komunistične stranke, ki so ji Slovenci tradicionalno naklonjeni. Avtor tudi ugotavlja, da so tokrat neofašisti posegli po novih taktičnih prijemih: tako so prvič usmerili svojo pozornost na podeželje s strnjeno naseljenim slovenskim prebivalstvom in ob tem še uživali potuho policije. Novo je bilo tudi to, da te akcije niso imele pobudnikov le v Trstu, pač pa prav globoko v zaledju Italije, kar vse skupaj prestavi na raven političnega manevra. Zelo žalostno dejstvo (Razgledi, 8.7.1983).

Sledi članek še enega strokovnjaka za tržaško vprašanje, dr. Janka Jerija. Objavil ga je 11. maja 1984 pod naslovom Nujna so pravno dognana jamstva. Ta avtor ima zelo pravno-strokovno pristop k preučevanju, kar se tudi zelo pozna v njegovem slogu. V začetku članka spomni na zlato obdobje manjšinske politike v času med obema svetovnima vojnama, ko je imel glavno besedo pri tem ameriški predsednik W. Wilson in ga označi kot zelo pozitivno. Ravno zato ga zmoti dejstvo, da se na vseh ravneh v manjšinski politiki začenja vse na novo, kot da te tematike pred letom 1945 sploh ne bi poznali. Ugotavlja, da imajo primerljive manjšine v Italiji neprimerno ugodnejše zakonske pogoje, slovenska pa je zapostavljena, še več, »talilni lonec asimilicije,« pravi, »še vedno kipi in vre« (Razgledi, 11.5.1984).

Naslednji članek je bil objavljen 28. decembra istega leta izpod peresa Mira Kocjana in pod naslovom Prelomni vidiki londonskega sporazuma. Vsebina članka popolnoma ustreza naslovu, članek je referat o londonskem sporazumu, ki poudari nekatere njegove pomembnejše vidike. Ker pa smo londonskemu sporazumu v tem diplomskem delu namenili že dovolj pozornosti, ga bomo tokrat izpustili.

Naslednji članek je napisal že v novem letu, 8. marca 1985, še neobravnava avtor Bogo Samsa. Govori o globalnem zakonu o zaščiti Slovencev v Italiji in nosi naslov Obeti, pa tudi zaostrovanje. Avtor nas najprej opozori na zapletenost celovitega reševanja vprašanja globalne zaščite in pove, da le-to še nikdar ni uživalo take pozornosti, na vseh nivojih, kot jo je takrat. Sledi obsežen historiat reševanja globalnega zakona; od obiskov delegacij na eni in drugi strani do imenovanja mešanih komisij, od svarjenja pred italijanskim šovinizmom do »poročanja« liste za Trst in krščanskih demokratov v Trstu. Skratka, o dejansko implementiranem globalnem zakonu o zaščiti Slovencev lahko le sanjamo (Razgledi, 8.3.1985).

Nadaljujemo s člankom avtorja Mira Kocjana, z naslovom »Lokalni« dogodek mednarodnega pomena; objavljen je bil 30. avgusta 1985 in je namenjen počastitvi 30-letnice videmskega sporazuma. Temu aktu še nismo namenili pozornosti, zato naj najprej razložim o čem govori videmski sporazum in zakaj je pomemben; podpisan je bil 20. avgusta 1955, na podlagi londonskega memoranduma (oz. spomenice). Ureja osebni promet ter suhozemski in pomorski prevoz in promet med obmejnimi območji SFRJ in Republike

Italije. Videmski sporazum je rojstni dokument »najbolj odprte meje v Evropi« - od tod izhaja njegova pomembnost. Avtor v tem članku predvsem želi seznaniti bralca z zgodovinskimi dejstvi, ki so vodila do videmskega sporazuma in pa kako so potekala sama pogajanja v zvezi z njim in kaj je bilo z njim doseženo. Vsak začetek je težak, tako so bili težki tudi začetki pogajanj v Vidmu, ki so minili v znamenju diskusij o dokončnosti meje; Jugoslavija se je za to zavzemala, Italija pa je ločnico imenovala začasna demarkacijska črta med cono A in B. Zanimiv je tudi podatek, da je v primeru videmskega sporazuma Italija v celoti sprejela predlog jugoslovanske strani, ki si je takrat že zelo aktivno prizadevala za uveljavljanje politike miroljubne koeksistence. Tako lahko imenujemo videmski sporazum preskusni kamen novih jugoslovansko-italijanskih odnosov (Razgledi, 30.8.1985).

Tudi naslednji prispevek je namenjen počastitvi obletnice, tokrat desetletnici osimskih sporazumov. Napisal ga je David Malnič pod naslovom Trst povezati z neposrednim naravnim zaledjem in objavil 25. oktobra 1985. V njem, skozi obširen zgodovinski uvod, opozori na dejstvo, da je Trst, iz največjega jadranskega pristanišča, nazadoval na stagnirajoče mesto, ki je v gospodarski krizi, in sicer zaradi nenaravne gospodarsko-logistične ovire, ki jo predstavlja državna meja, ki je odrezala Trst od njegovega naravnega zaledja. Tako nas počasi privede do točke osimskih sporazumov, s katerimi je želela italijanska vlada med drugim obrniti negativen gospodarski trend na vzhodni italijanski meji. Do implementacije ni prišlo, ker so se konservativne tržaške sile uprle gospodarskemu sodelovanju pretežno z Jugoslavijo (Razgledi, 25.10.1985).

Seveda pa je 10-letnica osimskih sporazumov tako pomemben jubilej, da je bila deležna pozornosti tudi v naslednji številki razgledov, 8. novembra 1985. Tokrat je Miro Kocjan razvil svoje misli o tej temi pod naslovom Mednarodni pomen osimskih sporazumov. Tudi ta prispevek bomo obravnavali le površno skozi vsebino, ker je, prav tako kot prejšnji, izrazito historičen in kot tak manj zanimiv za našo analizo. Avtor nam najprej razloži, da lahko povojno obdobje odnosov med Italijo in Jugoslavijo razdelimo v tri obdobja: do mirovne pogodbe leta 1947, do podpisa londonske spomenice, do podpisa osimskih sporazumov. Osimo naj bi dokončno zakopal bojno sekuro. Nadalje nas avtor pouči o sestavi osimskih sporazumov, ki je dvodelna: prvi del natančno definira mejo med državama, v drugem delu pa so vse ostale točke (od manjšine, gospodarskega sodelovanja, prometa). Poudarjena je še dolgoročna narava teh sporazumov in izrazita recipročnost, se pravi, obe državi dobita tako obveznosti kot ugodnosti (Razgledi, 8.11.1985).

V letu 1986 v Razgledih ni bilo opaziti nobenih člankov na dano temo, zato se selimo kar v leto 1987, ko pa se točka pozornosti ni kaj dosti spremenila – ostajamo pri Osimu. Tokrat David Malnič, pod naslovom Osimski sporazumi in strategija brezbrčnosti, opisuje mlačen in indiferenten odnos jugoslovanskih krogov do izvajanja tega sporazuma (članek je bil objavljen 30. januarja 1987). Avtor se je osredotočil na vprašanje zakaj se je Jugoslavija odtujila od Evrope, kolikšen del krivde za to gre pripisati njej in kdaj se bo Evropa spet zavedla, da je Jugoslavija njen del. V prvem delu razmišljanja avtor najprej razčleni gospodarske in politične vidike, zaradi katerih so bili osimski sporazumi sploh sklenjeni, nato pa nas še spomni na negativen odziv nekaterih tržaških krogov nanje, predvsem na njihov gospodarski del. Prav gospodarskim temam razvoja Trsta pa se avtor v nadaljevanju članka izdatno posveti in razčleni tri možnosti razvoja Trsta, potem pa ugotovi, da je Jugoslavija od vsega začetka igrala pasivno vlogo, kar se tiče gospodarskega dela sporazumov in izrazi svoje nestrinjanje s tem (Razgledi, 30.1.1987).

Naslednji članek naj služi le kot opozorilo na poglede italijanskih krogov glede polpretekle zgodovine. Napisal ga je Samo Kristen pod naslovom O »zmagah« v 40 let trajajočih »bitkah« in objavil v Razgledih, 15. marca 1987. Članek je referat o pisanju tržaškega tiska o fojbah in obdobju med in po drugi svetovni vojni nasploh. Kot opozorilo pa naj služi zato, da se spomnimo na že večkrat poudarjeno »spečnost« tržaškega vprašanja. Glavno besedo pri blatenju povojne zgodovine so imeli kot ponavadi pripadniki liste za Trst, ki so na »zatožno klop« postavili vojne zmagovalce. Naslovi, kot so »Odrešenje, ki ga sploh ni bilo – po nemških okupatorjih so prišli še jugoslovanski« (in razne variacije na temo) niso bili nobena redkost, prava slika zgodovine pa spet in spet zapackana (Razgledi, 15.3.1987).

Sledi pogovor s senatorjem slovenskega rodu v rimskem parlamentu Stojanom Spetičem. Objavljen je bil 14. avgusta 1987 pod naslovom Spreminjanje aritmetike v politiko. Najprej izvemo, da je bil g. Spetič ponovno izvoljen v parlament, delno tudi zaradi tega, ker komunistična partija Italije (KPI), katere član je, vedno sestavi svojo kandidatno listo tako, da je izvoljen slovenski kandidat. Po drugi strani pa je močno razočaran, saj je njegova stranka izgubila precej glasov, v primerjavi s prejšnjimi volitvami, kar bi lahko pripisali neenotnosti v sami stranki. Sledi nadaljevanje v znamenju razčlenjevanja političnih strategij KPI in načinov, kako popraviti stanje, kar pa za nas ni posebej zanimivo. Izpostaviti pa velja še citat senatorja Spetiča, ki je del odgovora na vprašanje o globalnem zaščitnem

zakonu za slovensko manjšino: »Rešitev vprašanja slovenske manjšine v tem delu Italije – in rešitev vprašanja manjšin sploh, ampak Slovenci so zadnji, ki čakajo na svoje pravice – je pogoj za mir v srednji Evropi, za prijateljstvo med narodi in za sprostitev vseh ustvarjalnih energij, ki jih že desetletja blokirajo razne nacionalne nestrpnosti (Razgledi, 14.8.1987).

Naslednji prispevek je še en izmed poglobljenih zgodovinskih referatov Mira Kocjana, tokrat posvečen 40-letnici pariške mirovne pogodbe. Objavljen je bil 23. oktobra 1987 pod naslovom Štiri desetletja podpisa mirovne pogodbe z Italijo. Same vsebine ne bomo obravnavali, ker je izključno zgodovinske narave, pariški mirovni pogodbi pa je bilo namenjenih že toliko besed, da res ni čutiti potrebe po še kakšni.

Tudi naslednji članek ima podobno zgodbo, le avtor in tema referata sta druga. Prispevek je tokrat prišel izpod peresa dr. Jožeta Pirjevca in je bil objavljen 29. julija 1988, pod naslovom Dolgotrajno reševanje vprašanja o meji. Avtor nam, še enkrat več, na svoj prefinjen način pove zgodbo Osima z njegovo obsežno predzgodbo vred. Tudi o tej zadevi smo povedali že mnogo in se ji ne bomo še enkrat podrobno posvečali. Važneje pa je opozoriti na dejstvo, da si je zgodba o Osimu, in s tem zgodba o tržaškem vprašanju gledano širše, znova in znova zaslužila omembo v tako eminentnem znanstvenem časopisu, ugledni znanstveniki pa so vedno znova začutili potrebo to zgodbo povedati.

Tudi naslednji članek je znanstvena razprava, le da tokrat gledana skozi prizmo gospodarskega položaja slovenske manjšine v Italiji. Prispeval ga je Branko Jazbec in ga objavil 4. novembra 1988 pod naslovom Narodna skupnost in gospodarstvo. Avtor v prvem delu razprave razloži zgodovinske okoliščine, ki so pripeljale do stanja, kakršno je bilo tedaj na naši zahodni meji, se pravi, veljal je sporazum o prostem pretoku ljudi in trgovinski sporazum. V nadaljevanju opozori, da ima manjšina primerjalno boljše možnosti za posredovanja vseh vrst med dvema državama, saj je razpeta med obe, njeni pripadniki pa poznajo jezik, kulturo in potrebe pripadnikov obeh skupnosti, zato bi morali tak ugoden položaj znati izkoristiti. Avtor meni, da bi moralo v prihodnosti priti še do vidnejše vloge manjšine, a tak razvoj zaenkrat še močno ovirajo nekateri nazori večinskega prebivalstva v Italiji. V nadaljevanju avtor analizira nekatere primere politike s strani Italije, ki so izrazito škodovali gospodarskim pobudam slovenske manjšine, taki so bili npr. ukrepi zakona št. 614 iz leta 1966, ki so zaobšli gorata območja poseljena pretežno s slovenskim

prebivalstvom ali pa dolgotrajen postopek pridobitve vseh potrebnih pooblastil za polno delovanje slovenskega bančnega zavoda v Trstu. Na koncu pa se avtor še pomudi pri razlagi dveh videnj obmejnega razvoja takratnega Trsta. Ena stran je mnenja, da je Trst v krizi izključno zaradi svojega obmejnega značaja, kar označujejo za brezizhodno situacijo. To, da so tako dislocirani od osrednjega položaja v svoji državi je handicap, ki ga ni mogoče popraviti; niti z gospodarskim sodelovanjem s sosednjimi regijami. Druga stran pa meni, da ni sodelovanje le mogoče ampak je celo potrebno, in sicer zelo tesno, v duhu izvajanja skupnih projektov. Kdo se kriva za eno ali drugo stranjo, najbrž ni težko ugotoviti (Razgledi, 4.11.1988).

Naslednji članek je povzetek referata Silva Devetaka z ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja, objavljen 27. januarja 1989. Referat je bil namenjen predstavitvi na konferenci v Benetkah, ki se je zgodila 12. in 13. novembra 1988 pod naslovom »Dve kulturi za jutrišnjo Evropo«, njegova skrajšana verzija pa je tokrat objavljena v Razgledih. Avtor meni, da je razvoj SR Slovenije na koncu stoletja odvisen tudi od razčiščenih pogledov na tri dileme; ali naj država ureja samo tisto kar je državnega in kaj to sploh je. Avtor meni, da so to: človekove pravice in temeljne svoboščine, enakopravnost narodov in narodnosti, enaki pogoji gospodarjenja, pospeševanje doseganja skupnih ciljev... ali je stopnja birokratizacije v Jugoslaviji previsoka oz. kako izboljšati samoupravni sistem in ali je temeljita gospodarska prenova možna brez uvajanja temeljnih pluralističnih načel demokracije. Avtor zaključuje z mislijo, da bi morala biti slovenska manjšina v Italiji vez Slovenije z razvitim zahodnoevropskim svetom (Razgledi, 27.1.1989).

Naslednji prispevek lahko uvrstimo med relevantnejše, saj je odziv Davida Malničiča na nov italijanski zakon o obmejnih območjih, ki je precej vplival tudi na slovensko manjšino. Objavljen je bil 10. maja 1991 pod naslovom Katere vplive bo Slovenija dopuščala, spodbujala... avtor nas najprej pouči o zgodovini nastanka zakona, ki je bil v parlamentarni proceduri kar sedem let in je odziv na neizvršeni gospodarski del osimskih sporazumov in, kot tak, niti nima vseitalijanskega značaja, marveč je bolj kompleksen razvojni projekt dežele Furlanije Julijske krajine. Glavno vodilo pri sprejemanju zakona je bilo obuditi osimskega duha, a v primernejši obliki. Med poglobitve institucionalne ukrepe zakona lahko prištevamo ustanovitev finančne družbe, ki bo skrbela za sofinanciranje podjetij ustanovljenih v tržaškem zaledju s strani italijanskih podjetnikov, ustanovitev centra za

nudnje informacijskih storitev za prej omenjena podjetja, v tržaški coni ustanoviti center za finančne in zavarovalniške storitve, možnost kotiranja na tržaški borzi za vzhodnoevropske nekonvertibilne valute, prenehanje omejitev investiranja tujega kapitala v tržaško pokrajino. Na podlagi teh ukrepov in uvajanja novih storitev (npr. off-shore banking) naj bi Trst v prihodnosti postal eno vodilnih finančnih središč Evrope. Zakon o obmejnih območjih pa je na vseh nivojih dobil pozitivno oceno in oznako sodobnega in celovitega. Glede slovenskega vidika pa avtor meni, da je zakon presegel okvire Osima in bi zato morala Slovenija iz njegove zapuščine pobrati tisto, kar ji še danes ustreza. Predvsem bi to morala biti uveljavitev določila, da velja prost dostop izdelkov iz skupne industrijske cone na vse trge evropske skupnosti (ES) (Razgledi, 10.5.1991).

Po tem prispevku je sledilo povsem drugačno obdobje; v uredništvu takrat še Naših razgledov je zavel nov veter in prišlo je do popolne prenove tega znanstvenega časopisa. Dobil je povsem novo barvno podobo, iz imena so mu vzeli besedo »naši«... kar pa je najpomembnejše, z novo zunanjo podobo je prišla tudi precej spremenjena vsebina. Veliko več prostora je bilo namenjenega umetnosti in stalnim kolumnam, manj pa znanstvenim razpravam in referatom kot ponavadi. Tako je tudi naša tematika ostala posredno prikrajšana.

6.2 Analiza člankov objavljenih po osamosvojitvi Slovenije

9. oktobra 1992 so tako izšli prvi povsem prenovljeni Razgledi, v katerih je bila tudi kolumna namenjena razmeram v Italiji. Napisal jo je – kot tudi vse druge do leta 1995 – Andrej Mrevlje in naslovil *Giro del Belpaese*. Vendar pa te kolumne niso ustrezale naši temi, saj so opisovale italijanske razmere na splošno in niso imele nič skupnega s tržaškim vprašanjem gledano širše. Je pa vseeno izšlo, do prenehanja izhajanja Razgledov po sezoni 1998/99, še nekaj člankov na našo temo.

Prvi je bil 10. junija 1994 objavljen članek Mojce Drčar Murko. Avtorica se je pogovarjala z italijanskim zgodovinarjem in zagrizenim borcem proti fašizmu, Claudiom Pavoneom. Naslov članka je zgovoren; Claudio Pavone: »Nič ne more spremeniti dejstva, da je fašizem nastal v Italiji.« Objavljeni intervju je sprehod po fašistični zgodovini z nekom, ki je bil vanjo ves čas vpleten in je tudi izdatno sodeloval pri njenem obeleževanju (npr. trikrat

izdani zgodovinski esej »Državlјanska vojna«, ki je požel hvalo na vseh nivojih, op.p.), vendar pa to, kar se naše tem tiče, pomeni zastranitev, zato se s podrobno analizo vsebine tega intervjuja ne bom ukvarjal (Razgledi, 10.6.1994).

Naslednji prispevek je zelo obsežna znanstvena razprava, objavljena kar v dveh zaporednih številkah Razgledov, 16. in 30. septembra 1994. Avtorica Nevenka Troha je svoje delo nasloвила Aretacije, deportacije in usmrtitve v Julijski krajini in ga razdelila na prvi in drugi del. Tako smo v dveh zaporednih številkah Razgledov priča obsežni razpravi na temo iz naslova, se pravi aretacij, deportacij in usmrtitev v Julijski krajini. Tema je, seveda, neposredno povezana z našo, saj so omenjene stvari eden izmed kamnov spora med slovensko in italijansko državo, vendar pa se je avtorica tako ozko usmerila v popisovanje zgodovinskih grozot, da povzemanje vsebine njenih dveh člankov ne bi bilo smiselno za našo stvar.

Tudi naslednji članek ima podobno zgodbo – je zgodovinski referat na temo fašizma, ki ga je objavila dr. Milica Kacin Wohinz, 13. septembra 1995, pod naslovom Primorski Slovenci in fašizem. Gre za še en zgodovinski poklon protifašističnemu boju primorskih Slovencev, pretežno prepleten z razlaganjem zgodovine fašističnega gibanja v Italiji. Gre torej za referat, katerega tema je bila v tem diplomskem delu že obdelana. Spet pa ne gre prezreti, da je taista tema, ki naj bi bila že zdavnaj pozabljena, še enkrat dobila prostor v Razgledih.

Tudi naslednji prispevek je zgodovinski referat izpod peresa nam že dobro znanega avtorja, dr. Jožeta Pirjevca. Objavil ga je 3. septembra 1997, pod naslovom Kako se je krojila meja. Kakšna je vsebina tega članka nam zelo nazorno pove že naslov, tudi tu pa se ne bom spuščal v podrobno analizo iz istih razlogov kot prej. Avtor nam predstavi okoliščine pogajanj za našo zahodno mejo po drugi svetovni vojni, ki pa jih mi že poznamo.

Po tem v Razgledih ni bilo več zaslediti člankov na temo tržaškega vprašanja gledano širše, zato na tem mestu zaključujem z analizo.

VII.

Zaključek in sinteza stališč

7.1 Preverba hipotez

V pričujočem diplomskem delu skušam skozi prizmo analize člankov objavljenih v *Razgledih* in *Delu* predstaviti tržaški problem, tako kot ga v najširšem smislu doumevamo danes. Da bi to dosegel, sem v uvodnem delu moral kar se da adekvatno in v pravi meri predstaviti zgodovino tega problema (povsem adekvatna predstavitev je zaradi kompleksnosti zgodovinskega obdobja nemogoča); v nadaljevanju pa skozi analizo člankov prej omenjenih uglednih časopisov ujeti sliko stanja duha.

Pri preučevanju problematike so mi bile v pomoč tri hipoteze. Diplomsko delo jih bodisi potrjuje bodisi zavrača. Beseda je o sledečih treh predpostavkah.

Hipoteza 1:

»Izguba Trsta je produkt interesov velesil in italijanske diplomatske premoči.«

Ta hipoteza se nanaša predvsem na ožji, mednarodno-pravni vidik tržaškega problema, se pravi na reševanje vprašanja jugoslovansko-italijanske meje.

Vse od konca 2. svetovne vojne do pariške mirovne pogodbe in londonskega sporazuma lahko vlogo neposredno vmešanih držav brez težav označimo za stransko. Preučevanje številnih sekundarnih virov in analiza več znanstvenih razprav, ki so se pojavljale v *Razgledih* skozi celotno obdobje našega preučevanja, nam predstavijo točno podobo o tem, kako so potekala pogajanja o meji. Krojili so jih predvsem vodilni možje treh velesil, to je, Sovjetske zveze, Velike Britanije in ZDA, precej besede pri določanju meja je imela tudi Francija. Velika Britanija in ZDA so se že v zadnjih letih 2. svetovne vojne zavedale krhkosti zavezništva s Sovjetsko zvezo in si zategadelj vseskozi prizadevale potisniti mejo vzhodnega bloka kar se da daleč proti vzhodu. Balkanske države naj bi služile kot tamponska cona za doseg tega cilja. Vsa prizadevanja jugoslovanske in italijanske diplomacije - argumenti manjšin, gospodarska logika, realno stanje prebivalstva na posameznih področjih, pripadnost zaveznikom in zmagovalcu v vojni, na koncu koncev neposredna fizična osvoboditev Trsta kot tudi teža zgodovinskih argumentov – so se izkazala za jalova. Velike sile so se namreč že na jaltški konferenci tik pred koncem 2. svetovne vojne domenile za interesno delitev Balkana v razmerju 50:50.

Prvi del hipoteze torej drži, da bo slika popolnejša pa naj navedem še dva citata neposredno vpletenih diplomatov. Prvi je ocena rezultatov londonske konference s strani francoskega diplomata Martin-Chauffierja: »/.../ da je šlo predvsem za kupčijo, pri kateri sta bili neposredno prizadeti državi le v podrejenem položaju. Brez dvoma izhaja iz tega vsa težava pri iskanju rešitve tega vprašanja. Če bi imeli Italija in Jugoslavija od začetka glavno vlogo, zavezniške sile pa vlogo razsodnika v sporu, bi bilo moč rešiti vprašanje dosti hitreje in verjetno v večjo korist Jugoslavije, katere argumenti se zdijo – bolj kot italijanski – podprti po točnih stvarnih dejstvih« (Jeri, 1961:139).

Drugi citat izvira iz ust našega diplomata Edvarda Kardelja: »V resnici pravzaprav to sploh niso bila nikakršna pogajanja, kajti velesile so se same medsebojno dogovorile, da se formira svet ministrov, ne da bi se poprej sporazumele z drugimi državami. Po dogovoru so imele samo te države pravico odločati, vsi drugi udeleženci vojne oziroma protihitlerjevske koalicije so imeli le pravico, da pred ministrskim svetom povejo svoje mnenje in postavijo svoje zahteve; a da bi bila ironija še večja, o tem ni bilo nobene diskusije. Mi smo samo kot obtoženci lahko povedali, kaj mislimo, in potem so nas brez besed oziroma z »zahvalo« predsednika za `koristne informacije` milostno odpustili« (Delo, 14.2.1987).

Nekaj pozornosti si zasluži tudi del hipoteze, ki govori o premoči italijanskih diplomatskih sil. Te namreč po samem koncu vojne niso uživale kakšne posebne premoči, Italija je bila v vojni kot agresorka premagana, območje Furlanije so osvobodili jugoslovanski partizani, ki so se jim dan kasneje pridružili tudi zavezniški vojaki, civilna oblast je bila v rokah demokratično izvoljenih predstavnikov pod vodstvom narodnoosvobodilnih odborov - situacija torej, ki Italijanom ni dajala ravno veliko možnosti za diplomatsko barantanje. Zavezniške velesile so namreč pod argumentom začasnosti razpustile vse izvoljene ljudske oblasti in prevzele vso zakonodajno, izvršno in sodno oblast. Sledilo je leto 1948, ko je prišlo do spora med Jugoslavijo in Informbirojem (ta dogodek bi bil v luči glavnega zavezniškega strahu pred vzhodnim blokom lahko zelo pozitiven, a se je obrnilo drugače, op.p.), z njim pa tudi do razkola med do takrat zedinjenimi tržaškimi prebivalci na *titoiste* in *staliniste*. Vse to je omogočilo uspešen prodor italijanske diplomacije. Naj torej povzamem. Vsi vzvodi oblasti so se nahajali v zavezniških rokah, tržaško prebivalstvo je bilo ideološko razklano, italijanska diplomacija pa plasirala argumente, ki so podpirali argumente zahodnoevropske diplomacije – predvsem pa je delovala enotno, številčno, agresivno in na več nivojih.

Na podlagi navedenih argumentov in dejstev lahko zgornjo hipotezo v celoti **potrdim**.

Hipoteza 2:

»Tržaško vprašanje je za Slovenijo tako pomembno, da se ga da evidentno spremljati v časopisju tudi po tem, ko je pravno-formalno zaprto.«

Dokaz za to hipotezo predstavlja jedro tega diplomskega dela. V njem sem analiziral članke *Dela* in *Razgledov* na temo tržaškega vprašanja, za obdobje od leta 1976, ko so bili ratificirani osimski sporazumi, pa do konca sezone 1998-99, ko so *Razgledi* prenehali izhajati.

V tem času je bilo v *Delu* objavljenih osemindeset neposredno s tržaškim vprašanjem povezanih člankov, to je, člankov, ki so se direktno lotevali problematike meje in dogodkov povezanih z njo. Sem prištevamo članke poročevalcev, historične članke, pisma bralcev in strokovne javnosti ter replike nanje. Ugotovimo lahko, da so tu izključeni vsi članki na temo zakonske

zaščite slovenske manjšine, prav tako vsi članki povezani s kulturo in gospodarstvom, itn. V *Razgledih* je spekter prispevkov bolj bogat, saj podrazumeva tudi vse članke na temo tržaškega vprašanja v širšem smislu. Vseh skupaj jih je osemintrideset. Sem štejemo zgodovinske referate, znanstvene razprave, komentarje in pogovore z neposredno vpletenimi. Pravno-formalno zaprte zadeve ponavadi niso deležne publicitete v uglednih medijih, saj se štejejo za zaključene in kot take niso več zanimive za objavo; svojo vrednost pokažejo predvsem kot predmet preučevanj zgodovinarjev. Ravno obratno pa se je dogajalo (in se še) v primeru tržaškega vprašanja, tako v ožjem kot v širšem smislu. Le-to je bilo ne enkrat, celo trikrat zaprto, a je kljub temu vedno znova našlo pot v osrednje slovenske medije, kakršno je *Delo* in kakršni so bili *Razgledi*. Obdobje, ki ga obravnavam, beleži skupaj več sto prispevkov, pa je šlo samo za naključno izbrana medija, ki nista ozko usmerjena v proučevanje zgodovine ali kakšne druge družboslovne znanosti, temveč je srž njunega obstoja odzivnost na aktualne dogodke in objektivno razlaganje realnosti. Glede na to, da je prisotno tako veliko število prispevkov v relativno majhnem statističnem vzorcu medijev (če bi na primer dodali še *Dnevnik* in *Primorski dnevnik*, bi se število vsaj potrojilo), lahko ugotovim, da je tržaški problem tako v ožjem kot v širšem smislu možno evidentno spremljati v medijih. Tako lahko tudi drugo hipotezo v celoti **potrdim**.

Hipoteza 3:

»Tržaško vprašanje je pravno-formalni zaključenosti navkljub, še vedno aktualno in predstavlja speč problem.«

Tudi odgovor na veljavnost te hipoteze leži v jedru diplomskega dela, le da tu ni poudarek na kvantiteti, temveč na vsebinski analizi člankov obeh navajanih medijev.

Na tem mestu naj razložim, kaj sem si predstavljal pod dikcijo »speč problem«. Najlaže jo ponazorim s primerom iz narave, z vulkanom. Le-ta večino časa miruje in je tudi na zunaj videti kot normalna gora, le njegov odsekan vrh nas opozarja na drugačnost. Tako je tudi tržaško vprašanje v širšem smislu navzven speč problem, eden mnogih, ki jih je že rešila zgodovina, v njem pa še vedno tli močna energija, ki lahko vsak čas izbruhne. To lahko dokažemo z obstojem dejanj, ki negirajo

pravno-formalno zaprtost tržaškega vprašanja. Takih dejanj je bilo kar nekaj, dokaze za njih pa najdemo v analizah člankov. Treba je tudi povedati, da je bila večina teh dejanj storjenih na italijanski strani. V to kategorijo uvrščamo politične akcije za revizijo slovensko-italijanske meje (resolucije posameznih strank, lobiranja v parlamentu in na ravneh dežele, agitiranje, organiziranje shodov), skrunitve slovenskih zgodovinskih obeležij, šikaniranje slovenskega prebivalstva, neizvajanje z zakonom sprejetih ukrepov za zaščito slovenske manjšine, oživiljanje in čaščenje fašistične ideje. Omenjena dejanja sicer niso prisotna ves čas in tudi ne v enaki meri, ampak imajo izrazito značilnost pojavljanja ob določenih momentih. Te momente lahko razdelimo na dve kategoriji:

1. *Ob izrazito pomembnih dogodkih mednarodnega značaja.*

Primeri za take dogodke sta lahko osamosvojitve Slovenije ali katerakoli okrogla obletnica pariške mirovne pogodbe. Ob osamosvajanju so bile sprožene številne politične akcije na vseh ravneh (od območnih odporov strank do izjav in groženj zunanjega ministra), ki so želele Sloveniji zelo otežiti, če ne celo onemogočiti osamosvojitve – vsaj za toliko časa, dokler ne bi prišlo do revizije meje. Na srečo je bil pritisk mednarodne skupnosti tako velik, da je morala Italija popustiti. Tudi ob vsaki okrogli obletnici pariške mirovne pogodbe smo pričali ogorčenju na vseh nivojih (odbori strank, parlament, časopisje, okrogle mize), češ da je le-ta predstavljala Italiji vsiljen diktat, ki ji je vzel njene »zgodovinske« dežele – krivica, ki jo je potrebno nemudoma popraviti.

2. *Ob obratu volilnega cikla.* Pred vsakimi volitvami v Italiji, bodisi deželni bodisi državnimi, določene stranke ne pozabijo v svojih programih poudariti svoje zvestobe načelom iredentizma, nekega dne bo torej potrebno popraviti vse zgodovinske krivice, ki so se Italiji dokončno zgodile z osimskimi sporazumi. Tako se politika šestdeset milijonske, visoko razvite Italije z mnogoterimi notranjimi in zunanjimi problemi, nemalokrat kreše prav na problemu maloštevilčne, »a izredno nevarne« slovenske manjšine na njenem skrajnem severovzhodu.

Vsa ta omenjena dejanja pa ne potekajo v tišini, temveč vedno z velikim medijskim pompom, nihče se jih glasno ne sramuje in nihče jih ne obtožuje.

Dejstva navedena zgoraj in vsebina analiz iz jedra diplomskega dela predstavljajo več kot zadovoljiv dokaz za to, da lahko tudi tretjo hipotezo v celoti **potrdim**.

7.2 Kaj še preučevati na to temo?

Že nekajkrat sem v tem diplomskem delu povedal, da je tržaško vprašanje v širšem smislu zelo kompleksna, večnivojska, organska problematika in se je zato ne da preučevati enotno in vseobsegajoče. Pri napotitvi k nadaljnjemu preučevanju se bom držal le aktualne teme, se pravi današnjega stališča izgube Trsta.

V tem diplomskem delu sem s pomočjo statistično pravilnega vzorca slovenskih medijev (*Delo* in *Razgledi*) pokazal, kakšno je stanje duha glede izgube Trsta danes, skozi prizmo analize člankov v njih. Glede na to, da sta to ugledna slovenska časopisa, ki ju spoštujemo, jima zaupamo in informacije v njiju štejem za objektivne in resnične, sem mnenja, da so moje ugotovitve adekvatne, predvsem pa preverljive. Da bi imeli z znanstvenimi metodami podprto sliko o tem, kako Slovenci vidimo izgubo Trsta danes, bi morali po mojem mnenju opraviti še naslednje akademsko-analitične korake:

1. izpeljati obsežne intervjuje zaprtega tipa s strokovnjaki z obeh strani meje, ki se že dlje časa ukvarjajo s temo tržaškega vprašanja v širšem smislu
2. izvesti intervjuje s statistično pravilnim vzorcem zainteresirane strokovne javnosti (npr. z učitelji)
3. izmeriti javno mnenje z anketami zaprtega tipa, tako na statistično pravilnem vzorcu Slovencev v matični državi, kot tudi Slovencev v Furlaniji Julijski krajini;
4. natančno preučiti arhive vseh vpletenih strani

Da bi izpolnili vse te pogoje bi bilo potrebno vložiti še precej znanstvenega dela – veliko več kot se ga da spraviti v eno diplomsko delo.

7.3 Namesto sklepa

Ukvarjanje s tržaškim vprašanjem je zelo težka naloga. Že površen pregled literature vsakemu preučevalcu pokaže, da gre za večplastno problematiko. V ožjem smislu tržaško vprašanje predstavlja mednarodno-pravni spor glede meje. Izoblikoval se je po 2. svetovni vojni, k njegovemu reševanju pa so postopno pristopili kar trije akti: pariška mirovna pogodba, londonska spomenica in osimski sporazumi. V širšem smislu tržaško vprašanje odpira še več obzorij. Na njem se je namreč bila bitka interesov velesil, ločevanje na vzhod in zahod, tu se že sto let brusi ost italijanske nacionalistične iredente, tu »se dela« svetovna manjšinska politika... in vse te močne kompleksne sile se stikajo prav na tržaškem. Prav ta izjemna kompleksnost pa vsakemu avtorju, ki se loteva tematike, da vedeti, da bo težko naredil revolucijo. Tu se prav vse stvari odvijajo počasi. Kar ni ravno vzpodbudna popotnica, pa vendarle je vredno dodati kamenček v mozaik velike tržaške zgodbe.

Za tak kamenček bi rad štel tudi svoje diplomsko delo. Kljub temu, da je znanstveni del zaključen, ne morem mimo tega, da ne bi o obravnavani temi podal tudi svojega subjektivnega mnenja.

To diplomsko delo sem pisal v zelo intenzivnem obdobju slovenske zgodovine. V uvodu sem zapisal, da ravno tečejo zadnji dnevi do priključitve Slovenije EU. Zdaj ko pišem zaključek, že lahko povem, da smo »Evropejci« že dober mesec. Po pričakovanjih se v realnem življenju ni kaj dosti spremenilo, vsaj zaenkrat ne, bodo pa ti dogodki brez dvoma prinesli spremembe v Slovenijo. Skozi celotno diplomsko delo je možno med vrsticami razbirati krivice, ki so se zgodile Slovincem na tržaškem. V želji pravilnega znanstvenega podajanja sem se moral komentirju k tem krivicam vsakokrat izogniti in naštevati gola dejstva. Tudi v zaključku ne bom stresel svoje jeze na papir: ravno v tem, v ne-stresanju slovenske jeze leži možna rešitev tržaškega vprašanja. Zdaj, ko so formalno padle meje, ko je v veljavi pravna podlaga za vsakršno sodelovanje, lahko Slovenci pokažemo, da smo tudi mi del tržaškega območja ravno tako dolgo kot Italijani in da ga kreativno soustvarjamo in ga delamo to, kar je. Odpustiti je treba italijanski državi, da se v svoji uradni politiki večkrat spreneveda, da šteje za začetek zgodovine leto 1943, zanika pa svojo vlogo v obdobju pred tem. Predvsem je treba pozabiti na to obdobje: gre sicer le stežka, a je nujno.

V polpretekli zgodovini širšega tržaškega območja se je zgodilo toliko krivičnih in nelogičnih stvari, da se mora to nekje poznati: od fašizma, do druge svetovne vojne, od tesnega zapiranja meje, do ekonomsko povsem neupravičenega rezanja Trsta od njegovega naravnega zaledja. Že najbolj osnovna teorija govori o tem, da ima vsaka akcija reakcijo. Sedanja reakcija napeljuje na to, da lahko Slovenci v združeni Evropi, ne s konvencionalno, temveč s »kulturno vojno« in z močnim gospodarskim sodelovanjem, dosežemo v Furlaniji Julijski krajini status, ki nam že dolgo pripada. Vse to je seveda možno, če bo prisotna močna in enotna volja na obeh straneh meje. Vedno bom upal, da bo.

VIII.

Viri in literatura

- Bojko Bučar, Zlatko Šabič, Milan Brglez (2002) *Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomska dela* Ljubljana: FDV
- Združeni avtorji (1980) *Leksikon narodnoosvobodilčnega rata i revolucije u Jugoslaviji 1941 – 1945 (knjiga II M-Ž)* Beograd:BIGZ
- Verbinc, France (1976) *Slovar tujk* Ljubljana:Cankarjeva založba
- Kacin Wohinc, Milica in Pirjevec, Jože (2000) *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866 – 2000* Ljubljana:Nova revija
- Jeri, Janko (1961) *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni* Ljubljana:Cankarjeva založba
- Gombač, M. Boris (1996) *Slovenija, Italija od prezira do priznanja* Ljubljana:Debora
- Združeni avtorji (1996) *Slovenija, Italija bela knjiga o diplomatskih odnosih* Ljubljana:Ministrstvo za zunanje zadeve republike Slovenije
- Delo; 68 člankov na temo tržaškega vprašanja gledano ožje za obdobje 1976-99
- (Naši) razgledi; 38 člankov na temo tržaškega vprašanja gledano širše za obdobje 1976-99
- Prunk, Janko (1998) *Kratka zgodovina Slovenije* Ljubljana:Grad